

Науково-інформаційний
БЮЛЕТЕНЬ
АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ УРСР

2

КИЇВ — 1965

Науково-інформаційний БЮЛЕТЕНЬ АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ УРСР

№2 (70)
БЕРЕЗЕНЬ-КВІТЕНЬ
РІК ВИДАННЯ
XIX
КИЇВ-1965

ЗМІСТ

СТАТТІ

- Л. Грабко* — Удосконалення описів документальних матеріалів у Львівському облдержархіві 3
Г. Рубан, М. Савченко — Стан діловодства Уккранаргоспу та шляхи його поліпшення 6

ОБМІН ДОСВІДОМ

- С. Голосна (Миколаїв)* — Комплексне опрацювання документальних матеріалів у Миколаївському облдержархіві 16
А. Глазков, І. Нудьга (Харків) — Організація роботи й використання документальних матеріалів технічного архіву 18
О. Новикова (м. Жданов Донецької обл.) — Допомога міськархіву відомчим архівам 22
Г. Мурашко (Чернігів) — Виконання запитів про стаж роботи колгоспників 23
О. Тодосіна — Постійно діючі курси підвищення кваліфікації працівників діловодства 25
Перелік документальних матеріалів, що підлягають передачі на зберігання в державні архіви УРСР з обласних Рад, обласних, міських, фабрично-заводських та місцевих комітетів профспілок 27

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Д. Попович (Ужгород), А. Наседкін (Запоріжжя)* — Огляд архівів установ, організацій і підприємств 37
Р. Головин (Львів) — До історії першого портрета Тараса Шевченка на Львівщині 42
М. Гуменюк — Бібліографічні товариства на Україні 44
М. Митрофанов (Москва) — В. Й. Ейнгорн — історик і архівіст 49

КОНСУЛЬТАЦІЇ

- Про доцільність передачі на державне зберігання погосподарських книг 54

ДОКУМЕНТИ

- В. Шабанов (Сімферополь)* — Трудящі Криму Володимирі Іллічу Леніну 55
Ів. Крип'якевич (Львів) — Листи Максима Кривоноса 57

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

- Н. Кривцова (Сімферополь)* — Перші вибори до Рад в Криму 62
Я. Дашкевич — Вірмено-половецькі джерела з історії України 66

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

- Участь архівістів у написанні історії міст і сіл України 74
Д. Шмін — Житомирська область, Ю. Хонінева — Київська область.
А. Савчак — Ровенська область.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензії

- І. Вільний — Документи про революційну боротьбу трудящих Західної України 77

- Нотатки про книги 79

- НОВІ НАДХОДЖЕННЯ 87

- ХРОНІКА 89

МАТЕРІАЛИ ДО УКРАїнСЬКОГО БІБЛІОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

- П. Ротач — Літературна Полтавщина 95

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Бутич І. Л. (відповідальний редактор), Гордієнко Б. В. (відповідальний секретар), Гудзенко П. П., Гусева Л. В., Катренко А. М., Коновалова В. С., Кузьменко В. В. (заступник відповідального редактора), Місерман М. О., Отліванова Л. М., Пшеничний Г. С., Рибалка Г. С., Сизоненко Г. С., Стрельський В. І., Тесленко М. І. (заступник відповідального редактора), Шаталіна Є. П., Щедріна Д. С.

Адреса: Київ, Володимирська вул., 22-а.
Телефон Б 9-40-24.

СТАТТІ

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПИСІВ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ У ЛЬВІВСЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

Л. Грабко

Всебічне використання документальних матеріалів, що знаходяться на зберіганні в архівах, повинно сприяти успішному виконанню завдань комуністичного будівництва.

Використанню документальних матеріалів сприяє наявність в архіві добре налагодженого науково-довідкового апарату, значення якого полягає у всебічному і повному розкритті змісту документів. Важливе значення в системі науково-довідкового апарату архіву мають описи. І хоч комплекс науково-довідкового апарату становлять каталоги, путівники, різні покажчики — вони лише базуються головним чином на описах, допомагаючи повніше розкрити зміст документів фонду. За допомогою описів не тільки розкриваємо зміст документальних матеріалів фонду, а й закріплюємо порядок систематизації документальних матеріалів фонду, ведемо облік їх по одиницях зберігання.

Опис документальних матеріалів архівного фонду складається з описових статей і повинен мати титульний аркуш, зміст, передмову, список скорочених слів, засвідчувальний надпис, покажчики; якщо опис перескладався — то перевідні таблиці. Описи архівних фондів складають на документальні матеріали, які повністю просистематизовані, описані і правильно оформлені.

Перед тими державними архівами, які всі свої документальні матеріали упорядкували, стоїть завдання удосконалити описи і створити всі інші види науково-довідкового апарату, насамперед, систематичний каталог.

У нашому архіві більшість документальних матеріалів упорядкована за так званим неповним циклом. У зв'язку з цим в описах відсутні такі дані, як кількість аркушів у справах, дати винесені не повністю та ін.

Тому удосконалення описів, як науково-довідкового апарату, тісно пов'язано з проведенням робіт по упорядкуванню документальних матеріалів фондів.

З завершенням цих робіт по окремих фондах описи доповнюємо, редагуємо і передруковуємо. До них складаються передмови, змісти, покажчики. Покажчики, як правило, складаються предметно-тематичні, однак, в залежності від характеру документальних матеріалів вони можуть бути і іншими. Наприклад, до опису шляхового підвідділу Львівського воєводського управління, в якому згадується багато географічних назв, що допомагають розкрити зміст, складено географічний покажчик.

До деяких описів, документальні матеріали яких мають велике практичне значення, часто використовуються, складаємо покажчики, незважаючи на те, що ці документи упорядковані за скороченим циклом.

Наприклад, в першу чергу склали показчики до документів відділу догляду за будівництвом Міського управління (магістрату) м. Львова. Ці документи дуже цінні, користуються великим попитом у проектно-будівельних організаціях, часто використовуються в довідкових цілях. Описи складені за алфавітом назв вулиць Львова. Багато назв змінилося, вулиці злилися, разом з цим змінилася нумерація будинків. Бувають випадки, коли надходять запити, в яких називаються вулиці і номери будинків, які тепер змінені, тому часто доводиться витрачати багато часу лише на з'ясування правильності даних. До цих описів складено два показчики: перший — за алфавітом старих назв, другий — нових. Складено також список перенумерованих будинків.

Велика увага приділяється удосконаленню описів документальних матеріалів у довідкових цілях. Кожного року плануємо складання довідкової картотеки. Картотека ця систематизується за ознакою професії. Картки виготовлено друкарським способом і вони мають графі: професія, установа, територія, дати, анотація та пошукові дані.

Крім цього, переглядаємо фонди поліції, судів з метою складання алфавітної картотеки на учасників революційного руху в Західній Україні. Ця картотека вже сьогодні використовується не тільки в довідкових, а й наукових та пропагандистських цілях.

Передмови складаємо до описів документальних матеріалів цілих фондів (Дирекція поліції у Львові), або окремих структурних частин. Наприклад, передбачається підготувати одну передмову до документальних матеріалів чотирьох підвідділів Комунікаційно-будівельного відділу Львівського воєводського управління, яку буде вміщено в опис документальних матеріалів загально-технічного підвідділу.

У процесі приведення документальних матеріалів фондів у повний порядок відбуваються значні зміни у їх складі. Це робиться для усунення помилок у фондуванні, виділення одиниць зберігання, що не мають наукового і практичного значення. Чим пояснити наявність таких помилок? Насамперед поспішністю і недостатньою кваліфікацією працівників, які виконували цю роботу. Внаслідок цього слабо вивчалась історія фондоутворювачів, хронологічні межі їх діяльності. Наприклад, Львівське воєводське управління почало свою діяльність 1 вересня 1921 р. Під час упорядкування не звернули уваги на цю обставину і всі документи за 1921 р. віднесли до воєводського управління. Тому тепер особливу увагу приділяємо перевірці фондування документів за 1921—1922 рр. Виділяємо чимало документів, які нічого спільного з Львівським воєводським управлінням не мають. Тому до виходу методичних вказівок «Чергові завдання державних архівів у науково-технічному опрацюванні фондів», при упорядкуванні документальних матеріалів заново перескладали описи. Насамперед ліквідували додаткові описи. По фонду «Львівське воєводське управління» таких описів було 8, а в кожному з них по кілька разів дописувались документи усіх структурних частин. Це в значній мірі утруднювало користування матеріалами цих описів. Описи розформували, а одиниці зберігання дописали до основних описів по структурних частинах. Якщо додатковий опис складався з документів тільки однієї структурної частини, то залишали його без змін. Наприклад, на документи відділу охорони здоров'я є основний опис № 9 і додатковий № 45. Про існування додаткового опису вказано у передмові до основного опису. Додаткові описи складали значну частину документальних матеріалів. Тому дописані в основних описах одиниці зберігання порушили схему систематизації документальних матеріалів за хронологією, що викликало потребу скласти хронологічний показчик чи зміст. Безперечно, показчик і зміст повинні допомогти в користуванні описами, в яких є помилки у фондуванні, формуванні, винесенні крайніх дат тощо, але не слід забувати і того,

що нагромадження в одному описі багатьох різних допоміжних показників теж ускладнює користування такими описами.

Упорядкування документальних матеріалів водного підвідділу Комунікаційно-будівельного відділу Львівського воєводського управління проводилось згідно з вказівками Архівного управління УРСР. Складений раніше, опис не перескладали, всі зміни, що відбулися у процесі упорядкування документів, були внесені в опис. А зміни сталися чималі. Наприклад, 280 од. зб. виділено в макулатуру, в 909 од. зб. виявились документи іншого фонду або структурної частини, 41 од. зб. в процесі переформування була об'єднана і 142 од. зб. дописані з додаткових описів.

Всі ці зміни зафіксовані в акті, один примірник якого доданий до передрукованого опису. Якщо ж змін у процесі доупорядкування документальних матеріалів сталося небагато, то вони вказувались у засвідчуваному записі (відділ охорони здоров'я).

До опису водного підвідділу складений предметно-тематичний показник. Крім цього, з названих вище причин буде складено ще й хронологічний показник. На 1965 р. плануємо розпочати упорядкування документальних матеріалів будівельного підвідділу Львівського воєводського управління, на які складено два описи. Опис № 28 (в двох томах) включає 4601 од. зб. і опис № 29—2617 од. зб. В першому описі документи систематизовані за хронологією, в другому — за предметно-тематичною ознакою. Зміст документальних матеріалів обох описів однаковий. Слід пам'ятати, що під час упорядкування документальних матеріалів цього підвідділу були допущені помилки у фондуванні, формуванні одиниць зберігання, винесенні крайніх дат. виправлення цих помилок знову ж таки порушить схему систематизації описів.

Нам здається, що збереження різних принципів систематизації в описах однотипних документальних матеріалів фонду недоцільне. Для полегшення користування доцільно після доупорядкування пересистематизувати одиниці зберігання і скласти нові описи. Складаючи схему систематизації документів даного підвідділу, необхідно врахувати те, що для ліпшого їх використання слід просистематизувати всі матеріали — спочатку за хронологією, потім за географічною і, нарешті, за предметно-тематичною ознакою. Так складений опис полегшить користування ним. Досить буде до нього скласти тільки зміст, а про схему систематизації оговорити в загальній передмові до документів усього відділу.

На одиниці зберігання, використані в читальному залі або з народногосподарською метою можна буде скласти перевідну таблицю. Встановити, які саме справи були використані, неважко, бо вони вже підшиті.

Поки буде вестись доупорядкування документів, користуватися ними можна буде за старими описами, в які систематично вноситимуться зміни і доповнення. Тільки після завершення упорядкування можна буде пересистематизувати одиниці зберігання і скласти нові описи.

В 1962 р. розпочалось упорядкування документів фонду Львівського університету ім. Яна Казіміра. На матеріали цього фонду раніше було складено 22 описи, з них 9 додаткових, до яких включені документальні матеріали й інших факультетів. Основні описи складені на матеріали окремих факультетів і просистематизовані за хронологічною ознакою. Доупорядкування документів цього фонду проводилось згідно з існуючими описами, до яких вносяться відповідні зміни.

У 1965 р. ця робота буде завершена. Виникає питання, що робити з описами? Залишити в такому стані, в якому вони є тепер, коли в описі одного факультету наявні матеріали інших факультетів, або матеріали одного факультету за одні і ті ж роки є в описах різних факультетів.

тів. А що робити з 9 додатковими описами? Нам здається, що в таких випадках не варто боятися перескладання описів.

Нічого боятися, що перешифрування одиниць зберігання може приховати нестачу справ. Адже в нас лишається старий опис. Крім того, складаємо акт, де вказуємо всі зміни, що сталися у фонді. Цим самим буде досягнутий контроль за обліком одиниць зберігання. На все це витратимо небагато часу, але який вигреш дістанемо в якості описів. А ми повинні прагнути до того, щоб описи склалися правильно, бо ще довгий час вони будуть основним науково-довідковим апаратом.

Звичайно, ми усвідомлюємо, що перескладанням описів не слід зловживати. Крім цього, не всі описи цього потребують. Нам здається, що слід більше надавати прав співробітникам архіву для творчої думки у вирішенні подібних завдань, бо за ці роки вони набули знань і досвіду. Наші працівники зацікавлені також у тому, щоб як можна швидше закінчити повне упорядкування документальних матеріалів, тим самим створити кращі умови для їх зберігання та більш повного використання в наукових і народногосподарських цілях. Треба творчо підходити до удосконалення описів, як одного з основних видів науково-довідкового апарату.

СТАН ДІЛОВОДСТВА УКРРАДНАРГОСПУ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОЛІПШЕННЯ

Г. Рубан, М. Савченко

Надаючи важливого значення діловодству в усій управлінській діяльності і розуміючи його безпосередній вплив на чіткість та оперативність у роботі апарату, керівництво і партійний комітет Уккранаргоспу постійно піклуються про поліпшення, удосконалення, спрощення і раціоналізацію діловодства. Про це красномовно свідчить те, що організація діловодства і його стан, облік документів і контроль за їх виконанням періодично обговорюються на засіданнях Президії Уккранаргоспу, в партійному комітеті, в головних галузевих і функціональних управліннях, на партійних і профспілкових зборах.

Обсяг документів Уккранаргоспу характеризується такими даними: у 1963 р. надійшло з установ, організацій і підприємств понад 150 тис. вхідних документів; за цей же період з Уккранаргоспу відправлено близько 50 тис. вихідних документів.

Для обробки, обліку та доведення до виконавців документів, що надходять до Уккранаргоспу, в складі його Управління справами є канцелярія, на яку покладено також організацію і контроль за станом діловодства в управліннях. У канцелярії працює вісім чоловік, розподілених на дві групи: група обробки вхідної кореспонденції (два інспектори і два індексатори) та група обробки вихідної кореспонденції (інспектор, завідувач експедицією і два експедитори).

Документи, що надходять з вищих партійних та урядових органів а також вихідні документи в ці установи обробляє найбільш досвідчений інспектор канцелярії. Концентрацією і зберіганням архівних документальних матеріалів займається завідувач архівом Уккранаргоспу.

Для передруку документів в Управлінні справами є машинописне бюро, де працюють тридцять шість друкарок. Очолює його старший інспектор канцелярії.

Розмноження документів здійснюється в ротаторній, де працює двоє ротаторників і завідувачий. Для розмноження і відповідної технічної обробки документів є два ротатори, електрична розмножувальна машина «ЭРА», ротапринт, дротозшивальна машина, паперорізальна машина тощо.

Керівництво і контроль за діяльністю цих груп здійснюють начальник канцелярії та його заступник. Начальник канцелярії здійснює загальне керівництво канцелярією, машинописним бюро, ротаторною та архівом, відповідає за роботу групи по обробці вихідних документів, засвідчує гербовою печаткою Уккранаргоспу документи, які потребують цього, обліковує і дає дозвіл для розмноження документів. Заступник начальника канцелярії відповідає за роботу групи по обробці вхідних документів і архіву Уккранаргоспу, контролює і відповідає за стан діловодства в управліннях Уккранаргоспу, допомагає помічникам заступників голови Уккранаргоспу розподіляти вхідні документи між управліннями, обліковує накази по Уккранаргоспу тощо.

Загальне керівництво канцелярією, друкарським бюро і ротаторною здійснює заступник керуючого справами Уккранаргоспу.

Контроль за виконанням постанов та розпоряджень вищих партійних і урядових органів, Вищої Ради народного господарства і Ради народного господарства СРСР, а також окремих найбільш важливих питань і доручень керівництва здійснює інспекція по контролю Управління справами, яка складається з чотирьох працівників і очолюється заступником керуючого справами Уккранаргоспу.

Всі вхідні документи, що надходять з пошти або доставляються розсилними, приймають експедитори і негайно передають групі обробки вхідної кореспонденції, де всі вони розглядаються спочатку в нерозкритому вигляді і розподіляються на дві групи. Перша група — пакети, адресовані безпосередньо управлінням. На них зазначається індекс управління і вони зразу ж передаються через експедиторів за призначенням, без розкриття конвертів і перевірки наявності документів. Друга група — пакети, адресовані голові Уккранаргоспу, його заступникам або просто Уккранаргоспу. Їх розкривають у групі обробки вхідної кореспонденції. Тут перевіряють наявність документів і додатків до них, правильність надсилки до Уккранаргоспу, правильність оформлення тощо і підготовляють документи до розгляду їх помічниками заступників голови Уккранаргоспу, тобто розподіляють по групах питань, вирішенням яких відають голова Уккранаргоспу або його заступники.

Документи розподіляються на вісім груп (для голови Уккранаргоспу і семи його заступників) та розкладаються у вісім папок. Попередньо в ході обробки всі документи розглядають інспектори канцелярії і частину з них (позитивні відповіді про розв'язання певного питання, деякі документи, що мають посилання на номери вихідних документів управлінь тощо) реєструють і передають відповідним управлінням без розгляду їх керівництвом.

Постанови і розпорядження Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС, Ради Міністрів УРСР і ЦК КПУ, Вищої Ради народного господарства СРСР і Ради народного господарства СРСР, а також протоколи засідань і виписки з них негайно передаються інспекції по контролю для обліку і передачі за призначенням.

Решту документів переглядає заступник начальника канцелярії, якому надано право направляти деякі документи без розгляду їх керівництвом безпосередньо до управлінь, якщо порушені в них питання не виходять за межі компетенції цих управлінь. Водночас заступник начальника канцелярії контролює правильність розподілу документів інспекторами канцелярії по папках заступників голови Уккранаргоспу. Адже в практиці трапляється так, що заступник голови Уккранаргоспу який відає, скажімо, питаннями важкого машинобудування, перебував у відрядженні чи у відпустці, і вихідні документи за нього підписував інший заступник у порядку заміщення керівництва. Відповіді ж з місць адресують на ім'я того, хто підписав документ. Тому необхідно уважно

переглядати всі документи на ім'я керівництва і доповідати залежно від змісту, незалежно від того, на чие ім'я вони надходять.

Щоб прискорити розгляд та проходження документів до виконавців, вхідні документи ще до їх реєстрації у канцелярії розглядають помічники заступників голови Уккранаргоспу, які особисто доповідають керівництву Уккранаргоспу про окремі найбільш важливі вхідні документи або зазначають на документах, яке управління повинно їх виконувати. Для цього помічники керівництва двічі на день приходять у канцелярію (в першій половині дня і після обіду). В разі необхідності, коли надходять окремі важливі, термінові документи, про них працівники канцелярії негайно доповідають помічникам керівництва або передають до прийомних для негайного вирішення.

Розглянуті помічниками керівництва вхідні документи, працівники канцелярії реєструють і передають їх згідно з вказівками.

Одержавши від групи по обробці зареєстровані вхідні документи з зазначенням на них відповідного індексу прийомної або управління, експедитори канцелярії чотири рази протягом дня розносять їх за призначенням. У разі необхідності документи доставляють негайно (термінові, телеграми тощо). Експедитори передають всі документи секретарям прийомних керівництва та управлінь під розписку в реєстрі з зазначенням дати і часу одержання.

Реєстрацію вхідних документів у канцелярії здійснюють на групових картках. На кожній з них реєструють, як правило, по чотири документи (два на лицьовому боці і два на зворотному) за кореспондентською ознакою. Тому картотека побудована у відповідності з списком кореспондентів, затвердженим керівництвом Управління справами. Щороку в цей список канцелярія вносить відповідні зміни і доповнення.

Кожен вхідний реєстраційний номер складається з двох частин і має такий вигляд: 253/13378, де 253 — індекс кореспондента, згідно з списком кореспондентів (у даному випадку це заводи — груповий кореспондент), а 13378 — порядковий вхідний номер документа, що надійшов і зареєстрований у картотеці заводів; або 8/456, де 8 — індекс Ради народного господарства СРСР, а 456 — вхідний порядковий номер документа.

В реєстраційних картках зазначається: звідки надійшов документ, дата надходження, дата документа і його вихідний номер, короткий зміст, коли і хто з керівництва розглянув його і куди документ направлено для виконання. Для зручності у роботі в Уккранаргоспі широко застосовують індекси (умовні цифрові позначення) кореспондентів, керівництва, головних галузевих і функціональних управлінь та головпостачбутів при Уккранаргоспі. Так, прийомні керівництва мають індекси від 1 до 8 (по кількості прийомних), галузеві і функціональні управління — від 10 до 60, головпостачбути при Уккранаргоспі — від 61 до 80. Коли треба направити, скажімо, документ для виконання в планово-економічне управління, то у правому верхньому кутку документа зазначають індекс цього управління — 26 і скорочений підпис особи, яка зробила цю позначку (помічника заступника голови Уккранаргоспу, заступника начальника канцелярії та ін.). Таким же чином і переадресовується документ з одного управління до іншого, з прийомних до управлінь тощо — старий індекс закреслюється і зазначається новий.

На виконання важливих документів у прийомних керівництва Уккранаргоспу на так званих «фішках» — нестандартних аркушах паперу різного розміру — виготовляють спеціальні доручення за підписом голови Уккранаргоспу або його заступника. У разі необхідності, за вказівками керівництва, в прийомних на найбільш важливі документи заповнюють контрольні картки по кількості виконавців (управлінь).

Розглянуті заступниками голови Уккранаргоспу або їх помічниками

ми документи через експедиторів повертаються з прийомної до канцелярії для перемітки — зазначення в реєстраційних картках, що документ розглянутий керівництвом, повернутий до канцелярії і переданий у відповідне управління для виконання.

Якщо документ повертається з прийомної з контрольною картою (контрольний), то після перемітки в канцелярії його передають в інспекцію по контролю разом з контрольними картками для реєстрації і розмітки управлінь-виконавців. Після цього документ і контрольна картка знову повертаються до канцелярії і експедитори передають їх управлінням для виконання. Документ з контрольною картою передається першому виконавцеві.

Як правило, група по обробці вхідної кореспонденції реєструє всі вхідні документи, що надходять на ім'я голови Уккранаргоспу та його заступників. Виняток становлять звіти підприємств, що надсилаються до Уккранаргоспу, запрошення, поздоровлення тощо.

Облік документів і підготовку їх для доповіді керівництву Уккранаргоспу у прийомних здійснюють помічники керівництва і секретарі прийомних. Помічники заступників голови Уккранаргоспу також доповідають керівництву особисто про окремі найбільш важливі документи.

Діловодство у головних галузевих та функціональних управліннях Уккранаргоспу ведуть діловоди-друкарки цих управлінь (у кожному з сорока управлінь є по одній такій посаді). Вони одержують від експедиторів канцелярії всі вхідні документи (ті, що надійшли на ім'я керівництва Уккранаргоспу, і ті, що адресовані до управлінь безпосередньо).

Всю вхідну кореспонденцію обов'язково реєструють в управліннях у відповідних журналах. Для цього в управліннях ведуть такі журнали: журнал реєстрації вхідних документів (у ньому обліковують усі поштові надходження з установ, організацій і підприємств) і журнал реєстрації вихідних документів (у якому обліковують всі вихідні документи). Телеграми реєструють, як правило, в тих же журналах, що й листи.

Виняток становлять постанови і розпорядження Ради Міністрів СРСР, Ради Міністрів УРСР, Вищої Ради народного господарства СРСР, Ради народного господарства СРСР та Уккранаргоспу, а також постанови ЦК КПРС та ЦК КПУ, для обліку яких в управліннях ведуть спеціальні журнали реєстрації. Окремо реєструють також документи з контрольними дорученнями керівництва Уккранаргоспу.

Форми журналів реєстрації вхідних документів нічим не відрізняються від загальноприйнятих форм, що зустрічаються в більшості установ: №№ по порядку, дата і вихідний номер документа, звідки надійшов документ, його короткий зміст, хто розглянув і вказівки керівництва, відмітки про передачу документа для виконання тощо.

Порядок ведення і форми журналів реєстрації вихідних документів теж майже нічим не відрізняються від того, що зустрічається в більшості установ, організацій і підприємств. В Уккранаргоспі лише трохи спрощена форма журналу реєстрації вихідної кореспонденції. Останню графу його «№ справи, куди підшито документ» у деяких управліннях не заповнюють, бо ці дані зазначають у вихідному реєстраційному номері документа, наприклад: 16/4-38-1235, де 16 — індекс Головного управління автотракторного і сільськогосподарського машинобудування, 4 — індекс відділу, який готував цей документ, 38 — номер справи по номенклатурі, а 1235 — порядковий номер по журналу реєстрації вихідних документів.

Такий порядок ми пропонуємо всім нашим управлінням та головпостачбугам.

Усі вихідні документи відправляють безпосередньо через канцелярію. Відправку здійснюють працівники групи по обробці вихідних до-

кументів. Вихідні документи, адресовані раднаргоспам Української РСР, установам, організаціям і підприємствам як підписані керівництвом Укрраднаргоспу, так і за підписом начальників управлінь секретарі управлінь реєструють в управліннях і передають до канцелярії лише для відправки за призначенням.

Вихідні документи, адресовані до ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР, комітетів партійно-державного контролю СРСР та УРСР, а також до Вищої Ради народного господарства СРСР і Ради народного господарства УРСР, незалежно від того ким вони підписані, візують відповідні виконавці, редагує літературатор і реєструють лише в канцелярії. Копії цих документів з усіма візами залишають у канцелярії і формують в спеціальні справи з типовими назвами як листування з певних питань діяльності управління Укрраднаргоспу з постійним терміном зберігання.

Документообіг в Укрраднаргоспі організовано так, що всі вхідні документи зберігаються в управліннях, де вони безпосередньо виконуються. Тут же зберігаються також вихідні документи, які разом з відповідними вхідними становлять повний комплекс, документальну основу, яка може характеризувати стан певної галузі промисловості.

Документальна частина поточного діловодства організована згідно з номенклатурою справ, погодженою з Архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР і затвердженою керуючим справами Укрраднаргоспу. За своєю формою вона відповідає вимогам «Правил організації діловодства і його документальної частини в установах, організаціях і підприємствах». Заголовки справ у ній систематизовано по управліннях, а всередині управлінь — по відділах і в залежності від важливості справ. Систематизація заголовків справ всередині номенклатур уніфікована і тому подібна в усіх управліннях. Уніфіковані також заголовки справ, звичайно, в межах можливого і доцільного.

Як правило, у кожному управлінні залишаються на постійне зберігання узагальнюючі документи про стан і розвиток певних галузей народного господарства України (плани, звіти, огляди, інформації тощо), а також листування про основну діяльність управлінь.

У кінці року закінчені діловодством документи за позаминулий рік підготовляють до передачі в архів Укрраднаргоспу. Підготовка полягає в тому, що документи постійного зберігання відокремлюють від документів тимчасового зберігання і упорядковують (систематизують) в межах справ, вилучають документи тимчасового зберігання, справи опрацьовують в тверді обкладинки, нумерують аркуші, складають засвідчувальний напис, описують справи на обкладинках і включають до опису матеріалів постійного зберігання), після чого передають до архіву.

Документи тимчасового зберігання передають до архіву в такому вигляді, у якому вони відклались у поточному діловодстві. Їх передачу здійснюють за номенклатурою справ, де робляться відповідні відмітки.

Аналізуючи стан діловодства в Укрраднаргоспі, необхідно зазначити, що в цілому воно задовольняє ті вимоги, які ставляться перед діловодством, забезпечує облік і контроль за виконанням документів їх своєчасне проходження і формування у справи. Воно забезпечує технічну сторону всієї управлінської діяльності апарату Укрраднаргоспу.

Однак обмежуватись лише цією оцінкою стану діловодства аж ніяк не можна. І працівники, зайняті безпосередньо у сфері діловодства і ті, хто з ним прямо або посередньо зв'язаний у повсякденній роботі (практично — всі працівники Укрраднаргоспу), дедалі більше переконаються в тому, що діловодство Укрраднаргоспу потребує значного спрощення, раціоналізації і поліпшення. Життя вимагає від нас стояти на місці, а повсякчас рухатись уперед, сміливо відкидаючи зайве, застаріле.

Навіть з викладеного матеріалу видно, що в діловодстві Уккранаргоспу спостерігаються деякі надмірності, від яких бажано було б позбутися протягом найближчого часу.

Аналіз часу проходження документів з канцелярії до безпосередніх виконавців в управліннях свідчить, що треба серйозно зайнятися питаннями організації і спрощення документообігу.

Розглянемо існуючий зараз порядок проходження вхідних документів від канцелярії до виконавця. Як уже зазначалося, більшість документів після розгляду їх у канцелярії помічниками заступників голови Уккранаргоспу чи заступником начальника канцелярії відразу ж реєструють у групі по обробці вхідних документів і пересилають до управлінь. Такі документи, як правило, у той же день потрапляють до начальника управління і наступного дня надходять до безпосередніх виконавців в управліннях. Гірше справи стоять з важливими документами, у яких порушуються принципові питання, коли вирішення питання виходить за межі компетенції окремих управлінь, а також з документами, виконання яких повинна контролювати інспекція по контролю. Ці документи, як і решта, чекають розгляду їх помічниками в канцелярії (в середньому близько чотирьох годин). Після розмітки помічниками і реєстрації їх передають експедиторам, які несуть їх до прийомних (близько однієї години). Секретарі прийомних зобов'язані зареєструвати їх вдруге у відповідних журналах і передати помічникам для розгляду та підготовки до доповіді керівництву (на це витрачається близько двох годин).

Після розгляду документів і погодження доручень керівництва на їх виконання секретарі прийомних заповнюють на них контрольні картки або так звані «фішки» за підписом заступників голови Уккранаргоспу. Лише після підпису повертають їх назад до канцелярії. Здебільшого це відбувається вже на другий день. В групі по обробці вхідних документів відбувається перемітка їх по реєстраційних картках (відмітка про те, що документ повернувся з прийомної і направлений у відповідне управління) і документи передають через експедицію до управлінь, контрольні документи перед цим передають до інспекції по контролю для реєстрації контрольних карток і вже потім передають до управлінь. Цей процес потребує також двох-трьох годин.

Лише тоді експедитори канцелярії приносять документи до прийомних начальників управлінь і передають їх під розписку діловодмашинкам прийомних. Тут документи втретє реєструють у відповідних журналах і передають начальникам управлінь, які часто-густо розглядають їх після закінчення робочого часу і лише наступного дня повертають секретареві для передачі виконавцям. Таким чином, за нормальних умов завантаженості і роботи керівництва та управлінь важливі і контрольні документи на другий-третій день потрапляють до виконавців. Але треба мати на увазі, що таке буває не завжди, що часто керівництво Уккранаргоспу і начальники управлінь беруть участь у нарадах, зборах тощо. Тоді строк проходження документів збільшується ще на день-два. Коли врахувати, що деякі контрольні документи надходять до Уккранаргоспу на другий день після встановлення терміну виконання, то виходить що до безпосередніх виконавців ці документи потрапляють через п'ять-шість днів, тобто через тиждень після того, як визначено строк виконання документа. Оскільки керівництво для виконання документів встановлює тиждень або десять днів, то безпосередні виконавці мають виконати документ за якісь 2—3 дні. Це, безперечно, негативно впливає і на хід вирішення питань, і на якість підготовлених документів.

Тому, на нашу думку, для документів, що беруться на контроль в усіх канцеляріях і прийомних на всіх ділянках нашої роботи слід ство-

рити «зелену вулицю» і не на словах, а на ділі, тобто так організувати роботу, щоб важливі контрольні документи були ввесь час у русі, у роботі, щоб час на їх проходження вимірювався не днями, а годинами.

Цього можна досягти лише спільними зусиллями всіх працівників апарату Уккранаргоспу та інших установ (як підпорядкованих йому, так і вищестоящих).

Привертає увагу також факт нераціональних витрат людської праці, коли один і той же документ реєструють двічі (у канцелярії і в управлінні), а то й тричі (у канцелярії, в прийомній і в управлінні). При цьому кожного разу відбувається повна реєстрація (вказуються всі номери документів, їх дати, короткий зміст, хто розглядав і т. д.).

Навряд чи треба доводити, що краще було б ввести централізований порядок реєстрації вхідних документів, щоб їх реєстрували тільки в одному місці — в канцелярії. Це звільнило б значну частину робочого часу секретарів прийомних і управлінь. Але одноразова реєстрація вхідних документів може бути запроваджена лише при індивідуальній системі їх обліку, коли на кожний документ заповнюють окрему обліково-контрольну картку в необхідній кількості примірників. Однак це протирічить існуючій системі групової реєстрації документів на картках (у канцелярії) і журнальній формі (у прийомних та в управліннях). Немаловажну роль тут відіграє і те, що структура Уккранаргоспу своєрідна, не схожа з структурою міністерств і відомств України (до речі, теж спостерігається багаторазова реєстрація вхідних документів). Досвіду удосконалення діловодства, впровадження більш раціональної системи його ведення дуже мало, або й нема зовсім. А це питання дуже складне, бо перебудовуватись доводиться, як кажуть, на ходу і навіть не уповільнюючи руху.

Тому керівництво Управління справами і канцелярією тепер серйозно вивчає це питання, готується до такого переходу, виробляє й обґрунтовує новий порядок реєстрації вхідних документів. Слід вважати, що у 1965 році нова прогресивна форма обліку документів буде запроваджена. А це створить умови і для спрощення контролю за виконанням документів, який, до речі, ще складний і трудомісткий. Практично це означатиме також зближення інтересів діловодства та архівної справи, бо вже у поточному діловодстві буде створюватись досконалий науково-довідковий апарат у формі карток, який сприятиме успішному всебічному використанню документальних матеріалів як у діловодстві так і в архівах. Хотілося б, щоб реєстрація вхідних документів здійснювалась на перфокартках.

Не сприяє швидкому проходженню документів і те, що зараз розглянуті керівництвом або помічниками документи направляють начальникам відповідних управлінь, начальники управлінь, розглянувши їх, передають начальникам відділів, а останні — виконавцям. При такому порядку витрачається багато часу на проходження документів до безпосередніх виконавців. Вважаємо, що помічники керівництва, розглядаючи документи, можуть направляти деякі з них або давати окремі доручення начальникам відділів та головним спеціалістам, які займаються відповідними питаннями. Це до деякої міри звільнить начальників управлінь від обов'язкового розгляду всієї вхідної кореспонденції при одноразовій реєстрації вхідних документів сприятиме швидкому проходженню їх до виконавців.

Нераціонально організовано також документообіг, через що документи по кілька разів повертаються до канцелярії за такою схемою: канцелярія — прийомна — канцелярія — управління — канцелярія — головпостачзбут і т. д. Чи не краще було б організувати документообіг так, щоб документи не повертали кожного разу до канцелярії, а пердавали з прийомних безпосередньо до управлінь чи головпостачзбут за схемою: канцелярія — прийомна — управління — головпостачзбу

Це значно скоротило б час на проходження документів до безпосередніх виконавців.

Привертає увагу й непродуктивне, нераціональне використання робочого часу головних спеціалістів та інженерів в управліннях Уккранаргоспу на виконання ними технічної роботи по підготовці та виготовленню документів (написати документ, віднести в машбюро, одержати з машбюро, перевірити і виправити помилки, допущені друкаркою, доповісти начальникові відділу тощо). Справа доходить до того, що навіть для відправки або для перемітки документи в канцелярію приносять спеціалісти та інженери управлінь. Пояснюється таке становище багатьма причинами (завантаженість діловода-друкарки терміновою роботою, турбота спеціалістів про якість і своєчасність відправки документів, особиста відповідальність виконавців за доручену справу та ін.). Проте жодна з них не може ні в якій мірі виправдати цього. Слід з усією серйозністю вивчити це питання і створити такі умови, щоб спеціалісти та інженери в управліннях займались виконанням своїх прямих обов'язків по забезпеченню керівництва народним господарством України, а не технічною стороною цього питання, щоб вони працювали з повною віддачею, виправдували ті витрати народних коштів, що дає держава. Розглядаючи це питання, мабуть треба буде піти на спрощення та удосконалення всієї технічної роботи і збільшення технічних працівників в управліннях.

При існуючому тепер в Уккранаргоспі порядку на візування документів витрачається багато робочого часу. Це має місце тому, що документи, як правило, виконують і складають інженери в управліннях, але після цього вони проходять досить складний шлях. До підпису керівництвом і відправки за призначенням, їх візують: головний спеціаліст і начальник відділу, заступник начальника управління або начальник управління, яке готує документ; якщо ж документ стосується діяльності декількох управлінь, то його візують також інженери, головні спеціалісти, начальники цих відділів та управлінь. Інколи на візування витрачається по кілька днів, після чого документ надходить для підпису до керівництва Уккранаргоспу. Безумовно, візування важливих документів (проектів постанов, розпоряджень та ін.) необхідне в нашій роботі, проте не варто поширювати це на значну кількість документів оперативного характеру (телеграми, листи, запити тощо). Мабуть слід залишити візування лише безпосередніх виконавців (інженерів, або головних спеціалістів), відмовившись від збирання віз всіх працівників, що мають якесь відношення до порушеного в документі питання.

В управлінській роботі взагалі, а в діловодстві зокрема, важлива роль належить тому, як викладений документ, наскільки він об'єктивно і вірно складений і відображає певні факти або явища, наявні у житті, у виробництві, бо від цього залежить розв'язання питань, порушених у документі. Адже коли документ складено з глибоким знанням справи, розумінням важливості порушених питань, по-діловому — він привертає увагу, вимагає конкретних дій від виконавця. При цьому слід мати на увазі і такі, на перший погляд, дрібниці, як обов'язкові реквізити документів — дата, реєстраційний номер, правильна адреса, наявність належних підписів, номерів телефонів виконавців тощо. Хотілося б у цьому зв'язку окремо спинитись на необхідності в листах зазначати короткий їх зміст, що майже зовсім не практикується ні в Уккранаргоспі, ні в установах, організаціях і підприємствах його системи. Це сприяло б значному поліпшенню і спрощенню роботи над документами, скоротило б час на їх реєстрацію, розгляд і проходження до виконавців. До речі, працівники канцелярії Уккранаргоспу вже не вперше порушують це питання. Проте й досі воно залишається нерозв'язаним. Вирішальне слово тут за керівництвом Управління справами, яке

повинно покласти край розмовам на цю тему і позитивно вирішити його.

Потребує поліпшення також формування справ — «Листування з Радою Міністрів УРСР». Йдеться про документи, які складаються на виконання доручень Ради Міністрів УРСР. Доручення Ради Міністрів УРСР разом з додатками до них, як правило, повертаються до Ради Міністрів УРСР, а в Уккранднаргоспі залишаються лише копії вихідних документів, які підготовлені на виконання цих доручень (проекти постанов і розпоряджень Ради Міністрів УРСР, проекти відповідей іншим установам тощо). Причому в управліннях-виконавцях залишаються третій або четвертий примірники цих документів, а в канцелярії групують їх другі примірники з візами всіх виконавців, тобто примірники, які мають юридичну силу оригіналів. При цьому слід мати на увазі, що згідно з нині діючим порядком у канцелярії ці документи залишаються на постійне зберігання, відокремленими від комплексу інших документів з цих питань, які концентрують в управліннях. Тому фактично тепер у справах канцелярії на постійне зберігання залишені копії вихідних документів, адресованих Раді Міністрів УРСР, а не листування.

На нашу думку, копії вихідних документів, направлених Раді Міністрів УРСР з візами всіх виконавців доцільно залишати не в канцелярії, а в управліннях, де вони повинні бути матеріалами постійного зберігання. Для довідок у канцелярії можна залишити треті примірники.

Потребують свого удосконалення питання організації виконання вихідних документів в управліннях і поглиблення та доведення до граничної чіткості відповідальності перших виконавців. Йдеться про документи, які повинні виконуватись у кількох управліннях. До важливих документів завжди додають так звану «фішку» або контрольну картку з зазначенням виконавців і суті доручення керівництва. Скажімо, наприклад, лист заводу про забезпечення випуску продукції матеріалами, а також відповідним фондом зарплати повинен розглядатись у управлінні, яке відає певною галуззю промисловості, і в управлінні постачання матеріалами та паливом, а також в управлінні праці і зарплати. При існуючому нині порядку до листа додається доручення керівництва галузевому управлінню, управлінню праці і зарплати та управлінню постачання матеріалами і паливом для вжиття заходів. Далі канцелярія пересилає документ до одного управління. Після ознайомлення документ повертається знову до канцелярії і передається другому управлінню. Тут також вживають якихось заходів і документ знову повертається до канцелярії. Потім направляється вже в третє управління. Але згодом документ знову повертається через канцелярію до того управління, яке є першим виконавцем у дорученні. Таким чином, перший виконавець усувається від контролю за виконанням документа. Фактично він майже не може вплинути на вирішення питань, порушених у листі. Крім того, безпідставно подовжуються строки виконання документів, які стосуються кількох управлінь.

На нашу думку, слід встановити твердий порядок особистої відповідальності перших виконавців (проти них у дорученні вказується «скликання»), надати їм право вимагати від співвиконавців необхідні дані, організувати розв'язування порушених в документі питань і зберігати виконуваний документ у себе. При цьому маєтись на увазі, що документ не повинен кожного разу повертатись у канцелярію для передачі іншому управлінню-виконавцю. А те управління, на яке покладено скликання, повинно в разі необхідності передавати документ іншим виконавцям і доповідати керівництву про виконання.

Це повинно підняти відповідальність виконавців і сприяти більш оперативному та ефективнішому вирішенню порушених у документі питань.

Кілька слів про застосування у діловодстві так званих «фішок» — аркушів паперу, на яких вказують прізвище виконавців або доручення керівництва.

У практичній роботі такі «фішки» дуже незручні і, мабуть, було б доцільно або взагалі відмовитись від них, або хоча б скоротити їх кількість до мінімуму. Адже це штучно збільшує технічну роботу над документами («фішки» треба нарізати з паперу, кожного разу приєднувати з допомогою скріпки до документа, виготовляти в друкарнях тощо). До того ж «фішки» досить часто гублять, замінюють, що вносить плутанину в роботу над документами. Маючи на увазі спрощення роботи з документами, ми вважаємо, що всі вказівки і відмітки треба робити безпосередньо на документах (на чистих полях або на звороті), а не на клаптиках паперу, які називаються «фішками».

Потребує значного поліпшення стан архівної справи в Уккранаргоспі.

Вважаємо за доцільне нагадати у зв'язку з цим оцінку значення архівів видатним діячем нашої партії і держави В. В. Куйбишевим, який говорив:

«...Архів являє собою найціннішу частину кожної установи, бо через нього і через його хорошу організацію можна одержати необхідну довідку і кінець-кінцем одержати досвід, який у нас часто залишається зовсім невикористаним».

При такому великому обсязі роботи, як в Уккранаргоспі, однієї посади завархівом явно недостатньо. Завархівом при найкращому ставленні до виконання своїх обов'язків фізично не може охопити всієї роботи в архіві і більш як сорока галузевих і функціональних управлінь. Навіть те, що вкрай потрібно зробити вже зараз — прийняти архівні документи з управлінь за 1961—1962 рр. — завархівом не може через відсутність належного архівосховища, бо наявне повністю завантажене архівними матеріалами.

Говорячи і про архівосховище, і про посаду архіваріуса, не можна забувати й того, що з кожним роком обсяг документальних матеріалів постійного зберігання збільшується. Отже, висуваяться все нові й більш відповідальні завдання по організації використання архівних матеріалів, розширюється довідкова робота. Управлінню справами Уккранаргоспу слід подумати про створення нормальних умов для діяльності такої дуже важливої структурної частини, як архів.

Ці та деякі інші питання наукової організації діловодства і управлінської праці потребують свого вирішення найближчим часом. У цьому напрямі належить докласти багато зусиль і творчої енергії.

Питання поліпшення стилю роботи, спрощення і вдосконалення діловодства детально вивчались у березні, квітні і травні минулого року всіма працівниками Уккранаргоспу і були узагальнені комісіями по поліпшенню стилю та методів роботи, які діяли у цей час в управліннях, а також центральною комісією на чолі з першим заступником голови Уккранаргоспу Д. І. Поляковим.

У червні 1964 р. всі ці питання по-діловому, творчо були обговорені на зборах партійного активу Уккранаргоспу. Це є серйозною запорукою того, що в недалекому майбутньому діловодство Уккранаргоспу буде удосконалене і побудоване на науковій основі.

Обмін досвідом

КОМПЛЕКСНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ У МИКОЛАЇВСЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

Основні завдання, що стоять тепер перед працівниками державних архівів — це створення повноцінного науково-довідкового апарату всебічне використання документальних матеріалів. У зв'язку з цим підвищення якості роботи, застосування економічно більш ефективних методів набуває тепер особливо важливого значення. Найкращим методом, що забезпечує старанну обробку документальних матеріалів і велику економію робочого часу та коштів, є комплексний метод обробки фондів.

У літературі з теорії і практики архівної справи досі питанням застосування комплексного методу обробки фондів приділяється дуже мало уваги, хоч слід було б ширше пропагувати цей метод, частіше обмінюватись досвідом по його застосуванню.

У комплексі можуть виконуватись різні види робіт: науково-технічна обробка фонду, каталогізація, складання довідок-характеристик до путівника, облік найбільш цінних документів, виявлення документів із затухаючим текстом, документів для публікації і виставок, складання тематичних переліків документальних матеріалів, картотек для довідкової роботи і т. д.

У Миколаївському облдержархіві був застосований комплекс робіт при науково-технічній обробці фондів установ сільського господарства та райвиконкомів. До цього комплексу, крім науково-технічної обробки, входили каталогізація і складання довідок-характеристик до путівника.

Головне при застосуванні комплексу — правильна організація роботи, суворі послідовність всіх її видів. Спочатку фонди обов'язково повинні пройти технічну обробку (реставрацію і нумерацію аркушів, підшивку, оправу), бо коли одиниці зберігання не підшиті і не пронумеровані, неможливо буде займатися їх каталогізацією та оформленням.

Наукову обробку слід починати із старанного поаркушного перегляду одиниць зберігання. При цьому виявлені документи, що мають наукове і народногосподарське значення, відразу ж беруть на тематичні картки, на яких проставляють олівцем пошукові дані по старому інвентарному опису або діловодні номери.

При поаркушному перегляді одиниць зберігання виявляють такі їх крайні дати, необхідні відомості про історію фондоутворювача та інше. Потім, уже на основі тематичних карток і загального аналізу одиниць зберігання, складають заголовки. При такому методі роботи в заголовку одиниці зберігання будуть відображені найбільш важливі документи справи, повніше буде висвітлено її зміст. Слід зазначити, що кожну одиницю зберігання довелося переглядати лише один раз, а всі завдання, що стояли перед співробітником (складання заголовка, історичні довідки, довідки-характеристики і каталогізація найбільш цінних

кументів) виконувались повністю. При роздільному ж виконанні усіх видів робіт довелося б по кілька раз звертатись до однієї й тієї ж справи.

Закінчується комплекс робіт оформленням обкладинок справ, їх систематизацією за заздалегідь розробленою схемою, шифруванням та описом фонду. Після складання опису на тематичних картках проставляють чорнилом пошукові дані документів.

Застосування комплексного методу при обробці фондів (особливо групи однорідних фондів) значно підвищує якість роботи над документальними матеріалами.

По-перше, створюється можливість глибше і ширше вивчити історію фондоутворювача.

По-друге, повніше розкривається зміст одиниць зберігання в заголовках, а описи стають більш досконалішими.

По-третє, при складанні довідки-характеристики до пугівника створюється повна гарантія, що вказані в анотації документи є у фонді.

Економія робочого часу створюється за рахунок того, що усі види робіт виконують не окремо, а одночасно, і одиниці зберігання переглядають лише один раз.

Наприклад, на обробку фонду «Миколаївська окружна спілка сільськогосподарських колективів «Окрколгоспспілка» — 203 од. зб. (на уточнення фондування, упорядкування документальних матеріалів, складання довідки-характеристики і каталогізацію) витрачено 13 людино-днів замість 20 людино-днів, які треба було б затратити згідно норм для окремих видів робіт. Отже, економія часу — 7 людино-днів, а державних коштів — 17 крб. 85 коп.

На обробку фонду «Окрзерноколгоспспілка» — 220 од. зб. (виконувались ті ж види робіт), затрачено 17 людино-днів замість 23 людино-днів згідно норм для окремих видів робіт. Тут економія часу — 6 людино-днів, а державних коштів — 15 крб.

На обробку фонду «Костянтинівський районний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів с. Костянтинівки, Первомайського округу» — 371 од. зб. (виконувались ті ж види робіт плюс експертиза цінності документальних матеріалів), затрачено 12 людино-днів, замість 21 людино-дня за нормами для окремих видів робіт. Економія часу — 9 людино-днів, а коштів — 20 крб. 40 коп.

Слід зазначити, що можна досягти ще більшого ефекту, якщо для обробки обрати групу однорідних фондів, упорядкування документальних матеріалів провадити на картках, які потім вливати в систематичний каталог документів.

Перед початком роботи корисно на великі фонди скласти робочу інструкцію, яка б визначила порядок проведення робіт над фондом.

Таким чином, застосування комплексу робіт при науково-технічній обробці документальних матеріалів фондів дає не тільки значну економію робочого часу і коштів, а й поліпшує якість усіх робіт, забезпечує повне розкриття змісту документальних матеріалів. А це тепер дуже важливо. Адже день у день зростає потреба у всесторонньому, широкому використанні документальних матеріалів радянських архівів в інтересах науки і народного господарства.

С. Голосна

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ Й ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ ТЕХНІЧНОГО АРХІВУ

Технічний архів Державного Всесоюзного інституту по проектуванню підприємств коксохімічної промисловості (Діпрококс) існує з 1930 р. Під час Великої Вітчизняної війни архів було евакуйовано на східні райони країни і збережено основні його фонди. За роки існування у фондах архіву нагромадилося до мільйона одиниць зберігання різних технічних документів, у яких відображено розвиток коксохімічної промисловості нашої країни за весь час її існування.

Вся ця документація виникла в результаті організації виробничих процесів, розвідування і проектування підприємств коксохімічної промисловості великим колективом інженерно-технічних працівників інституту більше як за 30 років.

Матеріали архіву широко використовують при розробці нових проектів, при проведенні наукових досліджень. Кожний, навіть досвідчений проектувальник, конструктор, дослідник, не кажучи уже про молодого спеціаліста, починаючи роботу над новою темою чи проектом, механізмом чи вузлом, насамперед звертається до технічних документів архіву, щоб виявити, що уже зроблено і які матеріали можна використати у своїй наступній роботі.

Про активне користування архівними матеріалами свідчать та дані: за день видача технічних документів досягає 700—800 од. з обліку, а за рік 200—230 тис.

Система обліку, зберігання, експертизи, організації науково-довідкового апарату дає можливість співробітникам архіву швидко оперативно обслуговувати інженерно-технічних працівників інституту, студентів-дипломантів, спеціалістів інших організацій необхідною предметно-кошторисною і науково-технічною документацією.

У цій невеликій статті хотілось би поділитися досвідом роботи технічного архіву інституту Діпрококс.

За кількістю технічної документації архів нашого інституту можна назвати базовим архівом коксохімічної промисловості.

Фонди архіву систематично поповнюються технічною документацією, створеною як в інституті, так і за рахунок надходжень від суміжних організацій та установ.

Щороку в архів інституту надходить 25—30 тис. одиниць зберігання. Це — креслення, розрахунки, кошториси, пояснювальні записки, типові проекти, звіти, науково-дослідні роботи та інші матеріали. Працівниками архіву стоїть завдання своєчасно опрацювати всі ці матеріали, взяти на облік, забезпечити зберігання, організувати інформацію про їх надходження і забезпечити видачу інженерам-проективальникам на їх першу вимогу.

Система обліку технічних документів у архіві Діпрококсу проста. Креслення на кальках обліковуються в окремих інвентарних книгах за потоково-об'єктною системою, тобто в порядку їх надходження, якщо креслення одного і того ж об'єкту здаються в архів одночасно. Для незданих креслень об'єкту в інвентарних книгах архіву лишаються вільні номери.

Документи, що надходять від інших організацій та установ, обліковуються в окремих інвентарних книгах з індексом «СО».

В окремих інвентарних книгах обліковуються також науково-дослідні роботи, звіти про закордонні відрядження, кошториси та інші матеріали.

Маючи значні фонди технічної документації, архів намагається розкрити її зміст за допомогою науково-довідкового апарату і, головне, каталогів та картотек.

Спочатку у нас був каталог тільки на креслення і кошториси. Потім, коли кількість технічної документації значно зросла, назріла необхідність організувати додаткові каталоги на науково-дослідні роботи, на устаткування та інші матеріали.

Тепер маємо каталоги на креслення, розрахунки, устаткування, типові проекти, кошториси, титульні листи, науково-дослідні роботи. В основу побудови каталогів на технічні креслення покладений «Класифікатор», розроблений архівом разом з технічним відділом. «Класифікатор» надруковано на ротативній машині в необхідній кількості примірників для всіх виробничих відділів.

На кожний проект, що надходить в архів, виробничий відділ, автор проекту складає об'єктну каталожну картку, на яку заносяться всі необхідні дані про проект, про використання архівних креслень чи номер зведеного креслення.

Картки у каталозі на проекти, видані як інститутом, так і іншими суміжними організаціями, систематизуємо за алфавітом назв коксохімічних заводів.

У випадку застосування для якого-небудь заводу повністю архівного проекту разом з формою № 2 для відправки креслень заповнюють нову об'єктну картку для каталогу по цьому заводу.

Всередині кожного заводу об'єктні картки систематизуємо по цехових ознаках у наростаючому порядку індексів.

Кожному цеху, відділенню чи процесу присвоюємо окремий індекс. Наприклад, коксовим печам — 014, бензольному відділенню — 037, перервантажним станціям — 010, промиванню фенолів — 076, промиванню нафталіну — 068 і т. д.

Всередині кожного цеху чи процесу об'єктні картки з однаковими індексами систематизуємо по порядку їх інвентарних номерів.

У деяких проектних інститутах Харкова об'єктні картки в таких каталогах систематизуємо не за назвами заводів, а за прізвищами головних інженерів проектів. Як відомо, головні інженери проектів часто міняються, і заводи при проектуванні передають від одного до іншого, що призводить до великої нерозберихи в каталогах і значно утруднює розшуки необхідних матеріалів.

Не менш важливе значення у роботі архіву має також каталог на устаткування. Його складаємо не беручи до уваги завод, для якого воно запроектовано, цех, у якому воно встановлено, оскільки однакове устаткування часто застосовується на багатьох коксохімічних заводах і в різних цехах. Наприклад, картки на насоси систематизуються в одному місці. Така система побудови каталогів дає можливість у період короткого часу одержати необхідні дані про кожний тип устаткування, розміщеного на коксохімічних заводах.

У фондах нашого архіву є чимало науково-дослідних робіт, різних звітів, виконаних як співробітниками інституту, так і працівниками суміжних організацій.

Каталог на такі матеріали будуємо за системою, розробленою архівом разом з кращими спеціалістами інституту.

Каталог складається з 9-ти основних розділів:

1. Загальні питання.
2. Вуглепідготовка і вуглезбагачення.
3. Коксування.
4. Хімія.
5. Автоматизація, контроль, регулювання.
6. Теплотехніка і електротехніка.
7. Водопостачання, каналізація, опалення і вентиляція.
8. Технічні і технологічні питання.
9. Обмін досвідом із зарубіжними країнами.

Кожний розділ у свою чергу поділяється на ряд підрозділів. Наприклад, розділ хімія поділяється на 9 підрозділів:

1. Конденсація і первинне охолодження газів.
2. Аміачно-сульфатне відділення.
3. Очищення коксового газу.
4. Кінцеве охолодження газу.
5. Ректифікація (переробка сирого бензолу).
6. Переробка кам'яно-вугільної смоли.
7. Переробка легких і важких піридинових основ.
8. Корозія і боротьба з нею.
9. Різні питання.

Кожний підрозділ поділяється на ряд дрібніших підрозділів. Особливу увагу приділено розробці структури підрозділу цього каталогу «Обмін досвідом із зарубіжними країнами». Матеріал в цьому підрозділі систематизуємо по країнах (Англія, Франція, СШ, ФРГ), а в середині країн, якщо є досить матеріалу, — з окремих питань (коксування, хімія, збагачування і т. д.).

Картки на матеріали по обміну досвідом із зарубіжними країнами пишемо у двох примірниках: одну для цього підрозділу каталогу, другу для спеціального (коксування, вугленідоготовка, хімія).

Наявність ряду каталогів і класифікаторів на різні види технічної документації дає можливість швидко знаходити необхідні технічні документи на дослідження, споруди чи устаткування, максимального використати наявні матеріали для складання нових проектів та уникнути випадків дублювання при проектуванні.

У майбутньому технічний архів інституту для систематизації так технічних документів, як типові проекти, науково-дослідні роботи, річні звіти — планує запровадити схему УДК (Універсальна десятична класифікація). Вона дасть можливість створити єдиний опис і систематизувати матеріали по всій країні як у бібліотеках, так і в архівах, також впровадити в архівну справу систему механізованого розшуку потрібних матеріалів.

Важливе значення у своїй роботі архів надає також питанням експертизи наукової та практичної цінності технічних документів. Наказом директора в інституті створена постійно діюча експертна комісія в складі 30 чол. До її складу входять висококваліфіковані спеціалісти з різних галузей знань: хіміки, механіки, будівельники, коксохіміки, збагачувальники, енергетики, а з ряду знань — начальники відділів, керівники груп, бригад, головні спеціалісти. Комісію очолює начальник технічного відділу інституту.

Експертна комісія під кінець кожного року розглядає відібрані матеріали, які не підлягають тривалому зберіганню, і по кожному документу окремо вирішує питання про можливість його залишення на збереження. Як правило, технічні документи-оригінали, автором яких є безпосередньо Діпрококс, підлягають постійному зберіганню. Для знищення виділяються тільки копії, чорнові і поглинуті матеріали, дрілкатки, на які в постійному зберіганні є оригінали. Здебільшого знищенню підлягають технічні документи, які надійшли з інших організацій і втратили свою цінність. На відібрані до знищення матеріали складаємо відбірні списки у двох примірниках за встановленою формою. Списки підписує голова і члени експертної комісії, погоджуючи з керівництвом інституту. Вони затверджуються експертно-перевірочною комісією Архівного відділу Харківського облвиконкому. Після одержання витягу з протоколу засідання комісії про затвердження списку технічні документи, що підлягають знищенню, здаємо на переробку фабрику згідно з існуючими правилами.

Особливо уважно експертиза технічної документації була проведена в нашому архіві в кінці минулого року В результаті було відібрано до знищення близько 30 тис. одиниць зберігання. Це дало змогу очистити фонди архіву від технічної документації, що втратила практичну цінність.

Технічний архів інституту Діпрококс має на меті вести не тільки облік і зберігання технічної документації, а й пропаганду та використання її. Всі технічні документи, що надходять в архів, надсилаємо в технічний відділ для огляду їх спеціалістами. Відібрані матеріали включаємо в інформаційні листки, які видаємо два-три рази на місяць в міру їх нагромадження. Інформаційні листки друкуємо по 115 примірників і розсилаємо керівництву інституту, начальникам відділів, головним спеціалістам, керівникам груп, бригад, а також виставляємо на постійну виставку «Нові бібліографічні матеріали».

Про одержання цінних для проектування технічних документів архів негайно сповіщає зацікавлених осіб телефоном і по радіо.

Важливою формою популяризації технічної документації архівів є тематичні виставки. Організацією таких виставок займається технічна бібліотека, але експонуються на них і матеріали технічного архіву.

Наприклад, на тематичній виставці «Виробництво коксу і нові способи коксування» поряд з бібліотечними матеріалами (книги, журнали, патенти, інформації) були виставлені технічні документи архіву (звіти, науково-дослідні роботи, пояснювальні записки). Таке кооперування у проведенні тематичних виставок дає змогу оформляти їх більш повно і змістовно. Використовуємо ми й інші форми пропаганди технічної документації серед інженерів-проектувальників, зокрема огляди, бесіди.

Завдяки систематичному нагромадженню проектно-кошторисної і науково-технічної документації, удосконаленню науково-довідкового апарату, проведенню інформаційної роботи технічний архів прагне допомогти інженерно-технічним працівникам інституту в більш повному, оперативному використанні багатого досвіду, нагромадженого в технічних документах.

У періодичній пресі по архівознавству головна увага приділяється питанням теорії і практики роботи державних архівів. І це закономірно. Матеріали державних архівів широко використовуються науковими, плановими і господарськими установами, вони є важливим засобом для дальшого розвитку науки і техніки.

Поряд з державними архівами у нашій країні існує велика сітка технічних архівів підприємств, проектних установ, науково-дослідних інститутів, різних конструкторських бюро.

Роль цих архівів рік у рік зростає у зв'язку з дальшим бурхливим розвитком науки і техніки, збільшенням обсягу проектних, конструкторських та будівельних робіт.

Однак робота їх ще слабо висвітлюється на сторінках архівних журналів. Особливо мало вміщується статей з питань створення та удосконалення єдиної системи науково-довідкового апарату в технічних архівах, зокрема каталогів та картотек, про впровадження УДК.

Цьому питанню необхідно приділити особливу увагу. Відомо, що відсутність єдиної системи побудови науково-довідкового апарату негативно позначається на постановці всієї архівної роботи, особливо на обслуговуванні інженерно-технічних працівників.

І, нарешті, хотілося б, щоб спеціалісти і дослідники з таких питань, як застосування малої механізації, механізованого розшуку інформа-

ції, мікрофільмування і методи роботи технічних архівів, форми і методи проведення інформаційно-бібліографічної роботи технічних архівів частіше виступали на сторінках спеціальних видань.

А. Глазков,

завідуючий технічним архівом «Діпрококс».

І. Нудьга,

завідуючий науково-технічною бібліотекою.

ДОПОМОГА МІСЬКАРХІВУ ВІДОМЧИМ АРХІВАМ

Нові вимоги до проведення експертизи цінності документальних матеріалів та комплектування державних архівів, поставили працівників архівів перед необхідністю перебудувати свою роботу. В інтересах справи ми відмовилися від попереднього проведення обстеження великої кількості відомчих архівів. Для правильного застосування нових положень проводимо широке роз'яснення змін, внесених до Правил комплектування архівів документальними матеріалами. Значну увагу приділяємо практичній допомозі в налагодженні діловодства.

Для цього міськархів розробив і розіслав всім підприємствам, установам та організаціям, які включені до списку № 1, лист з методами вказівками про складання описів та роботу експертно-перевірної комісії. Міськархів систематично проводить інструктивно-методичні наради з відповідальними за архіви особами. Зокрема, таку нараду проведено з секретарями та завідуючими відділів виконкомів районних Рад, міськвиконкому, штатними архіваріусами установ і підприємств, директорами і секретарями шкіл та завідуючими бібліотеками.

Її учасників ознайомили з урядовими постановами з архівної справи, а також з порядком оформлення одиниць зберігання, складання описів і номенклатур справ.

Оскільки правильне групування документів у справі є основою комплектування кожного архіву, міськархів став більше уваги приділяти й документальній частині поточного діловодства і надавати практичну допомогу в складанні номенклатур справ. Зокрема, була надана допомога у розробці номенклатури справ Жданівському судоремонтному заводу, тресту «Жданівметалургбуд», Жданівському коксохімічному заводу, Жданівському заводу «Важмаш», Жданівській кондитерській фабриці, міській інспектурі державної статистики та ін. Разом з міським відділом народної освіти розроблено типову номенклатуру справ і для шкіл міста.

Протягом минулого року більшість установ, віднесених до списку № 1, розробили і погодили номенклатури справ з міськархівом.

При обстеженні відомчих архівів подаємо практичну допомогу тим установам, де є велика кількість документальних матеріалів, і вони можуть самостійно їх упорядкувати. При нашій допомозі, наприклад, проведено експертизу цінності документальних матеріалів і складено описи на них за 1943—1963 рр. виконкомом Ілліцівської районної Ради, Управлінням Жданівського порту, Жданівською швейною фабрикою ім. Ф. Е. Дзержинського, Жданівським індустріальним технікумом, ліалом «Укрдіпролез», міськвиконкомом та ін.

Ці заходи дали добрі результати. Лише протягом минулого року упорядковано документальні матеріали 75 установ, що складає 38% установ, віднесених до списку № 1. Їх описи затверджені ЕПК Архівного відділу Донецького облвиконкому.

Піклування про поліпшення умов зберігання документальних матеріалів у відомчих архівах займає не останнє місце в роботі міськархіву.

Роз'яснююча робота серед керівників установ та підприємств допомогла нам добитися виділення і відповідного обладнання кімнат для архівів Управління Жданівського порту, спеціалізованого управління № 225 «Коксохіммонтаж», «Донбасводтресту», міськпродукторгу. А незабаром будуть обладнані кімнати для архівів на заводі «Азовсталь», в будівельно-монтажному управлінні № 8 тресту «Азовстальбуд».

Поряд з цим міськархів веде таку роботу над фондами свого архіву, як звірка наявності документальних матеріалів, експертиза цінності, перескладання описів, повернення установам документів по особовому складу тощо.

Наш міськархів планує свою роботу так, щоб у цьому році добитися упорядкування документальних матеріалів на всіх підприємствах, в установах та організаціях, віднесених до списку № 1.

О. Новикова,
зав. Жданівським міськархівом

ВИКОНАННЯ ЗАПИТІВ ПРО СТАЖ РОБОТИ КОЛГОСПНИКІВ

Довідкова робота в Чернігівському облдержархіві стала досить об'ємною, особливо з 1956 р., тобто після прийняття закону про державні пенсії робітникам та службовцям. З того часу архів видав громадянам та установам понад 30 тисяч довідок біографічного характеру.

Довідковій роботі ми весь час приділяємо значну увагу, набули вже певного досвіду, але є ще і чимало недоліків.

На нашу думку, стан довідкової роботи залежить, в основному, від загального стану всієї архівної справи.

Значна частина фондів облдержархіву збереглася частково, тому при наведенні довідок виникають великі труднощі.

Багато довідкових матеріалів знаходиться в різних фондах, а відомості про них — у багатьох описах фондів. У зв'язку з цим в архіві створено довідкову картотеку, в якій налічується до 30 тисяч карток. Але кількість розроблених фондів у довідкових цілях залишається недостатньою.

Поширення прав трудящих на пенсійне забезпечення вимагає домогтися швидкого обслуговування громадян, які звертаються за довідками. Право на одержання пенсій колгоспникам надається вперше.

На пенсійне обслуговування по нашій області має перейти в цьому році 162 тис. працівників сільського господарства.

Хоч в області вже намічено заходи для проведення цієї роботи, проте, не чекаючи висновків сільських комісій соцзабезпечення, колгоспники самі звертаються в архіви за довідками. В кінці минулого року вже надійшло багато заяв від колгоспників. В основному це заяви на одержання копій виписок про народження, оскільки пенсійним комісіям насамперед потрібно подати документи, що підтверджують вік пенсіонера.

В архіві знаходяться метричні книги за 1875—1884 рр. Люди такого віку звертаються за довідками. Нам треба було швидко їх обслуговувати і видавати довідки. Заявників з різних сіл області з кожним днем ставало все більше. Згодом ми побачили, що далі так працювати не можна. Тому роботу по видачі метричних виписок ми організували по-іншому.

Оскільки роботу по видачі метричних виписок про народження з вершує обласний архів ЗАГСу, то ми звернулися до нього з пропозицією організувати цю роботу так, щоб до нас не зверталися громадяни такого похилого віку індивідуально, а надсилали заяви представників колгоспів чи сільських комісій соцзабезпечення на всіх громадян сел разом. Архів ЗАГСу з нами погодився. Тепер ця робота провадиться так.

Архів ЗАГСу видає сільським комісіям і колгоспникам бланки-заяви. Після заповнення вони повертаються знову до архіву ЗАГСу. Тут свою чергу відбирають заяви, на які в нашому архіві є метричні книжки і передають їх нам для виконання. Це набагато полегшує нашу роботу, але труднощі по виконанню таких заяв ще великі. Наприклад, заяв надходить до 400—500 на місяць. Якщо раніше такі заяви ми виконували від 1 до 5 днів, то тепер — протягом 10—12 днів.

Ускладнюється справа ще тим, що при наведенні довідок дуже важко користуватися метричними книжками, які у нас зберігаються (1875—1884 рр). Текст в них дуже поганий, важко читається. Щоб виконати заяву, треба переглянути книги за кілька років, оскільки заявники не мають власних документів, не знають точного часу свого народження та місця реєстрації.

Основними даними для наведення таких запитів є: ім'я заявника, час його народження і місце реєстрації. Виконання заяв починаємо з систематизації їх по селах, уточненню волостей, повітів по довідниках адміністративно-територіального поділу Чернігівської губернії. Уточнюємо ім'я за словником назв власних імен людей. Це викликано тим, що першим і основним записом у метричній книзі є ім'я, а заявники здебільшого вказують їх неправильно — так, як називають їх у розмові, наприклад: в заяві вказано «Вівдя», а це «Євдокія», «Химка» — «Єфимія», «Хотина» — це «Фотинія», «Стеха» — це «Степанида», «Гопина» — це «Аграфена» і т. д.

Жінки, здебільшого, не знають свого року народження, тому доводиться проглядати книги за багато років. Чоловіки краще знають свій рік народження, бо призивались на військову службу. Тому заяви чоловіків виконувати значно легше.

Буває так, що метрична книга церкви, на яку вказує заявник, є в архіві на збереженні, а запису в ній нема. Тоді встановлюємо по карті села, які знаходяться поблизу, продивляємося книги цих сіл, а також книги волості, в яку входило вказане заявником село.

Гірша справа з тими селами, де не було церкви. Мешканці таких сіл мали свою парафію, але записи робилися в різних селах. Тут більш уважно вивчаємо карту вказаного у заяві повіту, беремо до уваги села, повз які проходять шляхи і, таким чином, встановлюємо місце реєстрації народження заявника. З власного досвіду ми бачимо, що виконання, на перший погляд, навіть дуже простих запитів, потребує багато уваги і часу.

Готуючись до виконання заяв про трудовий стаж працівників сільськогосподарства, враховуємо те, що однією з кращих форм скорочення часу на розшук довідкового матеріалу є розробка документальних матеріалів.

Якщо в минулі роки основна увага в розробці у довідкових цілях приділялась фондам промислових підприємств та установ, то в 1963—1964 рр. розроблені такі фонди, як Чернігівські окружний та обласні земельні відділи.

Для швидшого використання довідкових карток цих фондів ми розмістили їх у картотеці по більш дрібних розділах.

1. Структурні частини управлінь:

а) загальний відділ, плановий, статистичний, бухгалтерія; відділ кадрів.

2. Районні земельні відділи (в алфавітному порядку).

3. Спілки, підлеглі земвідділам (бурякоспілка, окрколгоспсілка, скотарспілка).

4. Колгоспи.

5. Радгоспи.

6. Ветпункти.

7. Фахівці сільського господарства (меліоратори, землевпорядники, агрономи, лісоводи, працівники МТС і т. д.).

Проведено також роботу по поверненню колгоспам області довідкового матеріалу за післявоєнні роки.

У минулому році архів провів роботу по редагуванню описів фондів райвиконкомів, губернського лісового комітету та інших установ, по яких виконуємо заяви працівників сільського господарства.

Після редагування довідковий матеріал в описах подається окремим розділом, дуже зручним при наведенні довідок.

Нарада працівників соцзабезпечення області, що відбулася в грудні минулого року, звернула увагу на те, що насамперед треба призначити пенсії колгоспникам, які є постійними мешканцями села і працюють у колгоспі з часу його заснування.

В облдержархіві знаходиться на збереженні понад 100 фондів колгоспів області довійськового часу, які містять матеріали періоду організації та перших років існування колгоспів (1930—1934 рр.). В основному це протоколи засідань правлінь колгоспів, де ставились питання про прийом та виключення, списки, рахунки і відомості про перших колгоспників та майно, що вони його здали до колгоспу при вступі.

Ми повинні повідомити про наявність таких матеріалів районні відділи соцзабезпечення. Почали ми з того, що у фондовій картотеці довідкового столу пересистематизували розділ «колгоспи». Досі розділом «колгоспи» при наведенні довідок ми користувалися дуже рідко. Картки в розділі були розміщені в алфавітному порядку сіл, в яких знаходилися колгоспи. Тепер ми змушені пересистематизувати картки, оскільки ними незручно користуватися. Картки колгоспів розкладені по районах, а в межах району — по селах в алфавітному порядку.

Тепер цим розділом дуже просто користуватись. Вже знаємо, документальних матеріалів яких колгоспів нема зовсім в архіві на збереженні. Надалі поступово, в межах району, будемо провадити роботу по виявленню довідкового матеріалу по фондах колгоспів і повідомляти органи соцзабезпечення, щоб вони мали змогу в організованому порядку запитувати у нас відомості про трудовий стаж колгоспників.

Звичайно, буде і така категорія колгоспників, які працювали в колгоспах періодично. Кожен з них повинен буде індивідуально подати в органи соцзабезпечення архівні довідки про свій трудовий стаж. Довідкова робота в цьому році і наступні роки значно зросте, тому, мабуть, необхідно залучити до цієї роботи і членів сільських комісій соцзабезпечення.

Г. Мурашко

ПОСТІЙНО ДІЮЧІ КУРСИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ДІЛОВОДСТВА

Прийняті останнім часом урядові постанови з архівної справи у значній мірі сприяли піднесенню архівознавства в нашій країні і, зокрема, республіці. В них визначені конкретні завдання, які ставляться

перед великим загonom архівістів. Їх здійснення у значній мірі залежить від чіткої роботи адміністративно-управлінського апарату і стану діловодства. Проте поточне діловодство в багатьох установах поки що не відповідає сучасним вимогам, а в окремих випадках навіть перебуває в занедбаному стані.

Досі трапляються випадки, коли справи, що передаються на державне зберігання, погано сформовані. Це свідчить про те, що в поточному діловодстві є ще багато недоліків — зокрема не впроваджується єдина державна система діловодства для установ, а також систем класифікації та індексації документальних матеріалів, не впроваджується сучасна техніка, ще недостатня теоретична підготовка працівників канцелярій.

Враховуючи такий стан діловодства, Архівне управління при Раді Міністрів УРСР разом з кафедрою архівознавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка підготувало положення і розробило програму постійно діючих тримісячних курсів підвищення кваліфікації завідуючих канцеляріями, загальними відділами, секретаріатами, а також працівників установ, організацій та підприємств Києва. Водночас було порушено клопотання перед Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР про організацію таких курсів при Київському університеті.

Мета курсів — підвищити теоретичні знання керівних працівників, які мають безпосереднє відношення до діловодства установи, відповідно до нових завдань у галузі вдосконалення роботи управлінського апарату, раціоналізації діловодства, впровадження сучасних засобів механізації діловодства та розмноження документації, ознайомлення її з передовою організацією роботи канцелярій і основними напрямками створення єдиної державної системи діловодства.

На курси зараховуються працівники установ, які мають освіту не нижче середньої і практичний досвід роботи.

Учбова програма розрахована на 80—85 годин і складається з таких тем: «Завдання радянського державного апарату у світлі рішень XXII з'їзду КПРС», «Сучасна організація адміністративного діловодства і перебудова створення єдиної системи діловодства», «Стандартизація, уніфікація і трафаретизація службової документації», «Система реєстрації документів в адміністративному діловодстві», «Сучасні засоби механізації діловодства і архівної справи», «Номенклатури справ і класифікатори. Їх складання і застосування в адміністративному діловодстві», «Експертиза цінності адміністративної документації», «Основні принципи архівної системи СРСР», «Організація роботи архівів установ і підприємств», «Організація роботи технічного архіву», «Діловодство та архівна справа у зарубіжних країнах».

Для читання лекцій і проведення практичних занять на курси залучаються викладачі кафедри архівознавства Київського державного університету, співробітники Архівного управління, які займаються організацією і контролем роботи відомчих архівів та діловодства, а також найбільш досвідчені працівники в галузі діловодства, особливо з питань сучасних засобів механізації діловодства та архівної справи.

Програма курсів, учбові плани лекційних і практичних занять заздалегідь були надіслані зацікавленим установам. З 1 жовтня 1964 курси розпочали свою роботу. Лекції читали двічі на тиждень (по чотири академічні години) в неробочий час.

З тими установами й організаціями, що виявили бажання надіслати для підвищення кваліфікації своїх працівників, було складено угоду на оплату певної суми для утримання цих курсів (в межах 10—15 крб. на кожного слухача). При складанні угод керувалися типовою угодою, затвердженою Міністерством вищої і спеціальної освіти СРСР.

та Міністерством фінансів СРСР від 30 грудня 1960 р. за № Н-155/496.

Після закінчення курсу лекційних і практичних занять від слухачів приймали залік за обсягом пройденої програми. Запитання ставилися не в усній формі, а були підготовлені і надруковані на картках за зразком екзаменаційних білетів. Кожний слухач повинен був відповісти на одне проблемне запитання.

Всім слухачам курсів, які склали залік видані посвідчення, виготовлені згідно з формою, затвердженою наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР. З 38 слухачів, які прослухали курс лекцій, лише три одержали довідки, бо з різних причин не здавали заліків.

З 11 січня на курсах вже підвищує свою кваліфікацію другий потік. Є необхідна кількість слухачів і на третій потік. Бажаючих підвищити свою кваліфікацію виявилось так багато, що на 1964/65 учбовий рік всі три потоки курсів вже укомплектовані і зараз розпочався набір на 1965/66 учбовий рік.

Перші кроки у цій справі свідчать про велику користь організації таких курсів, а їх слухачі повинні стати провідниками раціональної організації ведення діловодства та канцелярської роботи відповідно до сучасних вимог у своїх установах.

О. Тодосіна

ПЕРЕЛІК*

ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ПЕРЕДАЧІ НА ЗБЕРІГАННЯ В ДЕРЖАВНІ АРХІВИ УРСР З ОБЛАСНИХ РАД, ОБЛАСНИХ, МІСЬКИХ, ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКИХ ТА МІСЦЕВИХ КОМІТЕТІВ ПРОФСПІЛОК

Нові завдання по комплектуванню державних архівів документальними матеріалами наукового значення викликали потребу підготовки переліків документальних матеріалів постійного зберігання, які утворюються в діяльності однієї системи або однорідних її установ, організацій та підприємств.

Обласні Ради профспілок, обласні, міські, районні, фабрично-заводські і місцеві комітети профспілок**, являють велику групу однорідних організацій, які відіграють важливу роль у державному, господарському і суспільному житті країни, ведуть боротьбу за неухильне піднесення народного господарства, за поліпшення матеріального добробуту і культурного рівня радянських людей. Профспілкові організації є школою управління і господарювання — школою комунізму.

У процесі діяльності профспілкових організацій відкладається значна кількість документальних матеріалів, що являють історичні джерела, які характеризують політику Комуністичної партії і Радянського уряду в залученні трудящих до управління державними і суспільними справами, шляхом активної участі профспілок у розробці державних планів. Документальні матеріали відображають вирішення питань виробництва і праці робітників та службовців і формування органів господарського керівництва та управління підприємствами, змагання за комуністичну працю.

В кожній профспілковій організації відкладається документація, яка характеризує основну діяльність і являє науково-історичну цінність, а також документи допоміжного характеру, які мають тимчасове, довідкове значення.

* Перелік погоджений з Укрпрофрадою і затверджений Центральною експертно-перевірною комісією Архівного управління при Раді Міністрів УРСР.

** Далі — профспілкові організації.

З метою створення в державних архівах УРСР повноцінної документальної бази з історії профспілкового руху архівні установи повинні взяти під контроль документи по основній діяльності профспілкових організацій та організувати їх відбір на державне зберігання.

Мета даного переліку — подати допомогу у відборі на державне зберігання документальних матеріалів, які утворюються тепер у діловодстві профспілкових організацій.

Даний перелік складається з трьох розділів:

- 1) документальні матеріали обласних Рад профспілок;
- 2) документальні матеріали обласних комітетів профспілок;
- 3) документальні матеріали міських, районних, фабрично-заводських та місцевих комітетів профспілок.

Формулювання статей Переліку відповідає назвам документів. Але, в деяких випадках, статті передбачають об'єднання кількох однорідних за змістом або зв'язаних одним питанням документів. Статті розміщені за ступенем значимості питань і видів документів.

Після закінчення 10-річного строку зберігання документальні матеріали з обласних Рад і комітетів профспілок передаються на зберігання в обласні державні архіви; документальні матеріали міських та районних комітетів профспілок після закінчення п'ятирічного строку зберігання передаються в міські і районні державні архіви в порядку встановленому місцевими архівними установами.

Документальні матеріали фабрично-заводських і місцевих комітетів необхідно здавати в той державний архів, у який буде передана документація фабрики, заводу, установи, організації і т. д.

Наявність на державному зберіганні всього комплексу документальних матеріалів профспілкових організацій дасть можливість систематично вивчити питання про роль і значення профспілок у справі побудови комуністичного суспільства.

Перелік підготовлений Архівним управлінням при РМ УРСР. При цьому були використані матеріали Архівних відділів Житомирської, Черкаської, Запорізької і Херсонської областей.

ПЕРЕЛІК

документальних матеріалів обласних Рад профспілок, які підлягають здачі в держархіви УРСР

І. КЕРІВНИЦТВО

1. Постанови партійних, державних і профспілкових органів по діяльності облпрофради.
2. Протоколи, стенограми, резолюції і постанови обласних міських профспілкових конференцій профспілок, звітні доповіді президії облпрофради і ревізійної комісії на конференціях.
3. Протоколи, стенограми, резолюції і постанови пленумів обласної Ради профспілок (з додатками).
4. Протоколи і постанови президії обласної Ради профспілок (з додатками).
5. Протоколи, стенограми, резолюції і постанови обласних, міських і районних нарад та зборів профспілково-господарського активу.
6. Директивні листи і вказівки облпрофради.
7. Постанови, проекти, доповіді і пояснювальні записки до них, що їх виносять профорганізації на розгляд у партійні, державні та профспілкові органи.
8. Бюлетені обласної Ради профспілок (по 1 екземпляру).
9. Затверджена номенклатура справ.

10. Листування з партійними і радянськими органами з питань профспілкової роботи.

11. Звіти, інформації, доповідні записки і довідки про виконання постанов та вказівок партійних, радянських і профспілкових органів з питань профспілкової роботи.

12. Матеріали до протоколів профспілкових конференцій і зборів (звіти, довідки, тези доповідей, списки, анкети, фотознімки складу делегатів, вітальні листи, рапорти, звернення, протоколи мандатних і лічильних комісій та ін.).

13. Матеріали про дружні зв'язки радянських профспілок з профспілковими організаціями зарубіжних країн та союзних республік (довідні записки, інформації, звіти, листування і т. д.).

II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МАСОВА РОБОТА

14. Квартальні плани роботи облпрофради.

15. Приймально-здавальні акти обласної Ради при зміні голови.

16. Пропозиції і накази робітників та службовців, внесені і прийняті на звітних зборах та конференціях.

17. Історичні огляди, протоколи, стенограми, доповіді, вітання і листування з організаціями та проведення торжеств, зв'язаних з ювілейними датами профорганізацій.

18. Плани заходів по виконанню постанов і рішень з'їздів КПРС і ВЦРПС, партійних і профспілкових з'їздів України по виконанню критичних зауважень звітно-виборних конференцій та зборів.

19. Звіти облпрофради про пророблену роботу (річні, а при відсутності їх — квартальні).

20. Річні зведені статистичні звіти про роботу ФЗМК (з усіх розділів).

21. Інформаційні огляди про стан профспілкової роботи.

22. Протоколи і постанови громадських рад, комісій і бюро при облпрофраді.

23. Звіти облпрофради про підсумки звітно-виборних зборів профорганізацій.

24. Звіти про проведення курсів і семінарів профпрацівників.

25. Звіти про роботу комісій з трудових суперечок, про роботу товариських судів і народних дружин.

III. ВИРОБНИЧО-МАСОВА РОБОТА

26. Протоколи і постанови про присудження перехідних прапорів та інших премій переможцям в соціалістичному змаганні.

27. Постанови, проекти, доповідні записки і відомості про участь профорганізацій робітників та службовців у розробці і складанні планів підвищення продуктивності праці та планів організаційно-технічних заходів.

28. Постанови, довідки і доповідні записки облпрофради про організацію обміну і розповсюдження передового досвіду.

29. Доповідні записки, звіти і відомості про винахідницьку і раціоналізаторську роботу на підприємствах.

30. Звіти про роботу виробничих нарад.

31. Доповіді, звіти і відомості про застосування праці жінок і підлітків на виробництві.

32. Звіти, доповідні записки і відомості про трудове використання молодих робітників.

33. Протоколи, стенограми зборів і нарад робітників та службовців, доповідні записки і відомості профорганізацій про обговорення колективних договорів.

34. Колективні договори, укладені між профспілковими і господарськими організаціями (вибірково).

35. Директивні листи і вказівки місцевих профспілкових організацій протоколи нарад профспілок з представниками господарських організацій з питань укладення колективних договорів.

36. Протоколи конференцій і нарад, звіти, доповідні записки та акти комісій профорганізацій по перевірці виконання колективних договорів.

37. Протоколи, постанови, накази і списки на преміювання за винаходи та раціоналізаторські пропозиції.

38. Звіти, доповідні записки та відомості про краще використання обладнання, впровадження швидкісних та поточних методів, автоматизації виробництва, про освоєння і впровадження нової техніки.

39. Протоколи, стенограми та постанови конференцій і нарад передовиків і новаторів виробництва.

40. Книги, картотеки, списки, характеристики та особові справи новаторів і передовиків виробництва.

41. Листування з державними і господарськими установами про впровадження раціоналізації та винахідництва.

42. Звернення, постанови, звіти і доповідні записки про організацію та підсумки соцзмагання на підприємствах.

43. Умови внутрібласного змагання і змагання між цехами на підприємстві.

44. Соцзобов'язання по перевиконанню виробничих завдань, взяті на честь партійних та профспілкових з'їздів, революційних свят, ювілейних дат, виборів до Рад та ін.

45. Листи, звернення і рапорти робітників та службовців про виконання і перевиконання взятих зобов'язань.

46. Матеріали про боротьбу трудящих за звання підприємства відмінної роботи (заяви, рапорти, листи і т. д.).

47. Плакати, лозунги, схеми та фотоілюстрації, які відображають результати змагання і методи роботи передовиків виробництва (одн. комплект).

48. Протоколи, стенограми та постанови конференцій, зльотів ударників комуністичної праці.

49. Звернення учасників конференцій, зльотів бригад та ударників комуністичної праці до трудящих.

50. Рапорти колективів трудящих про виконання зобов'язань за звання комуністичної праці.

51. Протоколи, накази, доповідні записки, відомості про змагання за звання бригад та ударників комуністичної праці.

52. Списки підприємств, бригад та ударників комуністичної праці.

53. Облікові картки на бригади і підприємства комуністичної праці.

54. Листування з МК і ФЗМК та іншими профспілковими організаціями про розвиток руху бригад комуністичної праці, про створення й роботу організацій на громадських засадах.

IV. ОХОРОНА ПРАЦІ

55. Звіти, доповідні записки і відомості про перевірку виконання трудового законодавства по охороні праці робітників та службовців про проведення громадських оглядів по охороні праці і техніці безпеки на підприємствах.

56. Звіти технічних інспекторів про виконання оздоровчих заходів по охороні праці і техніці безпеки.

57. Звіти про нещасні випадки на виробництві.

58. Справи про нещасні випадки, зв'язані з виробництвом, з їх причинами та смертельними наслідками.

V. ЗАРОБІТНА ПЛАТА

59. Звіти, доповіді, інформації та доповідні записки про хід обговорення і застосування нових тарифно-кваліфікаційних довідників.

60. Річні зведення та діаграми про виконання діючих норм виробництва.

61. Плани, звіти та доповідні записки про результати проведення і перегляду норм виробництва та розцінок.

62. Звіти, зведення і відомості про результати роботи за новими нормами виробництва та про підвищення норм виробництва.

63. Цифрові показники росту середньої заробітної плати і підвищення продуктивності праці.

64. Підсумкові звіти, інформації, доповідні записки і відомості про застосування, розгортання та удосконалення відрядної, відрядно-прогресивної і преміальної оплати праці.

65. Річні звіти про заробітну плату за професіями.

66. Відомості про системи і види преміювання інженерно-технічних працівників за перевиконання планів випуску продукції, зниження собівартості і т. п.

67. Листування про встановлення персональних ставок.

VI. ПОЛІТИКО-ВИХОВНА І КУЛЬТУРНО-МАСОВА РОБОТА

68. Звіти, доповідні записки і довідки про стан політико-виховної і культурно-масової роботи серед трудящих.

69. Протоколи та резолюції мітингів і зборів, присвячених боротьбі за мир, про висунення делегатів на конференції прихильників миру.

70. Списки та анкети делегатів, обраних на конференції прихильників миру.

71. Доповідні записки і відомості про участь профспілок у проведенні декад літератури і мистецтва.

72. Матеріали про проведення і підсумки оглядів роботи культурно-освітніх установ профспілок та оглядів художньої самодіяльності (стенограми, доповідні записки, протоколи, інформації, альбоми, відомості, плани, звіти та ін.).

73. Перспективні плани розвитку будівництва культурно-освітніх установ.

74. Статистичні звіти про роботу клубів (річні).

75. Статистичні звіти про роботу бібліотек (річні).

76. Протоколи і стенограми нарад працівників профспілкових бібліотек.

77. Стенограми і протоколи читачьких конференцій та відгуки читачів про книги радянських письменників.

78. Звіти та інформації про роботу стінгазет і багатотиражок.

79. Річні плани та звіти про розвиток кіносітки і стан кінообслуговування трудящих.

80. Річні плани і звіти профорганізацій про наявність та експлуатацію профспілкової кіносітки.

81. Доповідні записки і відомості про організацію і стан позашкільної роботи серед дітей.

82. Звіти про роботу піонерських таборів.

VII. ФІЗКУЛЬТУРА І СПОРТ, ТУРИЗМ І ЕКСКУРСІЇ

83. Звіти, доповідні записки і відомості про стан фізкультурно-спортивної роботи і про керівництво нею з боку профорганізації.

84. Річні плани, звіти й інформації про роботу добровільних спортивних товариств по розвитку фізкультури і спорту.

85. Протоколи, стенограми і постанови конференцій, пленумів та активів добровільних спортивних товариств.

86. Звіти про підсумки виборів фізкультурних органів добровільних спортивних товариств, профспілок.

87. Звіти та інформації про роботу стадіонів, спортивних площадок і водних станцій.

88. Звіти про спортивно-фізкультурну роботу серед дітей, яку проводять профспілки.

89. Плани проведення, постанови, звіти й інформації про підсумки спортивних змагань, оглядів-конкурсів, розіграння кубків та першості фізкультурних колективів з усіх видів спорту, про проведення спартакіад, кросів, зборів і парадів.

90. Списки чемпіонів світу, Європи, СРСР, республіки та заслужених майстрів спорту.

91. Протоколи комісій по присудженню особистої першості з різних видів спорту.

92. Доповідні записки, звіти, списки і таблиці про рекорди, встановлені спортсменами профспілок.

93. Річні плани та звіти про здачу норм ГПО і підготовку спортсменів-розрядників.

94. Протоколи засідань мандатних комісій, суддівських колегіальних турнірних комітетів з усіх видів спорту.

95. Списки та фотознімки учасників фізкультурних і спортивних змагань, турнірів (по одному екземпляру).

96. Річні плани, звіти, доповідні записки і відомості про розвиток і стан туризму, альпінізму та екскурсійної справи.

97. Протоколи і звіти туристських та альпіністських зльотів.

98. Доповідні записки та інформації про роботу туристських баз та альпіністських таборів.

99. Акти та доповідні записки про розслідування нещасних випадків, що сталися під час спортивних змагань.

VIII. ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ

100. Плани і звіти про роботу по державному соціальному страхуванню (річні).

101. Протоколи і стенограми страхових лікарів (з додатком).

102. Відомості про страхових лікарів профспілкових організацій.

103. Акти і доповіді обслідувань постановки методичного обслуговування трудящих та якості експертизи працездатності в лікувальних профілактичних установах.

104. Матеріали про вивчення причин, що породжують травми на підприємстві (довідні записки, відомості, акти, статистичні дані і т. д.).

IX. МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТРУДЯЩИХ

105. Матеріали про роботу профорганізації по здійсненню громадського контролю і проведенню громадських оглядів роботи підприємств торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування (звіти, доповідні записки, довідки і т. д.).

106. Акти, доповідні записки і довідки профорганізацій про громадського контролю над роботою торговельної сітки, підприємств громадського харчування, підсобних господарств і комунально-побутових підприємств та про проведення масового огляду роботи підприємств громадського харчування і торгівлі.

107. Звіти, доповідні записки і довідки профорганізацій про перевірку виконання постанов партійних, державних та профспілкових органів з питань матеріально-побутового обслуговування трудящих.

108. Звіти та доповідні записки профорганізацій про роботу комунально-побутових підприємств, підготовка їх до зимового періоду і про проведення громадського огляду комунально-побутових підприємств та гуртожитків.

109. Звіти, доповідні записки і довідки про стан матеріально-побутового обслуговування трудящих.

110. Звіти про розвиток огородництва, садівництва і тваринництва (річні).

Х. ФІНАНСУВАННЯ І БУХГАЛТЕРСЬКА ЗВІТНІСТЬ

111. Затвердження штатних розкладів.

112. Зведені профбюджети та затверджені фонди заробітної плати.

113. Кошториси по профбюджету і соцстраху.

114. Зведені фінансові звіти по профбюджету і соціальному страхуванню (річні).

115. Зведені фінансові звіти кас взаємодопомоги профорганізацій (річні).

116. Журнал — головна.

117. Протоколи нарад ревізійної комісії облпрофрад.

118. Затверджена номенклатура справ.

ПЕРЕЛІК

документальних матеріалів обласних комітетів профспілок, що підлягають здачі в держархів УРСР

1. Постанови партійних, державних і профспілкових органів, які стосуються діяльності обкому профспілок.

2. Спільні постанови обкомів профспілок, органів Радянської влади, державних та господарських організацій.

3. Протоколи, стенограми та постанови обласних профспілкових організацій, звітні доповіді президії обкому і ревізійної комісії на конференціях.

4. Протоколи, стенограми та постанови пленумів обласного комітету профспілок (з додатками).

5. Протоколи та постанови президії обласного комітету профспілок (з додатками).

6. Протоколи, стенограми і постанови нарад та зборів профспілкового активу.

7. Директивні листи і вказівки обкому профспілок.

8. Плани роботи і плани заходів обкому профспілок.

9. Звіти обкому про пророблену роботу (річні, а при відсутності їх — квартальні).

10. Довідки, доповідні записки, інформаційні огляди, зведення та інші документи про підготовку і проведення виборів у профспілкових організаціях.

11. Річні статистичні звіти обкому профспілок, райкомів та ФЗМК.

12. Інформаційні огляди про стан профспілкової роботи.

13. Плани роботи і звіти комісій та позаштатних відділів обкому.

14. Затверджені річні плани підготовки профактиву.

15. Звіти про проведення курсів та семінарів профпрацівників.

16. Звіти й огляди про роботу товариських судів і народних дружин.

17. Протоколи, накази та постанови про присудження перехідних прапорів та інших премій переможцям у соціалістичному змаганні.

18. Звернення, постанови, звіти та доповідні записки про організацію і підсумки соціалістичного змагання.
19. Матеріали про діяльність новаторів виробництва, підприємств бригад та ударників комуністичної праці.
20. Матеріали про організацію обміну та розповсюдження передового досвіду роботи.
21. Звіти, доповідні записки та відомості про винахідницьку і раціоналізаторську роботу на підприємствах.
22. Матеріали про закінчення і перевірку виконання колективних договорів.
23. Матеріали про перехід на скорочений робочий день і нормоплату праці (довідні записки, протоколи, листування і т. д.).
24. Звіти про роботу виробничих нарад.
25. Звіти і доповідні записки про стан роботи щодо охорони праці, техніки безпеки, промислової санітарії на підприємствах та про забезпечення трудящих спецодягом і спецхарчуванням.
26. Звіти про роботу комісій по трудових спорах.
27. Звіти, доповідні записки і довідки про стан політико-виховної та культурно-масової роботи серед трудящих.
28. Статистичні звіти про роботу клубів і бібліотек (річні).
29. Доповідні записки і відомості про організацію і стан позашкільної роботи серед дітей.
30. Звіти про роботу піонерських таборів.
31. Плани, інформації і довідки про створення колективів фізкультури і стан їх роботи.
32. Звіти, доповідні записки і довідки про стан матеріально-побутового обслуговування трудящих.
33. Довідки, доповідні записки, зведення про виконання постанов партійних і профспілкових органів про відпочинок трудящих, про літ оздоровчу кампанію.
34. Плани і звіти про роботу по державному соціальному страхуванню (річні).
35. Бюджети, кошториси і штатні розклади обласного комітету.
36. Річні фінансові звіти по профбюджету і соцстраху.
37. Звіти про роботу кас взаємодопомоги (річні).
38. Журнал — головна.
39. Протокол засідання ревізійної комісії обкому.
40. Акти ревізії діяльності обкомів профспілок і підвідомчих їм організацій.
41. Затверджена номенклатура справ.

ПЕРЕЛІК

документальних матеріалів міських, районних, фабрично-заводських і місцевих комітетів профспілок, які підлягають здачі у держархів УРСР

1. Постанови місцевих партійних, державних профспілкових органів, що стосуються діяльності профорганізацій.
2. Протоколи профспілкових конференцій і загальних зборів членів профспілок, звітні доповіді комітету профспілок та ревізійної комісії — на конференціях і зборах.
3. Протоколи засідань районних, міських, фабрично-заводських і місцевих комітетів профспілок.
4. Протоколи засідань, плани і звіти міських, районних комітетів профспілок і ФЗМК.
5. Плани роботи, звіти про пророблену роботу профорганізацій та річні статистичні звіти.

6. Матеріали про перехід на скорочений робочий день і нову оплату праці (довідні записки, звіти, відомості і т. д.).

7. Протоколи та постанови виробничих нарад робітників і службовців.

8. Колективні договори і матеріали про перевірку їх виконання.

9. Плани заходів, звіти та довідні записки про охорону праці, техніку безпеки, промислову санітарію і про забезпечення робітників спецодягом і спецхарчуванням.

10. Доповіді, звіти і відомості про застосування праці жінок та підлітків на виробництві.

11. Звіти, довідні записки і відомості про трудове використання молоді на виробництві.

12. Протоколи і постанови розцінюючо-конфліктних комісій.

13. Договори про змагання за звання бригад комуністичної праці.

14. Протоколи зборів, довідні записки, відомості про змагання за звання бригад та ударників комуністичної праці.

15. Зобов'язання колективів підприємств, які змагаються за звання бригад комуністичної праці, а також окремих робітників і службовців, що борються за звання ударника комуністичної праці.

16. Рапорти колективів трудящих про виконання зобов'язань у боротьбі за звання комуністичної праці.

17. Протоколи, висновки про перевірку виконання зобов'язань у боротьбі за звання бригад та ударників комуністичної праці.

18. Матеріали про діяльність новаторів виробництва, підприємств, бригад та ударників комуністичної праці (звіти, протоколи нарад бригад комуністичної праці, виступи по радіо і телебаченню і т. д.).

19. Протоколи, стенограми і постанови зльотів-конференцій бригад та ударників комуністичної праці.

20. Матеріали про боротьбу трудящих за підприємства відмінної роботи без відділу технічного контролю (заяви, рапорти, довідні записки і т. д.).

21. Звіти, довідні записки і відомості про краще використання обладнання та про впровадження швидкісних і поточних методів в праці, автоматизації виробництва, про освоєння і впровадження нової техніки.

22. Протоколи технічних нарад і конференцій робітників та службовців про впровадження нових видів техніки.

23. Книги, картки, списки, характеристики та висновки про преміювання і нагородження новаторів і передовиків виробництва.

24. Листування з обкомами про передачу передового досвіду в роботі.

25. Протоколи нарад, звіти і довідні записки про раціоналізаторську та винахідницьку роботу.

26. Протоколи нарад про розгляд раціоналізаторських та винахідницьких пропозицій.

27. Книги обліку раціоналізаторських пропозицій і винахідництв.

28. Протоколи зборів членів Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів (ВТВР).

29. Протоколи, постанови, накази і списки на преміювання за винахідництво і раціоналізаторські пропозиції.

30. Протоколи і постанови товарисько-виробничих судів.

31. Звіти про роботу комісій по трудових спорах і про роботу товариських судів.

32. Звіти і довідки про стан політико-виховної і культурно-масової роботи.

33. Річні плани і звіти про роботу палаців культури, клубів, червоних кутків і бібліотек.

34. Звіти й відомості про організацію і стан позашкільної роботи серед дітей.
35. Звіти про роботу піонерських таборів.
36. Плани і звіти про роботу колективів фізкультури.
37. Звіти про стан матеріально-побутового обслуговування членів профспілок і про роботу по державному соціальному страхуванню.
38. Бюджети, кошториси та річні фінансові звіти профорганізацій.
39. Річні фінансові звіти кас взаємодопомоги.
40. Протоколи засідань ревізійних комісій.
41. Підшивка стінгазети.

Повідомлення

ОГЛЯД АРХІВІВ УСТАНОВ, ОРГАНІЗАЦІЙ І ПІДПРИЄМСТВ

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

В багатьох областях нашої республіки проводяться громадські огляди відомих архівів. Це — своєрідне змагання за кращі умови зберігання, правильне ведення поточного діловодства, використання документальних матеріалів в народно-господарських, агітаційно-пропагандистських та наукових цілях. Практика довела, що такі огляди завжди відіграють позитивну роль у поліпшенні загального стану відомих архівів, дають можливість краще з'ясувати наявні недоліки і накреслити шляхи для їх усунення. Ось чому ми надавали великого значення огляду в нашій Закарпатській області.

Ще в серпні позаминулого року вийшла постанова Львівського раднаргоспу за № 309 «Про заходи по упорядкуванню режиму зберігання і кращого використання архівних матеріалів». Згідно з постановою і було вирішено провести огляд архівів установ, організацій та підприємств, підведених раднаргоспу. Огляд розпочався 15 серпня 1963 р. і тривав до 5 вересня 1964 р. Підсумкова нарада відбулася торік, 26 листопада.

Для організації і керівництва оглядом було створено комісію з 14 осіб. Від Закарпатської області до її складу ввійшов завідуючий архівним відділом облвиконкому.

Заздалегідь вироблені і погоджені умови огляду відомих архівів ставили перед керівниками установ, організацій і підприємств такі вимоги:

- забезпечити повне зберігання документальних матеріалів у спеціально виділеному приміщенні або в закритих шафах;

- скласти номенклатуру справ і погодити її з архівним відділом, поточне діловодство вести у відповідності з номенклатурою справ;

- провести експертизу цінності документальних матеріалів і виділити документи, що підлягають постійному та 40-річному зберігання;

- упорядкувати всі документальні матеріали по 1961 р. включно, скласти на них описи і затвердити ЕПК архівного відділу.

До речі, під час вирішення організаційних питань виникло ряд перешкод, які нам самим довелося усувати. Наприклад, у нашій області одержали постанову Львівського раднаргоспу лише в грудні 1963 р., а в інших областях підготовка до огляду йшла з серпня. При перевірці, які саме підприємства, установи і організації одержали постанову та умови огляду, виявилось, що кілька примірників надіслані лише управлінню виноробної промисловості. Довелося власними силами займатися розмноженням необхідної кількості примірників постанови та умов огляду, додатково звертатися до раднаргоспу і вже з запізненням розсилати їх.

Щоб огляд пройшов добре і дав бажані результати, з відповідальними за відомчі архіви особами були проведені семінари безпосередньо

на підприємствах і на практиці показані кращі зразки роботи відомчих архівів. Зокрема, такі семінари проводилися в Ужгороді, Берегові, Мукачеві, Перечині, Хусті і Тячеві. Всього на цих семінарах побувало 391 чол. За установами, організаціями і підприємствами були закріплені працівники архівного відділу облвиконкому, облдержархіву та його філіалу, завідувачі міськими і районними державними архівами. Вони подавали методичну і практичну допомогу безпосередньо на місцях у складанні номенклатур справ, описів, науково-технічній обробці, підборі кваліфікованих членів експертних комісій, у проведенні якісної експертизи. Так, з 123 установ, які брали участь в огляді, було перевірено 86.

Проведені заходи, а також надання методичної і практичної допомоги, відіграли відповідну роль у забезпеченні збереження та упорядкування документальних матеріалів.

Слід відзначити, що більшість керівників установ, організацій і підприємств та відповідальних за архіви осіб поставилась до огляду серйозно і провела значну роботу у наведенні необхідного порядку в своїх архівах. В ході огляду члени комісії виявили, що найкращих результатів добилися в таких підприємствах і установах:

Ужгородський лісокомбінат (відповідальний за архів М. М. Мукачичка, директор Л. П. Грищенко);

Хустська фетро-фільцева фабрика (відповідальний за архів Г. В. Черемушкін, директор О. Г. Петрушко);

Рахівська картонна фабрика (відповідальний за архів О. О. Кранцфельд, директор А. С. Євстратенко);

Берегівський винрадгосп (відповідальний за архів А. А. Дудич, директор В. О. Архипенко);

Мукачівський завод «Мукачівприлад» (відповідальний за архів М. І. Желеф, директор І. Ф. Гращенков);

Великобичківський лісохімзавод (відповідальний за архів О. П. Лембак, директор І. М. Букрич);

Ужгородський хлібокомбінат (відповідальний за архів А. І. Беляков, директор І. Т. Леванович);

Ужгородський мебльовий комбінат ім. Борканюка (відповідальний за архів О. І. Беллас, директор В. Ф. Решетар);

Мукачівська швейна фабрика (відповідальний за архів Я. В. Комамаров, директор Р. Г. Давідян);

Ужгородський маргариновий завод (відповідальний за архів Е. І. Гомичков, директор С. М. Стасев);

Ужгородський харчокомбінат (відповідальний за архів Ю. Ю. Бабич, директор П. В. Банник);

Управління виноробної промисловості (відповідальний за архів А. Е. Пілюйко, директор О. В. Баранецький);

Ужгородський авторемонтний завод (відповідальний за архів М. В. Цмур, директор В. Г. Біланін);

Управління цегельно-черепичних заводів (відповідальна за архів К. І. Качій, директор М. В. Половко);

Ужгородський фанерно-мебльовий комбінат (відповідальний за архів М. М. Барибін, директор А. Й. Якубович);

Берегівська швейна фабрика (відповідальний за архів Я. І. Тесля, директор Й. Е. Розенбаум);

Берегівська профтехшкола (відповідальний за архів Т. С. Гала, директор Ю. І. Жигуц);

Берегівський маслозавод (відповідальний за архів Й. О. Орбан, директор І. К. Климов);

Перечинський лісохімзавод (відповідальна за архів І. О. Цмур, директор В. Ф. Гоблик);

Хустський лісокомбінат (відповідальна за архів Р. Й. Міллер, директор А. П. Донець);

Мукачівський цегельно-черепичний завод (відповідальна за архів Д. Г. Сергієнко, директор В. Ф. Логойда);

Мукачівський пивзавод (відповідальна за архів В. М. Полянська, директор І. Ф. Рошко);

Мукачівський хлібокомбінат (відповідальний за архів М. Н. Кравченко, директор Ф. М. Урман);

Мукачівська кондитерська фабрика (відповідальний за архів І. І. Орос, директор К. К. Синчук);

Мукачівський молокозавод (відповідальний за архів П. І. Жбора);

Мукачівський м'ясокомбінат (відповідальна за архів А. П. Закревська, директор М. П. Дем'янович).

Однак виявилось і чимало прикрих фактів. Керівники ряду підприємств не приділяють належної уваги архівам та поточному діловодству, не подають допомоги відповідальним за архіви особам і, фактично, пустили цю важливу справу на самотплив. До них, зокрема, відносяться такі установи, організації, підприємства:

Ужгородський міськпромкомбінат (директор т. Петров М. Т.); Ужгородський винрадгосп (директор т. Іванютін І. М.); Мукачівський винрадгосп (директор т. Алексєєв А. Ф.); Мукачівська трикотажна фабрика (директор т. Левандовський С. А.); Свалявський лісокомбінат (директор т. Алексій Н. І.); Чинадієвський ДОК (директор т. Шевєра М. В.); Солотвинський солерудник (директор т. Кухта Н. Ф.); Виноградівський мебльовий комбінат (директор т. Тарканій І. І.); Виноградівський винрадгосп (директор т. Матіато В. М.); Виноградівська взуттєва фабрика (директор т. Козак А. М.); Виноградівська швейна фабрика (директор т. Розенбаум Й. Е.); Вилокська взуттєва фабрика (директор т. Фізші А. К.); Іршавська текстильно-трикотажна фабрика; Іршавський винзавод (директор т. Юріна І. М.); Іршавський маслозавод (директор т. Роман М. І.); Жорнавський лісокомбінат (директор т. Сютрик Г. А.); Усть-Чорнянський лісокомбінат (директор т. Ількович В. А.); Міжгірський лісокомбінат (директор т. Дудчук М. С.); Кошівський комбінат в Лазях (директор т. Башкиров А. О.) та ін.

Керівники цих підприємств недбало поставились до виконання постанови Львівського раднаргоспу і ніяких заходів до наведення порядку у своїх архівах не вжили. Документи тут знаходяться у запущеному стані, номенклатури справ не складені, постійно діючих експертних комісій не створено, приміщень під архівні матеріали не виділено. Досі не призначено відповідальних за архів, а де й призначено, то відповідають за їх стан формально, оскільки керівники підприємств не приділяють цьому питанню належної уваги.

Підсумки проведеного огляду обговорювалися на нараді працівників архівних установ в кінці листопада минулого року. На нараді були присутні відповідальні за архіви, голови постійно діючих експертних комісій, завідувачі міськдержархівами, директори обласного архіву та його філіалу, працівники архівного відділу. На нараду запросили представників Закарпатського обкому КП України, Львівського раднаргоспу, Архівного управління при РМ УРСР, Закарпатського облвиконкому. Всього в роботі наради взяли участь понад 120 чол.

З доповіддю «Про підсумки огляду відомчих архівів підприємств, організацій та установ Львівського раднаргоспу в світлі постанов партії та уряду про дальші заходи по поліпшенню архівної справи» виступив завідуючий Архівним відділом Закарпатського облвиконкому Д. П. Попович.

В обговоренні доповіді взяли участь працівники обласного і міського архіву та його філіалу, відповідальні за архів особи Велико-Бич-

ківського лісохімкомбінату, Мукачівської трикотажної фабрики, Хуської фетро-фільцевої фабрики та ін.

Тут було зачитано постанову Львівського раднаргоспу «Про підсумки огляду архівів установ, організацій та підприємств, підвідомчих Львівському раднаргоспу», якою за зразкове зберігання документальних матеріалів і добре поставлену організацію роботи архіву Почесними грамотами нагороджено відповідальних за архіви 24-х підприємств Львівського раднаргоспу по Закарпатській області, а чотири — одержали премії по 100 крб. Це — Ужгородський мебльовий комбінат ім. Борканюка (відповідальний за архів О. І. Беллас, директор В. Ф. Рашетар), Ужгородський фанерно-мебльовий комбінат (відповідальний за архів М. М. Барибін, директор А. Й. Якубович), Ужгородський лісокомбінат (відповідальний за архів М. М. Мучичка, директор Л. П. Грещенко), Трест «Закарпатліс» (відповідальний за архів П. І. Савчин, керуючий І. П. Шепан).

Керуючий справами Львівського раднаргоспу Л. І. Пентін вручив нагородженим Почесні грамоти і побажав їм досягти ще кращих успіхів у роботі.

Д. Попович,

завідуючий Архівним відділом Закарпатського облвиконкому

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ

Архівісти Запорізької області проводили громадський огляд архівів установ, організацій і підприємств, підвідомчих Придніпровському раднаргоспу, з метою поліпшення їх стану.

Підготовку до проведення огляду розпочали ще в кінці 1963 р. Г. П. передньо розробили умови огляду. Після відповідних змін і доповнень надіслали їх на розгляд керівництву раднаргоспу. Коли все необхідне підготували, то 4 березня 1964 р. раднаргосп прийняв рішення про проведення огляду. До створеної для цього комісії увійшли представники від раднаргоспу, архівного відділу та облдержархіву.

Відповідно до умов огляду архіви установ, організацій та підприємств повинні були мати положення про архів, призначену наказом адміністрації відповідальну за архів особу, обладнане приміщення і архівосховище або закриті шафи, погоджену з архівним відділом номенклатуру справ поточного діловодства, обліково-довідковий апарат, паспорти архіву з відомостями про наявність документальних матеріалів за станом на 1 січня 1964 р. тощо.

Для завідуючих архівами та відповідальних за архіви осіб підприємств і установ, які повністю виконують умови огляду, були визначені грошові премії та похвальні грамоти.

Під час огляду в Запорізькій області перевірено всі підприємства, організації та установи, підвідомчі Придніпровському раднаргоспу, крім до списку для огляду було включено тільки 55 основних підприємств. Охоплення всіх підприємств стало можливим тому, що залучено до підготовки огляду співробітників облдержархіву та його філіалу, за даними міськими архівами, а також членів груп сприяння архівних справ при міськархівах.

Умови зберігання та стан упорядкування документальних матеріалів цих 55 основних підприємств області були охарактеризовані в звітах, що їх склали перевіряючі. На підприємствах перевірку проводили кваліфіковані співробітники архівних установ. Кожен перевіряючий не більше 3—4 установ. Отже, перевіряючий мав досить часу для ретельного обстеження і практичної допомоги установі. Наприклад, кіл

раз побувала на заводі ім. Войкова науковий співробітник облдержархіву Н. С. Лизя, щоб надати практичну допомогу в упорядкуванні архівних матеріалів. В результаті документи підприємства повністю упорядковані. При її допомозі також упорядкував свої матеріали та здав на зберігання в облдержархів Запорізький обласний трест промисловості продовольчих товарів (відповідальний за архів К. А. Булава).

Практична допомога на місцях виявилася дуже корисною і результативною для всіх підприємств та установ, що брали участь в огляді, особливо для тих, які розміщені поза обласним центром. Туди виїжджали члени комісії і співробітники архівних установ.

Члени комісії по підготовці огляду архівів Запорізької області здійснювали координаційну роботу, а при необхідності організовували повторні перевірки, узагальнювали результати перевірок та посилали їх до комісії раднаргоспу.

Проведений огляд показав, що більшість підприємств області документальні матеріали зберігає добре, кожного разу поновлює нomenclатуру справ, систематично упорядковує документи постійного зберігання і передають на державне зберігання.

В постанові раднаргоспу відзначено архіви таких установ, організацій і підприємств: Запорізького трансформаторного заводу (зав. архівом Е. П. Полякова, директор А. І. Майорець); Мелітопольського компресорного заводу (зав. архівом Е. В. Луценко, директор І. А. Коваленко); Запорізького автомобільного заводу «Комунар» (зав. архівом В. П. Шалатаєва, директор С. А. Сериков). Завідуючим архівів цих підприємств оголошено подяку і видано грошові премії.

Велику роботу по упорядкуванню архівних матеріалів проведено на Запорізькому комуністичної праці коксохімічному заводі (відповідальний за архів Л. П. Затона, директор П. Я. Кулішов), «Запоріжсталі» (відповідальний за архів Л. М. Ні, директор Л. Д. Юпко), Мелітопольському заводі ім. Воровського (відповідальний за архів Л. Н. Горбаль, директор С. В. Волков), Бердянському м'ясокомбінаті (відповідальний за архів А. А. Мороз, директор Д. П. Бундур), Бердянському заводі шляхових машин (відповідальна за архів Н. С. Шаповалова, директор М. Н. Губанов), Бердянській взуттєвій фабриці № 26 (відповідальний за архів М. В. Куш, директор М. І. Небаба) та ін.

Відзначивши роботу цих підприємств по упорядкуванню документальних матеріалів, Придніпровський раднаргосп оголосив подяку відповідальним за ці архіви особам.

Поряд з доброю роботою архівів підприємств під час огляду виявлено й багато недоліків. Особливо в незадовільному стані знаходяться архіви підприємств, які розміщені поза обласним центром. Здебільшого це викликано тим, що архівний відділ мало контролював роботу цих архівів, не надавав їм своєчасно практичної допомоги. Тепер співробітники відділу перебудовують свою роботу з тим, щоб під їх контролем перебували діловодство та архіви усіх найважливіших підприємств та установ області.

Огляд також показав, що частина керівників підприємств не приділяє належної уваги зберігання та упорядкуванню архівних матеріалів. Наприклад, на Червоноармійському заводі столових приборів ім. Шевченка (директор т. Пікула, відповідальний за архів т. Калиниченко) значна частина документальних матеріалів до 1950 р. не збереглася через недбале ставлення дирекції заводу до цієї важливої справи. На дизельбудівному заводі м. Токмак (директор т. Могилевський, зав. архівом т. Литовченко) частину документальних матеріалів знищено, хоч документи постійного зберігання ще не упорядковані. Незважаючи на те, що т. Литовченко в цьому архіві працює близько 10 років, проте

жодна одиниця зберігання в держархів не передана, історичної довідки про фондоутворювача та положення про архів не складено, паспорт не заповнений. Після неодноразових перевірок архіву та надання практичної допомоги завідуючій архівом справи не поліпшилися. Та й дирекція заводу не вживає заходів до усунення недоліків.

На Мелітопольському заводі «Гідромаш» штатний архіваріус В. М. Кривко виконує інші обов'язки, через що документальні матеріали тут не упорядковуються.

У вологих, необладнаних приміщеннях, разом з господарським речами, в неупорядкованому стані знаходяться документальні матеріали на Запорізькому електроапаратному заводі (директор т. Ільовський, відповідальний за архів т. Діденко), Запорізькому масложирному комбінаті (заст. директора т. Кубланов, відповідальний за архів-головний бухгалтер т. Рабинович), Верхньо-Хортицькому заводі «Запоріжкабель» (директор т. Бойко, завідувач архівом т. Дроздова), Галицько-Польському заводі сільгоспобладнання (директор т. Столяров, відповідальний за архів т. Філіпченко), Оріховському заводі «Орсільмаш» (директор т. Шведов, відповідальний за архів т. Кравченко).

Керівники згаданих підприємств не допомагають архівам у роботі.

У своєму рішенні раднаргосп попередив тих керівників підприємств і установ, де стан архівної справи визнаний незадовільним і зобов'язав їх ліквідувати недоліки до кінця 1964 р. Архівний відділ взяв під контроль ці підприємства. Більшість керівників правильно сприйняла критичні зауваження. Тому й справи на їх підприємствах з упорядкуванням документальних матеріалів поліпшилися.

Вже упорядковано документи і затверджено описи справ постітного зберігання на Запорізькій взуттєвій фабриці № 24, Молочанській мебльовій фабриці та на ряді інших підприємств області.

А. Наседкін,

ст. науковий співробітник
Архівного відділу Запорізького облвиконкому

ДО ІСТОРІЇ ПЕРШОГО ПОРТРЕТА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ЛЬВІВЩИНІ

Поезії безсмертного Кобзаря стали відомі в Галичині вже у 1841 році, тобто відразу ж після появи альманаха Є. Гребінки «Ластівка». За словами М. Павлика, відомого галицького письменника-революціонера демократичного напрямку, вони дуже швидко революціонізували галицьку молодь. Про силу впливу революційної поезії Шевченка на молодь досить влучно сказав 12 березня 1904 р. на Шевченківському вечорі в Відні український учений і письменник Василь Шурат:

«Де лопух ріс, там йому цвіти являються,
де кропива була — мірти сходять»¹.

Хоч уже 20 років по Галичині поезії Шевченка розходились столосом луною, однак ніхто з почитателів його музи не уявляв собі, виглядає наш народний поет. Отже, виникла необхідність поширити портрет Шевченка серед населення.

Художник В. Гутовський все-таки десь розшукав портрет Тараса Григоровича, з якого зробив копію. І в кінці 1862 р., завдяки старанням Б. Дідицького — редактора газети галицьких «москвофілів» «Словесно-літографія А. Косткевича видала портрет. Про це дізнаємося з «Галицько-руської бібліографії» І. Левицького:

¹ В. Шурат, Тарасові вечірні у Відні, «Руслан», 1904, ч. 106 13 (26) трактатор. 1—2.

«Шевченко Тарас (Портрет) копіювал В. Гутовский. Печатано в літографії А. Косткевича (во Львові, в 1862 г.) в лист. Портрет этот издан Богданом А. Дідицим»².

І ось у Львові 10 березня 1863 р., під час відзначення других роковин з дня смерті поета, львів'яни побачили портрет Т. Шевченка, прикрашений лавровим вінком. На жаль, він, мабуть, не зберігся до наших днів і про його художні якості важко будь-що сказати. Знаємо, що портрет був розміром у поліграфічний аркуш. Шевченко був намальований у смушевій шапці. Сучасники цим портретом захоплювались. Так, у газеті вказувалося, що під час поминок на тетраподі був «превосходний лик покійника», тобто Шевченка. Тому свято пройшло ще урочистіше, зворушливіше, ніж попереднього року.

Досі вважали, що це перший портрет Т. Шевченка, який з'явився на Львівщині³. Такої ж думки були й художники. Насправді портрет Шевченка був у Галичині ще за життя Кобзаря, отже, ці дані не розкривають справжньої картини слави Шевченка на Львівщині.

Вивчаючи архівні матеріали, мені пощастило прочитати цікавий запис. У рукописі «Знаходник или инвентар монастыра Креховского», складеному в 1853 р. Омеляном Коссаком, на 147 сторінці є розділ «Образы, ландшафты, портреты». У ньому зареєстровано 34 портрети, що прикрашали стіни монастиря. До 1853 р. там було 9 портретів. Як свідчить дописка на полях: «Р [оку] 1855 прибуло от ч. 10 аж до конца» ще 25, а серед них — і портрет Кобзаря. Він записаний під 33 номером у згаданому розділі «Образы, ландшафты, портреты»: (портрет) «Шевченка, поети»⁴. Не може бути сумніву, що мова йде про портрет Тараса Шевченка, бо автор «Знаходника...» вказує: «поет».

Цікаво, як потрапив портрет поета-революціонера, цареморця й атеїста у монастир? Хто цікавився особою поета у монастирі, чому саме там появився його портрет? Тут напрошуються загальновідомі слова із поеми Шевченка «Єретик»:

«І окинув нечестивих
орліми очима».

Усе своє світле життя поет боровся проти реакційних сил. А тут, у Крехові, його портрет висів поруч царів та осіб клерикально-буржуазного напрямку.

Ще більш загадкове питання: хто намалював цей портрет? Якими шляхами-дорогами з Росії він потрапив у Галичину?

Наскільки нам відомі мистецькі історії появи першого портрета Шевченка, то у 1840 р. його намалював друг поета, художник В. І. Штернберг (1818—1845).

З біографії Тараса Григоровича знаємо, що влітку 1846 р. поет був на Волині, у Почаєві, де виконував ряд мистецьких робіт. Можна припускати, що там хтось з монастирських художників намалював портрет Шевченка, а згодом він перейшов кордони Австрійської імперії, як і його революційні поезії.

Більш реальне може бути таке припущення. Т. Шевченко поширював свої портрети. Наприклад, перебуваючи на засланні, 29 грудня 1849 р. разом з листом він посилав А. Лизогубу свій солдатський портрет⁵, а 3 листопада 1854 р. — О. Бодянському⁶. Пересилав поет свої

² Галицко-русская библиография XIX століття, 1801—1866, Составил Иван Ев. Левицкий, том II, стор. 24, реєстр № 201.

³ В. Шурат, Святкування роковин смерті Шевченка в Галичині 1862—1870, «Неділя», 1911, ч. 11—12, 11 березня, стор. 5—8.

⁴ Знаходник или инвентар Монастира Креховського, сочин. Еміліаном Коссаком (рукописний відділ Львівської державної наукової бібліотеки, інвентарний № 122) архівний фонд монастирів василіян.

⁵ В. Анісов, Є. Середя, Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка, Держлітвидав України, К., 1959, стор. 170.

⁶ Там же, стор. 200.

автопортрети у широкий світ через поляків, що перебували в Оренбурзі,—Арк. Венгржиновського, Бр. Залеського⁷. Отже, не виключено, один з них дійшов до Галичини і попав до Крехова.

Але ми маємо підстави твердити, що автор «Знаходника...» довів у цьому записі неточності щодо дати.

Серед 25 портретів, що начебто в 1855 році надійшли в монастир тридцятим по списку є портрет Богдана Дідицького з поясненням: «Доктора «Слова». Газета «Слово» почала виходити щойно з 1861 р., же, і портрет Дідицького згадується у «Знаходнику...», на нашу думку, той, що його у 1863 р. репродукували в літографії А. Косткевича, а перший його портрет з 1861 р., репродукції віденської літографії⁸.

З 1855 р. портрета Дідицького не могло бути у Крехові, бо в той час редактор ще був юнаком. З цього можна зробити висновок, портрет Т. Шевченка появився у Крехівському монастирі, як і портрет Б. Дідицького, у 1863 році. Вважаю, що обидва вони літографічні репродукції. Однак художник В. Гутовський ще у 1862 р. дець розшукав портрет геніального Кобзаря—видно, був у Галичині!—з якого зібрав копію для літографії А. Косткевича.

Для розкриття даної таємниці—слово за мистецтвознавцями.

Р. Головин

БІБЛІОГРАФІЧНІ ТОВАРИСТВА НА УКРАЇНІ

Зародження й розвиток нової української бібліографії тісно пов'язані з розвитком нової української літератури.

Перший видатний художній твір нової української літератури, «Епопея» І. П. Котляревського, з'явився в 1798 р., а перші спроби бібліографування цієї літератури припадають на 30-і роки XIX ст. Одна з таких спроб містилася в передмові до галицького альманаха «Русалка Дністровая» (1837), а друга—в тексті анонімної рецензії на упорядкований П. Лукашевичем збірник «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни»¹.

Як довідуємося з мемуарів Я. Ф. Головацького, передмова до «Русалки Дністрової», а отже й стислий бібліографічний огляд, який явив собою розгорнуту примітку до неї, належали Маркіяну Шашкевичу².

Автором рецензії на збірник П. Лукашевича з бібліографічним оглядом в ній був, на наш погляд, Є. П. Гребінка. На таку думку наводить, між іншим, порівняльний аналіз рецензії з віршем Є. Гребінки «Украинский бард», надрукованим на сторінках «Литературных прибавлений» к «Русскому инвалиду» (1837, № 49, стор. 481—482).

Зростання української літератури в Східній Україні і Галичині зумовлювало дальший розвиток української бібліографії. З'являються критико-бібліографічні роботи М. Максимовича³, Ф. Євцького⁴, І. Г. Ки (псевдонім М. Костомарова)⁵, І. Вагилевича⁶, А. Метлинського⁷, та

⁷ В. Анісов, Є. Середя, Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка, Держвидав України, К., 1959, стор. 189.

⁸ Галицько-русская бібліографія XIX століття, 1801—1866, составив Иван Ем. Вицкий, т. II, стор. 3, реєстр № 27.

¹ Рецензія надрукована у виданні «Литературные прибавления к «Русскому инвалиду», 1837, № 10, стор. 94—95.

² «Литературный сборник, издаваемый Галицко-русской матицей». Вып. I. Львів, 1885, стор. 33.

³ М. Максимович. О стихотворениях червонорусских. «Киевлянин», кн. 2, стор. 140.

⁴ «Денница» (Jutrzenka), 1842, №№ 7, 17.

⁵ И. Галка. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке—«Молодой Украинский литературный сборник...», ч. I Харьков, 1843, стор. 157—185.

⁶ І. Вагилевич. Замітки о руської літературе—«Дневник руський», №№ 5, 6, 9. (Надруковано українською мовою, але латинським шрифтом).

⁷ А. Метлинский. Известия об издании южного русского сборника... «Харьковские губернские ведомости». Часть неоф. Отд. 2. 1848, №№ 35, 36.

Важливе значення для розвитку української бібліографії мали бібліографічні праці відомого українського історика О. М. Лазаревського «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношениях»⁸, «Указатель источников для изучения Малороссийского края». Вып. I (СПб., 1858) і «Украинская литературная летопись»⁹.

Якісно новим етапом в історії української бібліографії були праці М. Ф. Комарова «Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798—1883)», надрукований в 1883 р. в альманасі «Рада», «Т. Шевченко в литературе и искусстве» (Одеса, 1903), «Українська драматургія» (Одеса, 1906) тощо.

Зразкові бібліографічні праці І. О. Левицького¹⁰, праці М. Павлика¹¹, Б. Грінченка¹², бібліографічна діяльність І. Франка та інших сприяли розвитку української літератури, культури, науки.

В умовах соціального і національного гніту українська друкована продукція зростала досить повільно і нерівномірно, однак в такій мірі, що робота розрізнених бібліографів уже не могла забезпечити її успішне бібліографування.

Виникла необхідність у згуртуванні, координації зусиль українських бібліографів на вирішенні актуальних завдань української бібліографії.

Роль бібліографічних центрів, які в тій чи іншій мірі займалися організацією бібліографічної роботи на Україні, виконували на початку ХХ ст. бібліографічні товариства.

В історії української бібліографії дожовтневого періоду відомі два бібліографічні товариства: Львівське та Одеське.

Вперше питання про створення бібліографічного товариства у Львові постало восени 1908 р. Про це, зокрема, свідчить документ від 26 жовтня 1908 р., який зберігається у Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові¹³.

У цьому документі обгрунтовано необхідність створення бібліографічного товариства, досить детально викладено міркування відносно того, які завдання повинні стояти перед ним і як їх найкраще здійснити.

В документі стисло охарактеризовано розвиток бібліографії в інших народів і одночасно змальовано невтішний стан української бібліографії. Постала потреба приступити до складання повної бібліографії української літератури та наукової продукції, доповнення наявних бібліографій, систематичне ведення поточної бібліографії української книги.

Для виконання цих завдань пропонувалося при Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові організувати бібліографічну комісію з 10 членів, що мали репрезентувати крупніші видавничі центри Східної Украї-

⁸ «Черниговские губернские ведомости» (Неоф. часть), 1853, №№ 45, 46.

⁹ Друкувалась в «Черниговских губернских ведомостях» за 1856—1859 рр.

¹⁰ И. Ем. Левицкий. Галицко-русская библиография XIX столетия с увзглядением русских изданий, появившихся в Угорщине и Буковине (1801—1886). Львов, Изд. автора, 1888—1895.

Т. 1. Хронологический список публикаций. (1801—1860). 1888 XXII, 161 с.

Т. 2. Хронологический список публикаций. (1861—1886). 1895, 736 с.

І. Левицький. Галицко-руська бібліографія за роки 1772—1800. — «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», т. 52, 1903, кн. 2 стор. 1—44.

І. Левицький. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887—1900. Львів, 1909—1911.

Т. 1. 1887—1889. 1909, 290 с.

Т. 2. 1890—1891. 1910, 262 с.

Т. 3. 1892—1893. 1911, 290 с.

¹¹ М. Павлик. Список творів Івана Франка за перше 25-літє его літературної діяльності. 1874—1898. Львів, 1898, 127 с. з портр.

¹² Б. Д. Грінченко. Литература украинского фольклора. 1777—1900. Опыт библиографического указателя. Чернигов, 1901, 317 с.

¹³ Ф. Зс/309, оп. 1, в. 11, стор. 242.

ни, Галичини, Буковини, Закарпаття, а також Америки, де в той була вже значна українська еміграція.

Крім членів комісії, до бібліографування української друкованої продукції передбачалося залучити фахівців з різних міст України, повинні були стежити за видавничим рухом на певній території і подавати бібліографічній комісії на початку кожного року списки видаваних книжок за минулий рік.

Для забезпечення високого рівня бібліографічної роботи комісія повинна була скласти відповідну інструкцію, а також програму роботи. Бібліографічна комісія мала також займатися видавничою діяльністю.

Викладені в документі положення і лягли в основу діяльності бібліографічної комісії при Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові.

В «Хроніці НТШ» була надрукована «Відозва бібліографічної комісії», в якій читаємо:

«Наукове товариство ім. Шевченка приступає до нової дуже важливої роботи, а саме — до провадження біжучої української бібліографії. В цій цілі зав'язано при Науковім товаристві спеціальну бібліографічну комісію і спеціальне бібліографічне бюро, котрі мають вести згадану бібліографію...

...Бібліографічна комісія має на меті від року 1911 постійно вести рік за роком, докладний список усього, що виходить у нашій мові, де ким би воно було видано, ...Бібліографія наша реєструватиме все, що виходить у нашій мові, незалежно від змісту видання, від національно-політичних, суспільних переконань авторів чи видавців, незалежно від мови напису»¹⁴.

Перше засідання бібліографічної комісії відбулося 21 листопада 1909 р., а 1 грудня того ж року на засіданні так званого «виділу» НТШ пунктом 6 було «прийнято до відомості утворення і уконститування нової комісії, бібліографічної, що повстала за порозумінням усіх секцій».

На першому засіданні до членів бібліографічної комісії було прийнято М. Возняка, В. Гнатюка, В. Доманицького, Ф. Колессу, М. Корона, І. Кревецького, І. Крип'якевича, В. Левицького, І. О. Левицького, В. Перетца, І. Свенціцького, М. Сумцова, В. Щурата та інших.

Було обрано президію комісії в складі: відомого західноукраїнського бібліографа І. О. Левицького (голова), В. Левицького та І. Кревецького (заступники голови) і М. Возняка (секретар); було прийнято ухвалу про видання як друкованого органу бібліографічної комісії нової серії під назвою «Матеріали до української бібліографії»¹⁵.

Бібліографічна комісія НТШ розгорнула значну роботу, підняла ряд актуальних питань української бібліографії. Так, на засіданні 6 лютого 1910 р. І. Свенціцький обґрунтував потребу видання бібліографії українських стародруків до кінця XVIII ст. На цьому ж засіданні М. Возняк виступив ініціатором складання української бібліографії за роки 1901—1905 рр.¹⁶

При бібліографічній комісії було засновано бібліографічне бюро, на яке, між іншим, був покладений обов'язок вести на сторінках «Літературно-наукового вісника» систематичний облік всієї української друкованої продукції¹⁷.

На одному із засідань комісії було підняте питання про підготовку систематичного покажчика змісту до 98-и томів «Записок Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка»¹⁸.

¹⁴ Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка, вип. IV, 1910, № 44, стор. 18.

¹⁵ Там же, вип. IV, 1909, № 40, стор. 4.

¹⁶ Там же, стор. 20.

¹⁷ Там же, вип. II, 1910, № 42, стор. 20.

¹⁸ Там же, вип. IV, 1910, № 44, стор. 18.

¹⁹ Там же, вип. IV, 1911, № 48, стор. 18.

²⁰ Там же, вип. IV, 1910, № 44, стор. 14.

В роботі бібліографічної комісії брав участь І. Я. Франко, який був почесним її членом. Наприклад, на засіданні комісії 6 травня 1912 р. І. Франко подав на розгляд свої доповнення до фундаментальної «Галицько-руської бібліографії» І. О. Левицького²¹.

На засіданні комісії 25 червня 1914 р., в роботі якого брали участь І. Франко, В. Гнатюк, І. Свенціцький та інші, було розглянуто питання про підготовку до видання бібліографічних матеріалів, які залишилися після смерті голови комісії І. О. Левицького (помер у 1913 р.).

Бібліографічна комісія розпочала видання гектографованого «Бібліографічного вісника», перший номер якого вийшов у 1914 р. і мав виходити сьомого числа кожного місяця. (Нам не пощастило розшукати жодного номера «Бібліографічного вісника»).

Важливим здобутком комісії було видання «Матеріалів до української бібліографії», значну частину яких становила праця І. О. Левицького «Українська бібліографія Австро-Угорщини за 1887—1900 рр.».

Бібліографічна комісія при НТШ (в 1934 р. вона змінила назву на «Бібліологічна комісія») продовжувала свою роботу і в умовах панування на західноукраїнських землях буржуазної Польщі.

Масштаби завдань комісії в нових умовах істотно звелилися.

Якщо до 1917 р. бібліографічна комісія розглядала себе як центр всеукраїнської бібліографії, то після Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли розвиток бібліографії на Україні набрав значного розмаху, бібліографічна (бібліологічна) комісія вбачала своє завдання, головним чином, в бібліографуванні друкованої продукції Західної України.

Бібліологічна комісія разом з Українським товариством бібліофілів у Львові почала видавати з 1937 р. журнал «Українська книга», присвячений бібліології та бібліофільству.

Історик української культури знайде в цьому журналі чимало фактичного матеріалу з питань друкарства на Україні, бібліотекознавства, бібліографії, книгознавства, преси тощо.

З другого номера за 1937 р. журнал розпочав ведення повної поточної бібліографії українських книг, що вийшли в Західній Україні, Канаді, США та інших країнах.

Бібліологічна комісія при НТШ у Львові існувала до вересня 1939 р. Ініціатором створення Одеського бібліографічного товариства був бібліотекар Новоросійського університету П. С. Шестеріков²². Восени 1906 р. він склав проект «Статуту бібліографічного гуртка» при Новоросійському університеті, залучивши до обговорення його деяких професорів і викладачів університету.

Незабаром бібліографічний гурток був створений, а 13 січня 1907 р. відбулося попереднє засідання, на якому було заслухано проект статуту і прийнято постанову про створення спеціального комітету, який займався б всією підготовчою роботою по створенню бібліографічного товариства. Проте підготовчі роботи велися досить мляво. Про це свідчить те, що статут бібліографічного гуртка був затверджений лише 5 березня 1911 р. Цю дату і слід вважати днем виникнення Одеського бібліографічного товариства.

Перші збори членів товариства відбулися 14 травня 1911 р. Статутом визначалося коло завдань товариства і серед них такі, як організація зборів для обговорення рефератів, видання друкованого органу, влаштування публічних лекцій з питань бібліографії, збирання бібліографічних матеріалів з історії літератури, бібліотекознавства, книгознавства тощо.

²¹ Хроніка... вип. III, 1912, № 51, стор. 18.

²² «Известия Одесского библиографического общества...», 1911, 24 жовтня, стор. 1—5.

Головою Одеського бібліографічного товариства був обраний професор Новоросійського університету історик І. А. Линниченко (1857—1926), — автор таких праць, як «Взаємні відносини Русі і Польщі половини XIV ст.», «Риси з історії станів в Південно-Західній (Галицькій) Русі XIV—XV ст.», «Юридичні форми шляхетського землеволодіння і судьба древнеруського боярства в Південно-Західній Русі XIV—XV ст. ст» та ін.

Не чужою була І. А. Линниченку й бібліографія. Йому, зокрема, належить в значній мірі бібліографічна праця «Критичний огляд нової літератури з історії Галицької Русі», в якій характеризуються в основному російські та польські праці про Галичину XIV—XV ст. Крім того в рукописній спадщині І. А. Линниченка, яка зберігається в Одеському облдержархіві, є «Бібліографія по Чернігову (1866—1896 рр.)», «Бібліографічні й архівні записи для роботи по історії станів Галицької землі» тощо.

І. А. Линниченко намагався розгорнути роботу бібліографічного товариства. Однак це йому в значній мірі не вдалося. Хоч серед завдань поставлених перед Одеським бібліографічним товариством, була й організація краєзнавчої роботи, проте саме в галузі краєзнавчої бібліографії товариство зробило мало. Воно в значній мірі обмежувало свою діяльність проведенням зборів, на яких нерідко читалися й обговорювалися реферати, далекі від краєзнавчої бібліографії (наприклад «З біографії графа Строганова»).

Певний інтерес становлять такі заходи товариства, як проведення анкети для виявлення книжкових багатств приватних бібліотек Одеси і деяких сусідніх з нею міст. Одним із завдань анкети було збирання книжкових фондів приватних бібліотек по можливості доступними для тих, хто займається науковою роботою. Правда, цей цікавий захід не вдався, бо відповіді на анкету надійшли лише від 9 осіб. Найважливіше місце в діяльності Одеського бібліографічного товариства займає видання друкованого органу під назвою «Известия Одесского библиографического общества...», які виходили з 24 жовтня 1911 по грудень 1916 р. (Від 1911 по 1914 рр. «Известия» виходили нерегулярно, пізніше — один раз на місяць).

Серед надрукованих матеріалів в «Известиях» слід назвати статтю І. А. Линниченка «Завдання бібліографії», «Odessica». Бібліографічні матеріали для історії міста Одеси» Л. Чижикова (в цій праці автор дає літературу з історії Одеси, яка була в його особистій бібліотеці), доповнення до «Odessica» Л. Чижикова, зроблені В. Флоринським та ін.

Як свідчать документи Одеського облдержархіву, Одеське бібліографічне товариство перебувало в скрутному фінансовому становищі. Бюджет товариства складався з внесків та пожертвувань його членів, яких на 1 травня 1915 р. було 515. Проте, очевидно, такі джерела фінансування були надто мізерними. Тому голова товариства І. А. Линниченко не раз звертався до ректора Новоросійського університету з проханням подати товариству фінансову допомогу.

Одеське бібліографічне товариство існувало до 1917 р.

Через умови соціального і національного гноблення, в яких розвивалася українська культура до Великої Жовтневої соціалістичної революції, обидва бібліографічних товариства — Львівське і Одеське не змогли зробити того, що вони могли б зробити для розв'язання невідкладних проблем української бібліографії.

В травні 1925 р. в Одесі було засноване нове бібліографічне товариство.

З 1928 р. воно почало видавати свої «Записки» (вийшло чотири випуски «Записок» в трьох книгах).

Як зазначено в передмові до першої частини «Записок», Українське бібліографічне товариство в Одесі, поруч з розробкою питань української бібліографії, має на меті з'ясувати історію української бібліографії.

ської та українознавчої літератури, особливу увагу звертало на питання «бібліографії Одещини й Степової України»²³.

В «Записках» містилося чимало цінних матеріалів. Зокрема, в першій частині «Записок» надруковані матеріали до словника псевдонімів та криптонімів українських авторів, матеріали до історії цензурних переслідувань української літератури. В другій-третьій частинах «Записок» вміщено бібліографію «Художня українська література для робітників і селян за 1928 р.», «Жовтень в творах українських письменників за 1928 р.», «Українська періодична преса в Одесі 1917—1921 рр.», матеріали до бібліографії М. В. Лисенка та ін.

З матеріалів, надрукованих в частині 4-й «Записок», слід відзначити такі, як бібліографічні матеріали до газети «Одеський комуніст», «Українська белетристика за 1929 р.», «До бібліографії П. Куліша».

Змістовним в «Записках» був відділ «Хроніка», в якому друкувалися матеріали біо-бібліографічного характеру, відомості про роботу бібліотек Одеси тощо.

Одеське бібліографічне товариство перестало існувати в 1930 р.

В умовах комуністичного будівництва, коли роль бібліографії як постійного супутника й одного із стимуляторів людського прогресу зростає, корисним було б практикувати організацію бібліографічних товариств, принаймні, краєзнавчого характеру. Такі товариства чимало корисного могли б дати для розвитку радянської культури і науки.

М. Гуменюк.

В. Й. ЕЙНГОРН — ІСТОРИК І АРХІВІСТ

Хто вивчає історію України другої половини XVII ст., обов'язково зверне увагу на ряд праць Віталія Йосиповича Ейнгорна (1862—1947), присвячених цьому важливому періоду в житті українського народу. Незважаючи на те, що основна частина їх з'явилася у 90-і роки минулого століття, фактичний матеріал цих досліджень і досі становить велику цінність для спеціалістів. За багатством документальної основи і глибиною розробки окремих питань праці Ейнгорна вигідно відрізняються від творів російських дворянських та буржуазних істориків. Вклад Ейнгорна в українську історіографію вже відзначався в сучасній літературі¹.

В. Й. Ейнгорн належить до числа справжніх ентузіастів науки. Людина високої культури, знавець мов і відмінний палеограф, він був істориком-дослідником за своїм покликанням. Його діяльність як вченого в дореволюційні роки не можна назвати професійною в повному розумінні цього значення. Тридцять п'ять років Ейнгорн віддав викладанню в школі улюбленого предмета і тільки при Радянській владі почав працювати в наукових установах. Саме тоді його знання знайшли належне визнання. Він активно сприяв справі збереження і вивчення документальних багатств соціалістичної держави і став спеціалістом архівної та бібліотечної справи. Незважаючи на тяжке захворювання, В. Й. Ейнгорн до останніх днів виявляв великий інтерес до наукової діяльності молодого покоління українських істориків та архівістів.

Історія України була першою і основною темою В. Й. Ейнгорна. Доречно нагадати, що в 1942 р. такий визначний авторитет, як С. В. Бахрушин характеризував Ейнгорна як «одного із найбільш видатних спеціалістів по історії України». Тоді ж другий видний радянський історик

²³ «Записки Українського бібліографічного товариства в Одесі». Ч. I. Одеса, 1928, стор. I.

¹ Очерки истории исторической науки в СССР, т. 2, АН СССР, М., 1960, стор. 713.

В. І. Пічета назвав його «майстром історичного дослідження і знавцем історичного матеріалу»².

Читання ейнгорнівських книг і статей, які приваблюють ясним, динамічним стилем викладу, безперечно повчальне і цікаве для кожного, хто хоче поглибити свої знання з питань розвитку історичної науки про Україну XVII ст.

Під час роботи над біографічним довідником про істориків-архівістів СРСР мені, зокрема, вдалося зібрати ряд цікавих відомостей про життя і наукову діяльність Ейнгорна. Нещодавно ці відомості доповнилися документами особового архіву Ейнгорна, які частково збереглися у його внучки Т. Е. Люстгартен, що живе у Москві³. Сукупність цих матеріалів дасть можливість уточнити відомі нам факти, додати до них нові і повніше висвітлити плідотворну працю В. Й. Ейнгорна в після-жовтневий період.

Віталій Йосипович Ейнгорн народився в сім'ї лікаря в м. Михайлові Рязанської губернії 21 серпня 1862 р.; у 1874—1878 рр. він жив і вчився у Полтаві, у 1878—1880 рр. — у Кишиневі. Після закінчення Кишинівської гімназії з срібною медаллю він був прийнятий до Петербурзького історико-філологічного інституту. Закінчивши його в 1884 р., Ейнгорн почав свою педагогічну діяльність в гімназіях Нижнього Новгорода, де протягом п'яти років викладав історію, географію і стародавні мови.

У 1887 р., після створення в Нижньому Новгороді губернської архівної комісії, Ейнгорн зблизився з Володимиром Галактіоновичем Короленком, який брав активну участь у розборі та описанні архівних документів, зібраних місцевими любителями старовини. Під керівництвом одного з них, краєзнавця й історика А. С. Гациського (1838—1893) Короленко і Ейнгорн зайнялися вивченням та упорядкуванням магістратських документів XVIII ст. Частина опису їх згодом була видана Короленком⁴.

Як потім писав Ейнгорн в автобіографії, бесіди з молодим письменником про його батьківщину дуже вплинули на нього. Ми не знаємо конкретно про їхні розмови, але результат їх тісних взаємовідносин відомий. Після перевodu по службі в Москву молодий учитель захопився вивченням стародавніх документів з історії українсько-російських зв'язків.

Уже в перший рік своєї роботи в архівах Ейнгорн висунувся в число тих небагатьох дослідників, які належали до непоганих знавців документальних пам'яток з історії України. Звертаючи особливу увагу на документи, що стосувалися дипломатичних та культурних зв'язків возз'єднаних народів, він порівняно швидко написав велике дослідження під назвою «О сношениях малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича». Цей рукопис Ейнгорн представив Товариству історії і старовини російської при Московському університеті. На надзвичайному засіданні товариства 24 квітня 1893 р. його голова В. Й. Ключевський урочисто оголосив про присудження молодому історику премії за його першу велику

² Наведені оцінки містять у собі відзиви С. В. Бахрушина і В. І. Пічети про праці В. Й. Ейнгорна, представлені Московським університетом ім. М. В. Ломоносова у Вищу атестаційну комісію Всесоюзного комітету в справах вищої школи при РНК СРСР.

³ Частково ряд біографічних даних В. Й. Ейнгорна був перевірений за формулярним списком за 1914 р., який поповнив дані другого списку, знайденого в Горьковському облдержархіві (ф. 522, оп. 459, од. зб. 509) за 25 років (1889—1914).

⁴ Про цю роботу Короленка і нижньонівгородських архівістів див. М. М. Митрофанов. В. Г. Короленко і нижньонівгородська архівна комісія — «Труды Московского государственного историко-архивного института», т. 16, М., 1961, стор. 281—301.

наукову працю, яка по суті була добросовісним зведенням документальних даних, почерпнутих із справ Московського головного архіву Міністерства закордонних справ (МГМЗС), Московського архіву міністерства юстиції (ММЮ), архівів синодальної бібліотеки і московської синодальної друкарні.

У своїй праці Ейнгорн не обмежився документами московських архівів, а зробив спеціальні поїздки у Київ, Чернігів, Харків, де в місцевих сховищах зібрав багатий матеріал за XVII—XVIII ст. Зрозуміло, що це надзвичайно розширило його кругозір. І хоч в розробці цього питання Ейнгорн мав таких попередників, як С. М. Соловйов, М. І. Костомаров, йому все ж вдалося знайти джерела, які раніше ніким не використовувалися⁵.

Продовжуючи вивчати документи московських архівів, Ейнгорн у наступні роки розширив свою монографію більше, як наполовину. Її фактичний матеріал — великий комплекс джерел, відкриття яких було зустрінуте в науковому світі із задоволенням, вийшов за рамки передбачуваних досліджень.

Не обмежившись дослідженням переважно політичних зносин українського духовенства з російським урядом, Ейнгорн вивчив проблеми дипломатичних зносин. Зокрема, йому, на відміну від С. М. Соловйова, М. І. Костомарова і Г. Ф. Карпова, вдалося вперше правильно висвітлити дії посольства Брюховецького, першого гетьмана, який відвідав столицю російської держави в кінці 1665 р.⁶

Ейнгорн багато уваги також приділяв питанням економіки, історії центрального і місцевого управління, літератури і шкіл, питанням культурного впливу України на Росію. Видана в 1899 р. книга через рік була відзначена премією Академії наук⁷. Рецензент С. Голубев писав, що «книга Эйнгорна... имеет значение как бы проложенной тропы к архивам, в особенности к Архиву министерства юстиции в Москве, наиболее изобилующему данными для западно-русской истории и менее других вследствие указанных нами трудностей (отсутствие описей, путаница документов в связках) изученному»⁸.

У періодичних виданнях час від часу з'являлися статті Ейнгорна, основою яких були вказані документальні дані. Деякі з цих статей здобули своєму автору популярність ще до виходу в світ «Очерков»⁹. Серед цих невеликих досліджень слід відзначити реферат «О вновь найденных малороссийских переписных книгах 1666 года»¹⁰. Одна з переписних книг уже була відома з праці Костомарова «Руина», де опубліковані окремі уривки із цього цінного джерела.

Після Костомарова дослідники української історії не вдавалися в питання: чи збереглися в архівах які-небудь переписні книги, крім використаної? У 1894 р. Ейнгорну вдалося відшукати ще чотири переписні книги малоросійського посольства в ММЮ і МГМЗС. Це була одна із найбільш визначних його знахідок. Знайдені Ейнгорном пам'ят-

⁵ Отчет о первом присуждении премии Г. Ф. Карпова, М., 1894, стор. 8—9.

⁶ В. А. Романовский. Развитие городов левобережной Украины после воссоединения с Россией (во второй половине XVII в.) — в кн.: Воссоединение Украины с Россией. Сборник статей, АН СССР, М., 1954, стор. 419.

⁷ В. О. Эйнгорн. Очерки из истории Малороссии в XVII в., М., 1899. Відзв'язав на книгу, надрукований у «Записках Академии наук», т. VI, № 2, СПб., 1902, стор. 87—137.

⁸ «Записки Академии наук», т. VI, № 2, СПб., 1902, стор. 135.

⁹ Иван Андреевич Шматовский, протопоп Глуховский и его сношения с московским правительством (1653—1673), «Киевская старина», 1892, жовтень, стор. 50—69; Отставка А. Л. Ордина-Нащокина и его отношение к малороссийскому вопросу. «ЖМНП», 1897, листопад, стор. 92—176; Пребывание в Москве Иоанникия Галатовского в 1670 г. — «ЖМНП», 1896, листопад, стор. 82—96 та ін. Основні положення останньої статті були викладені в рефераті, прочитаному Ейнгорном в Товаристві історії і старовини російської.

¹⁰ «Чтения в Обществе истории и древностей российских», 1895, кн. 2, додаток до протоколу, стор. 27—36.

ники української історії виявилися дуже важливими для глибокого дослідження економіки лівобережної України незабаром після возз'єднання її з Росією.

Переписні книги Стародубського, Чернігівського і значної частини Ніжинського полків були особливо цінні тим, що давали матеріали для характеристики економічного становища північної України, становища більш стабільного у період Переяславської ради, ніж становище південної частини, яка зазнала руйнувань під час міжусобиць спадкоємців Богдана Хмельницького. Значення відкритих джерел висвітлив О. М. Лазаревський¹¹ і згодом опублікував ці книги¹².

Багато цікавих даних було повідомлено Ейнгорном в дослідженні «Дипломатические сношения правобережной Малороссии с московским правительством в 1673 г.»¹³.

В кількох статтях, що стосуються цих питань і в деякій мірі продовжують українську тематику, Ейнгорн приділив значну увагу історії Росії XVII ст.¹⁴

В окремих неопублікованих дослідженнях Ейнгорн спинився на питаннях історії України XVIII ст. В їх числі були дослідження про міське господарство Києва в 1720 р., про боротьбу київських міщан за автономію у першій половині XVIII ст., про вйтовство Кузьми Кричевця, про торгівлю Києва з Бреславлем під час Північної війни¹⁵.

Крім роботи над сюжетами української історії на початку 900-х років, Ейнгорн зайнявся дослідженням історії народної освіти в Росії. Для цього він у 1902—1903 рр. вивчив документи архіву Московського університету, архіву міністерства народної освіти, Московського губернського архіву давніх актів тощо. По першоджерелах ним було написане обширне дослідження під назвою «Московское главное народное училище 1786—1804 гг.».

У 1909 р. рукопис був відзначений премією А. П. Бахрушина (1853—1904), встановленою Товариством історії і старовини російської для відзначення праць з історії та археології Москви і Московської губернії¹⁶.

З десяти розділів дослідження було надруковано тільки три фрагменти близько 6,5 друк. арк.¹⁷ В. І. Пічета вважав ці та інші праці

¹¹ «Киевская старина», 1897, квітень, від. бібл., стор. 32—34, (Підпис — О. Л.).

¹² «Чтения в историческом обществе Нестора летописца», кн. 13, 1899, від. III, стор. 35—139. Значна заслуга Ейнгорна полягає в тому, що він і пізніше неодноразово звертав увагу радянських археографів на переписні книги 1666 р. як на цінне джерело, що заслуговує наукового видання в повному обсязі. В процесі роботи по вивченню архівних матеріалів в історії України, якою Ейнгорн займався в Централхії в 1926—1927 рр., він неодноразово вказував на необхідність публікації переписних книг. Роль Ейнгорна у відкритті їх відзначена в передмові до публікації «Переписні книги 1666 року». Приготував до друку і зредагував В. О. Романовський. К., 1933, стор. III—IV.

¹³ «ЖМНП», 1898, травень, стор. 118—154. На Ейнгорна тільки як на автора праць з історії дипломатичних зносин з Україною була звернена одностороння увага в книзі Д. Дорошенка. Огляд української історіографії. Прага, 1923, стор. 163.

¹⁴ Киевский воевода П. В. Шереметьев и нежинский магистрат (1666—1669), «Киевская старина», 1891, листопад, стор. 246—258; Страницка из биографии Воина Ордина-Нащокина, «Вестник Европы», 1897, лютий, стор. 883—887 та ін.

¹⁵ Відомості про неопубліковані праці, взяті із рукописного списку, складеного самим Ейнгорном.

¹⁶ Відзив про цю працю див. у кн.: Отчет о первом присуждении премии А. П. Бахрушина. М., 1910, стор. 6—17.

¹⁷ Воспитательное заведение при Московском главном народном училище (1786—1803) Пг., 1915. Московское главное народное училище в конце XVIII ст. «ЖМНП», 1910, квітень, стор. 130—168. Преподавание истории в Московском главном народном училище (1786—1802). В кн.: Сборник статей, посвященных В. О. Ключевскому, М., 1909, стор. 765—790. Відомості про інші праці Ейнгорна з історії школи вміщені у кн.: Пятидесятилетие Петроградского историко-филологического института, ч. I під ред. В. В. Латишева, Пг., 1917, стор. 248—250.

Ейнгорна з історії освіти на рубежі XVIII—XIX ст. надзвичайно цінними для характеристики внутрішнього життя школи.

Опублікуванню монографії в значній мірі завадив переїзд Ейнгорна на викладацьку роботу в Орловську губернію з Москви, де він прожив 21 рік і безперервно викладав історію та географію. Проте вже через рік, у 1911 р. Ейнгорн був переведений у Нижній-Новгород, де продовжив почату раніше роботу над матеріалами нижегородських архівів.

У Нижній Новгород він повернувся вже відомим істориком, членом кількох учених товариств (Товариства історії і старовини російської, Історичного товариства Нестора літописця, Російського воєнно-історичного товариства і т. д.).

У нього вже було кілька десятків друкованих праць з історії феодальної епохи, до двадцяти з них присвячені історії України XVII—XVIII ст.

На початку XX ст. Ейнгорн майже не друкувався і тільки листувався з кількома істориками. На жаль, збереглася лише невелика частина цього листування, яка складається виключно з листів до нього¹⁸.

Ейнгорн після Великої Жовтневої соціалістичної революції одним з перших включився в кипучу діяльність по організації радянських шкіл. У жовтні 1918 р. його обирають головою шкільної ради 1-ої Радянської школи Нижнього Новгорода, де одночасно з 1919 по 1924 р. він викладає суспільствознавство.

У 1920/21 рр. Ейнгорн бере участь в організації при Канавінському райкомі КСМ школи-клуба для робітничих підлітків, а в 1922/23 рр. читає в ній бесіди по суспільствознавству. В 1920 р. Ейнгорн був запрошений на роботу науковим співробітником у Нижегородське губернське архівне управління.

В 1925 р. Ейнгорн переїхав у Москву, де знову включився в серйозну наукову роботу. Він вступив на роботу в Московський державний архів революції і зовнішньої політики і як спеціаліст з історії України, був членом затвердженої при Центрархіві РРФСР комісії по розгляду питань, зв'язаних з передачею різних архівних матеріалів в архіви УРСР. За свідченням одного з її членів В. В. Максакова, Ейнгорн добре справлявся з важкою і трудомісткою роботою, яка вимагала широких знань з історії і джерелознавства. Та це й не дивно. Ейнгорн володів французькою, німецькою, англійською, польською, українською мовами, вільно перекладав з латини і грецької.

З травня 1932 р. по жовтень 1944 р. Ейнгорн завідував Загальним архівом Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна¹⁹.

У грудні 1942 р. Віталію Йосиповичу Ейнгорну без захисту дисертації був присуджений ступінь доктора історичних наук.

Кругозір Ейнгорна охоплював історичні теми від XVI до XX ст. І якщо підсумувати наукову діяльність Ейнгорна, то мабуть краще всього це зробити словами В. І. Пічети, який писав: «При такій різноманітності тематики всі праці В. Й. Ейнгорна об'єднані загальними для всіх якостями: надзвичайною дослідницькою добросовісністю, строгістю наукових способів, багатством використаних нових ще неопублікованих джерел».

М. Митрофанов

¹⁸ Пушкінський будинок. Рукописний відділ, розряд III, оп. 2, №№ 2203—2228, 26 од. зб., 1889—1927 рр. (письма от Е. В. Барсукова, М. Ф. Владимирского-Буданова, Н. Ф. Дубровина, А. И. Соболевского и др.).

¹⁹ Архів Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, фонд особових справ, оп. 185, од. зб. 171 (особиста справа).

Консультації

ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ПЕРЕДАЧІ НА ДЕРЖАВНЕ ЗБЕРІГАННЯ ПОГОСПОДАРСЬКИХ КНИГ

Чи слід приймати на державне зберігання погосподарські книги, що ведуться в сільських Радах депутатів трудящих і в який опис їх вносити: по основній діяльності чи по особовому складу? — з таким запитанням звернулась до редакції завідувача Іванківським районним державним архівом тов. К. Осадча.

Відповідь: Погосподарські книги, що ведуться в сільських Радах депутатів трудящих, містять в собі важливі відомості про стан особистого господарства мешканців села. В них включені не тільки господарства колгоспників, а й господарства робітників та службовців, що проживають на території даної сільської Ради. В цих книгах є відомості про наявність в особистій власності житлових будинків, господарських будівель, розміри присадибних ділянок, кількість свійських тварин, домашньої птиці і т. д. в кожному господарстві. Крім того, в них є склад сім'ї, вік членів сім'ї, статі і інші відомості.

Ніякі інші документи таких повних даних не мають. Без даних, що їх містять в собі погосподарські книги, не можна науково-обґрунтовано говорити про стан матеріального забезпечення мешканців того чи іншого села.

Такі господарські книги заводяться один раз в три роки. Вони мають і деякий довідковий характер, однак не можуть бути використані для підтвердження стажу роботи, розміру зарплати і т. п.

У зв'язку з викладеним слід вважати доцільним погосподарські книги приймати в державні архіви на постійне зберігання і включати їх в описи справ з основної діяльності.

Г. Рибалка,

нач. відділу комплектування,
обліку та експертизи
Архівного управління при
Раді Міністрів УРСР

ДОКУМЕНТИ

ТРУДЯЩІ КРИМУ ВОЛОДИМИРУ ІЛЛІЧУ ЛЕНІНУ

Трудящі Криму, як і всієї Радянської країни, гаряче любили свого Ілліча — вождя першої в світі робітничо-селянської держави, засновника Комуністичної партії, яка підняла і переможно пронесла великий прапор Жовтня крізь бурі революції і шквал громадянської війни. Цей непереможний прапор був остаточно піднятий у Криму в кінці 1920 р.

З ім'ям Леніна трудовий люд сонячного півострова, всупереч голоду і неймовірним економічним труднощам, закладав фундамент прекрасного і вільного життя, віддаючи всі сили, весь запал сердець цій на-тхненній роботі.

Ідеї Леніна, ідеї Комуністичної партії глибоко хвилювали будівників нового світу, володіли їх розумом і душею, знаходячи величезну матеріальну силу.

Мудра політика партії і уряду підтримувалась на численних зборах, мітингах і з'їздах, де народжувався потік телеграм на ім'я Голови Ради Народних Комісарів В. І. Леніна, де виникали резолюції, які ні-ні звучать як зворушлива поема вірності народу справі Леніна, справі Ленінської партії. Невелика частина цих документів ввійшла в збірник «Письма трудящихся В. И. Ленину» і «Трудящиеся Украины В. И. Ленину»¹. Наведені нижче документи виявлені в Центральному державному архіві Жовтневої революції в Москві та Кримському обласному державному архіві у Сімферополі і публікуються вперше.

В. Шабанов

№ 1.

*Резолюція з'їзду завідуючих волосними земельними відділами
Перекопського повіту*

14 декабря 1920 г.

Представители от волостей Перекопского уезда Таврической губ[ернии], собравшись 14 декабря с. г. на заседании первого земельного съезда, созванного Перекопским уездотделом в гор. Джанкое, заслушав доклад секретаря Джанкойской коммунистической партии тов. Пур-рыжинского по вопросу текущий момент и доклад завуездотделом Перекопского уезда тов. Полянского о земельной политике рабоче-крестьянского правительства и принимая во внимание свою двухлетнюю оторванность от советской власти, постановили: выразить свою беспредельную благодарность Вам, товарищ Ленин, как творцу мировой пролетарской революции.

Да здравствует мировая революция!

¹ «Письма трудящихся В. И. Ленину», М., 1960; «Трудящиеся Украины В. И. Ленину», К., 1960.

Председатель съезда Таймер, заведующий Перекопским земельным отделом И. Полянский, секретарь Зосимов.

Кримський облдержархів, ф. Р — 2300, оп. 1, спр. 1, арк. 17. Засвідчена копія.

№ 2.

Наказ № 15 Джанкойського повітового ревкому

25 января 1921 г.

Завод бывшего Харасанова, согласно постановления общего собрания рабочих от 22 января 1921 года, впредь будет именоваться заводом имени тов. Ленина.

Подлинный подписали: председатель ревкома Кондэ, секретарь (подпись).

Кримський облдержархів, ф. Р — 1259, оп. II, спр. 84, арк. 16. Засвідчена копія.

№ 3

Привітання В. І. Леніну від I Всекрымського установчого з'їзду Рад г. Симферополь

7 ноября 1921 г.

Совет Народных Комиссаров, тов. Ленину.

Первый Всекрымский учредительный съезд Советов в день четвертой годовщины Октябрьской революции шлет приветствие вождю и вдохновителю октябрьских побед рабочего класса и надеется, что под Вашим руководством настойчивой и упорной работой многих миллионов рабочих и крестьян удастся вывести Советскую Россию из голода и нищеты.

Рабочие и крестьяне Крыма в день провозглашения Крымской республики, оставаясь в тесном союзе с Советской Россией, сумеют доказать свою преданность интересам коммунистического строительства, упрочив свою республику как авангард Советской власти для трудящихся масс Востока.

Президиум Всекрымского съезда Советов.

Кримський облдержархів, ф. Р — 1188, оп. 3, спр. 218, арк. 32. Копія.

№ 4.

Привітання В. І. Леніну від працівників карного розшуку г. Симферополь

[10] ноября 1922 г.

Москва, председателю СНК т. Ленину.

Работники милиции уголовного розыска Крымской республики шлют Вам горячий пролетарский привет в радостный день пятилетия существования и доблестных подвигов Красной пролетарской милиции. Обещаем на будущее удесятить свои усилия, энергию по созданию окончательного порядка и спокойствия в рабоче-крестьянской стране, тем самым гарантируя скорейший успех экономическому строительству.

Да здравствует рабоче-крестьянская советская милиция-проводник пролетарской диктатуры! Да здравствует вождь всемирной революции!

Председатель — начглавмилиции Людчинцар*, секретарь собрания Рудаков.

ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 6, спр. 306, арк. 87.

Телеграфна стрічка.

* Так в тексті.

ЛИСТИ МАКСИМА КРИВОНОСА

Біографія Максима Кривоноса, славного вождя народних мас у визвольній війні українського народу 1648 р. — маловідома. Відомі лише епізоди з його воєнної діяльності. Як тільки почалася боротьба проти польської шляхти, Кривоніс з перших днів перебував у рядах повстанців, брав участь у боях на Жовтій Воді і під Корсунем, організував повстання на Лівобережжі. Але славу полководця Кривоніс здобув у боротьбі з шляхтою у Брацлавщині.

Очоливши селянські загони, Кривоніс взяв приступом і поруйнував шляхетські замки у Бершаді, Брацлаві, Немирові, Вінниці, Тульчині та інших містах, викликав переполох серед шляхти, яка кидала все майно і втікала на захід, до Польщі.

Коли у боротьбу проти селян вступив найгірший ворог народного руху князь Єремія Вишневецький, то Кривоніс поставив собі за мету знищити ненависного магната, розгромив його у бою під П'яткою і примусив тікати.

У битві під Старим Костянтиновом Кривоніс розбив велике польське військо, оволодів міцними панськими замками в Полонному, Межибожі, Барі, відкривши Запорозькому війську під проводом Богдана Хмельницького шлях на Волинь та Галичину.

Кривоніс брав участь у вирішальній битві під Пилявцями, де було розгромлено головну шляхетсько-польську армію, обліг Броди і здобув Кременець. Він брав участь у облозі Львова (його селянські загони здобули головну львівську твердиню — Високий Замок), він ходив з Хмельницьким у похід під Замостя. Всі ці воєнні подвиги тільки протягом 1648 р. принесли Кривоносові славу непереможного полководця. У боях він був поранений, важко хворів і в 1649 р. помер внаслідок епідемії.

Хоч воєнна діяльність Кривоноса висвітлена досить повно, проте про його особисте життя немає точних даних. Спірними є дані про походження Кривоноса. За деякими відомостями, він походив з Острога, за іншими — був купцем з Могилева на Поділлі. В одному польському вірші його названо ковалем, «підданим» волинського магната Немирича¹. Були також чутки, що Кривоніс іноземного походження — шотландець. Львівський міщанин, історик С. Кушевич, який познайомився з Кривоносом під Львовом, розповідає із власних його слів, що він «змалку був вихований у всіх родах морської служби, бував у найважливіших місцях Гелеспонту (Дарданелів) і Середземного моря, знайомий з ворогами та океаном»². Але на яких кораблях служив Кривоніс, на запорозьких чи чужих, невідомо. Нез'ясована також чітко політична ідеологія Кривоноса — до якої соціальної групи він належав і за яких умов став ватажком народних мас.

Важливим джерелом для визначення соціально-політичних поглядів Максима Кривоноса є його листування. На жаль листів славного полководця збереглося небагато.

Насамперед слід відзначити його листування з Богданом Хмельницьким, відоме із згадок в інших джерелах. Листи Кривоноса, в основному, висвітлювали воєнні події. Сам Хмельницький розповідав посланцеві путивльського воеводи Ів. Трифонову, що Кривоніс прислав йому відомості про оточення війська Вишневецького під П'яткою (біля

¹ Цей вірш має заголовок «Нижник червінний» (назва карти до гри), — даємо в перекладі: «Тобі, псе Кривоносе, що зवेशся юнаком, краще, щоб ти воював свій верстат із шрубштаком (лещатами) ... Краще було б, щоб ти займався молотом, їв би хліб у спокою, не з таким клопотом, не сердив би на себе власного діди́ча (поміщика), а визнав його паном — шляхетного Немирича». — Львівська публічна бібліотека, фонд Баворовських, рукопис 318, л. 6.

² Жерела до історії України—Русі, т. 6, стор. 6.

Чуднова). Це було на початку липня 1648 р.³ В іншому листі (в кінці липня) Кривоніс турбувався про долю запорозьких послів, висланих до Варшави: висловлював припущення, що шляхта покарала їх смертю на палі⁴. В середині серпня з-під Старого Костянтинова Кривоніс з іншим полковником Гирею повідомив Хмельницького, що зустрівся у бою з Вишневецьким і просив гетьмана прислати допомогу⁵. Були також листи Хмельницького до Кривоноса. Шкода, що це листування не збереглося. Ясніші були б для нас взаємовідносини між обома полководцями.

З листування Кривоноса збереглися повністю тільки два листи, писані до польських панів: перший до князя Владислава Домініка Заславського, сандомирського воеводи, одного із трьох «регіментарів», від 25 липня 1648 р. за новим стилем, другий, з того ж часу, до Криштофа Корицького, ротмистра у службі Заславського. Листи писані під Старим Костянтиновом, — другий лист датований із Попівців в районі цього міста.

Листи Кривоноса до Заславського і Корицького важливі тим, що передають в автентичній формі соціально-політичні погляди славного полководця. Листування почав князь Заславський у той час, коли польські війська йшли вже в бій з українськими полками під Старим Костянтиновом. Польський полководець закликав Кривоноса спинити похід і не пускати проти поляків татарської орди. Відповідаючи на ці пропозиції листами, Кривоніс висловив у них своє ставлення до різних питань, що постали у перші місяці визвольної війни.

Про мету війни він висловлюється так: «Ми... стоячи за віру і життя наше та захищаючися, мусили стати за свою кривду». Таке визначення причин війни знаходимо також в інших заявах учасників повстання: сам Богдан Хмельницький багато разів доводив, що Запорозьке військо розпочало боротьбу, захищаючи від гніту магнатів і шляхти, в захисті своїх вольностей і «стародавньої» віри. Кривоніс висловив глибоке співчуття повстанцям, яких жорстоко карав князь Вишневецький: «Скрізь по містах шибениці і палі, а на палях невинні люди за життя зазнають муки з його рук». Учасників визвольної боротьби він називає «нашою братією», «рідними братами»: «рідній братіі мойй казав вертіти очі буравами».

Зрозумілою стає ненависть Кривоноса до Вишневецького, який у момент, коли Запорозьке Військо повело переговори з королем, — знову розпочав жорстоку боротьбу проти народних мас. Кривоніс підняв війну проти ненависного князя. «Ми іншим шляхом не ідемо, тільки за паном Вишневецьким, який підноситься понад інших панів. І йому така сама честь буде, що пану Потоцькому і пану Калиновському... Не перестану його шукати всюди, хоч би і в костьолі, аж поки не знайду... Хай йому сам бог буде помстою, — хіба ж нам буде перемога над ним та іншими панами»...⁶.

Але ведучи боротьбу проти Вишневецького, Кривоніс водночас думав про мир з Польщею. Згадував, що воєнні дії вже ущухали, коли з вини Вишневецького знову спалахнула боротьба. Запорозьке Військо вислало своїх послів до Речі Посполитої, «щоб вже на тому покінчити — воліли б ми цих людей (військо) на кого іншого зберегти, як тут тратити». Але послі не повернулися, мабуть їх немає вже в живих. Якщо Заславський бажає миру, повинен відіслати запорозьких послів до Війська. До самого Заславського Кривоніс ставився прихильно і в листі до Корицького давав поради, як забезпечити княже майно від

³ Акты Южной и Западной России, т. 3, стор. 235.

⁴ J. Michałowskiego Księga pamiętnicza, Краків, 1864, стор. 151.

⁵ Воссоединение Украины с Россией, т. I, стор. 129.

⁶ Цитати з різних варіантів листів Кривоноса.

воєнних небезпек. Обіцяв свою прихильність людям, що не втручаються у війну: «Хто спокійний, буде сидіти в мирі, якщо зустріне мене через знатних людей, перше, ніж зроблю наступ, там де потреба». Корицького остерігав: «Якщо хочеш зустріти нас у полі, — не забороняємо».

У своєму листі Заславський просив Кривоноса не пропускати татар проти польського війська. Кривоніс погодився при умові, що Заславський поверне до Війська запорозьких послів, посланих до короля: «тоді я зараз пошлю до Тогай-бея, щоб затримав орду». Ця звістка важлива тим, що засвідчує близькі зв'язки Кривоноса з татарською ордою і заперечує поширене серед польської шляхти переконання, ніби він вороже ставився до татар⁷.

Листи Кривоноса висвітлюють також його ставлення до Запорозького Війська та до Богдана Хмельницького. У деяких тогочасних джерелах зустрічаються відомості про те, що Кривоніс провадив свої військові дії окремо від Запорозького Війська і не хотів підкоритися Хмельницькому. Справді між обома видатними діячами були непорозуміння і Хмельницький в одному листі (9 серпня 1648 р.) засуджує Кривоноса за те, що він палить і руйнує здобуті міста. Була також чутка, малоправдоподібна, що гетьман покарав Кривоноса, — за запорозьким звичаєм наказав прикувати його до гармати. Але якщо були розбіжності у військовій тактиці обох полководців, то вони не торкалися основних справ. Як свідчить лист до Заславського, Кривоніс не приймав собі якогось незвичайного титулу, як полководець, а підписувався тільки полковником Запорозького Війська, а про Хмельницького висловлювався «його милість пан гетьман». З листування Кривоноса видно, що у найважливіших політичних справах він поділяв погляди Хмельницького: з недовірям ставився до польських магнатів, але не заперечував проти перемир'я з Польщею і з нетерпінням чекав результату висланого до Варшави посольства, підтримував зносини з князем Заславським, з яким також Хмельницький листувався, часто був прихильником близьких зв'язків з кримською ордою. Зрештою, наведене вище листування з Хмельницьким свідчить про те, що Кривоніс підкорював свої військові дії керівництву гетьмана.

З наведеного уже видно, що Кривоніс підтримував політичну лінію Хмельницького. Проте слід відзначити і те, що видатний полковник у деяких питаннях мав вплив на рішення гетьмана. Доказом цього є лист Хмельницького до Заславського від 9 серпня 1648 р. за ст. стилем, в якому він засуджує Вишневецького за зрив перемир'я: «Але саме в цей час князь й. м-ть Вишневецький нерозумно й нерозважно напав на нас і не по-християнському і не по-рицарському над людом нашим християнським, над невинними душами, люте тиранство й жорстокість учинив, наказавши не тільки невинних християн, але й духовенство на палі садовити».

⁷ У рукописі фонду бібліотеки Оссолінських, № 198, стор. 479, у відділі рукописів Львівської державної наукової бібліотеки збереглася «Промова Кривоноса, козака запорізького, до Хмельницького і старшини після розподілу «лупу» та «здобичі», складена каліченою українською мовою: «Милости князю, пане гетьмане і панове сотники, асавули, всі молодці і юнаки запорізькіі. То же гаразд і не гаразд, що то поганство при нас вішає[ся]. Бога милостивого ті собаки бісурманці не мають, слухності не знають, б'ють, палять, беруть чернь християнську, да коли до Тегині, до Очакова, до Перекопу, до Нагаю, до Криму прийдуть, то всьо пропало. То же милості князю, пане гетьмане, вашмості просимо, з всім войском запорозким, то же би ся оті гординці з войском нашим не лучили, да што нам християнам з тими поганцями, лихими чортами. Бог милостивий да войско запорозке то всьо буде гаразд». (Далі по-польськи). «На те всі закричали голосом великим і гукнули: «Гаразд, гаразд говорить» і розлучилися на той час з татарами. Жаль їм було тої здобичі, яку у козаків запорозьких татари шедро на свою сторону взяли». — В Записках Голінського ця промова приписана козакові, але без імені.

Це місце з листа Хмельницького — майже дослівне повторення слів, що їх вживав Кривоніс у своїх листах.

Очевидно, Кривоніс описав гетьманові жорстокі дії Вишневецького (чи, може, прислав копії своїх листів до польських панів) і гетьман використав це у своєму офіційному листуванні, вживаючи навіть характерне слово «тиранство».

Сам Хмельницький ставився вороже до польських магнатів, але тут, одержавши листа Кривоніса про злочини Вишневецького, визнав мир з Польщею розірваним і розпочав похід проти польських військ. Це характерний приклад, під якими впливами склалися соціально-політичні погляди Хмельницького. Певна річ, що Кривоніс впливав на загострення виступів гетьмана проти польської шляхти.

Листи Кривоніса не збереглися в оригіналах, а тільки в копіях — польською мовою. Слід звернути увагу на те, що лист до Корицького відомий у різних варіантах і дуже важко сказати, який варіант найкраще відтворює оригінал.

Виникає також питання, чи Кривоніс складав і писав ці листи сам, чи доручав це писареві. Якщо листи писані самим Кривонісом, то це означає, що він мав освіту і володів непогано пером. Його листи своєю формою не відрізняються від звичайного листування Запорозького Війська, а в дечому нагадують стиль самого Хмельницького: вони стримані у висловах, а гострі змістом. Мимохіть виникає думка, що складаючи свої листи, Кривоніс брав собі як зразок листування гетьманської канцелярії.

Листи М. Кривоніса подаємо в перекладі на українську мову.

Ів. Крип'якевич

№ 1.

1648 р., липня (15) 25. (Під Старим Костянтиновом). Лист Максима Кривоніса до Владислава Домініка Заславського про умови перемир'я з польським військом.

Ясновельможний, мені вельми милостивий пане і добродію мій.

Вашого посланця, шляхетного п. Самуїла Колонтая, гарно відрядив я до п. гетьмана нашого Запорозького Війська, придавши йому іще своїх товаришів, трьох сотників з козаками, щоб йому ніякої напасті не було на дорозі. Дивуюся словам вашмості, мого милостивого пана, які передав Колонтай, і надивуватися не можу: щоб я орди не пускав і сам не ішов пустошити. Вм. м. м. пан зволиш знати, що це, що почалося, було приборкано, і ми не хотіли більше пустошити Польської землі. Тільки що нам уївся його милість князь Єремія Вишневецький, що людей мордував, стинав і на палю вбивав: скрізь, в кожному місці посеред ринку шибениця, а зараз показується, що на палі були невинні люди. Попам нашим очі свердлом вертів. Ми також, стоячи за віру і життя наше та захищаючися, мусили стати за свою кривду. Хто хоче до бою з нами стати, ми проти нього готові, а хто спокійний, буде сидіти в спокою. А от вже сім неділь або й більше, як ми своїх послів послали до найяснішого й. м. пана короля і до Речі Посполитої, щоб вже на тому покінчити — воліли б ми цих людей на кого іншого зберегти, як тут тратити. Але ж про посланих наших послів до цього часу ніякої певної відомості не чуємо, де вони обертаються. Мабуть вже сплять, що не пробудяться аж до того часу. Проте вже може бути мир, якщо вм. м. м. пан на протязі тижня поставиш переді мною наших послів, а я можу за-триматись. А якщо не буде, мушу стати і захищатися від вм., разом із ордою. Його милість пан гетьман з військом, — а орди вже на цих днях сподіюся, що вам заступить дорогу, куди б ви не утікали. Тому і вдру-

ге прошу в. м. м. пана, про наших послів, щоб нам їх повернено, тоді я зараз пошлю до Тогай-бея, щоб затримав орду. А євреїв аж до Висли княжа милість зволь завернути, бо вся провина почалася з євреїв, бо ж вони і вас з розуму звели. Затим з моїми покірними послугами відаюся милостивій ласці в. м. м. пана. Дня 25 липня 1648.

В. м. м. пана прихильний і покірний слуга, Максим Кривоніс, полковник Війська його королівської милості Запорозького.

Львівська державна наукова бібліотека Міністерства культури УРСР, відділ рукописів, фонд Оссолінських, № 225, арк. 99. Копія.

Опубліковано: J. Michałowskiego Księga pamiętnicza, Краків, 1864, стор. 88, № 41, Памятники, изд. Киевскою Комиссією для разбора древних актов, 2 вид., т. 2, стор. 252—253, № 32.

№ 2

1648 р. близько липня 15 (25). *Із Попівець.* — Лист Максима Кривоноса до Криштофа Корицького про боротьбу з Вишневецьким та забезпечення мийна Заславського.

Милостивий пане Корицький.

Його милість п. Дмитро, через свого слугу Самуїла Колонтая, що їде в певній справі свого пана, а також особисто просив мене, щоб я, йдучи за військом, маєтки його милості князя не знищував. Я не хочу, — тільки щоб ви з своєї ласки не забороняли брати хліб у панських підданих і щоб ти, сидючи в Костантинові, захищав панські маєтки. Якщо ти хочеш, так як його милість п. Вишневецький зустріти нас у бою, то ми цьому не перешкоджаємо. Тільки якщо другий раз попадешся у наші руки, то не нарікай, бо ми іншим шляхом не йдемо, тільки за його милістю паном Вишневецьким, який підноситься понад інших панів. І йому така сама честь буде, що й п. Потоцькому і п. Калиновському. Бо скрізь по дорогах шибениці і палі, а на палях невинні люди за життя зазнають муки з його рук. Хай сам пан бог помститься йому, може бути, також і ми одержимо перемогу над ним та іншими панами. А хто спокійний, буде сидіти в мирі, якщо зустріне мене через знатних людей, перше, ніж я зроблю наступ, там де буде потреба.

Відаюся вашій ласці як зичливий приятель і слуга Максим Кривоніс, Полковник Війська й. к. м. Запорізького.

Державний воеводський архів у Кракові, Ягеллонська бібліотека в Кракові, рукопис 90, арк. 8 зв. Копія.

Інші копії із неоднаковими текстами: бібліотека Ординації Красінських у Варшаві, рукопис 3416, стор. 23.

Львівська державна наукова бібліотека, ф. Оссолінських, № 3564, стор. 70.

Опубліковано (інший варіант); М. Грушевський, Історія України—Русі, т. VIII, ч. 3, 2 вид., стор. 53.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

ПЕРШІ ВИБОРИ ДО РАД В КРИМУ

У листопаді 1920 р. з Криму були остаточно вигнані врангелівські війська. Всю повноту влади тут тимчасово почали здійснювати надзвичайні органи пролетарської диктатури — революційні комітети. Вони взяли на себе здійснення першочергових завдань господарського і культурного будівництва, ідейно-виховної роботи в масах. Насамперед ревкоми провели величезну роботу по встановленню революційного порядку, очищенню Криму від контрреволюційних елементів, ізоляції їх від дрібнобуржуазного оточення, яке являло добрий ґрунт для контрреволюційної агітації, чим підготували сприятливі умови для переходу до виборних органів державної влади — Рад.

Питання про підготовку та проведення перших виборів до Рад в Криму становить значний інтерес. Хід передвиборної кампанії та результати виборів показали, що комуністи користувались великим авторитетом серед трудящих мас і здобули цілковиту перевагу, незважаючи на економічні труднощі у відбудові народного господарства та антирадянську підривну діяльність меншовицько-есерівських, контрреволюційних елементів і татарських буржуазних націоналістів.

В історичній і краєзнавчій літературі це питання не знайшло належного висвітлення. Короткий аналіз виборчої кампанії та її проведення дається в статті О. О. Сьомина і О. А. Горчакова «Борьба большевистских организаций за упорочение Советской власти в Крыму (ноябрь 1920 г. — декабрь 1921 г.)»¹.

Документальні матеріали Кримського облдержархіву з цього питання не використані в науковій літературі. А між тим вони містять багатий статистичний матеріал і відображають хід підготовки та проведення виборчої кампанії в 1921 р. — першої після остаточного встановлення Радянської влади в Криму. Зберігаються вони, в основному, у фондах революційних комітетів, які безпосередньо займались проведенням цієї відповідальної політичної кампанії. Документальні матеріали поділяються на дві великі групи: перша з них відображає хід підготовки та проведення виборів до Рад — головним чином листування організаційного та інформаційного характеру, протоколи засідань ревкомів та виборчих комісій, передвиборних зборів та з'їздів Рад; другу групу становлять матеріали, які узагальнюють результати виборів до Рад. Це — звітні матеріали відділів управління ревкомів і виборчих комісій. Окремо можна назвати невелику групу документів агітаційного характеру — відозви, звернення до населення в період підготовки до виборів, агітаційні листи, проекти наказів депутатам Рад. Загальну картину виборів дають можливість доповнити матеріали, опубліковані в газеті «Красный Крым». Це, в основному, кореспонденції про вибори на окремих підприємствах, в установах, про настрої виборців та їх ставлення до виборів.

Усі вказані документи і матеріали, доповнюючи один другого створюють досить ясну картину виборчої кампанії.

Вибори до Рад у Криму проходили двома етапами в червні—вересні 1921 р. Спочатку виборча кампанія була проведена в великих містах: Сімферополі, Севастополі, Керчі, Феодосії, які мали міцніші партійні організації, великий процент робітничого класу. Ці обставини давали можливість не проводити під час підготовки виборів до міських Рад такої широкої передвиборної кампанії, яка була необхідна при проведенні другого етапу — виборів до сільських, районних, повітових Рад.

Виборча кампанія продовжувалась недовго, але дуже інтенсивно. Як свідчать звітні матеріали, почалась вона з створення 18 червня 1921 р. Кримської виборчої комісії, до якої ввійшли: завідуючий відділом управління Кримревкому, представники політсекретаріату військ, Кримпрофради, облжінвідділу і татарського бюро при ОК РКП(б) (Р—1188, оп. 3, спр. 30, арк 133); 24 червня почала функціонувати Керченська виборча комісія (Р—1024, оп. 1, спр. 112 арк. 45).

¹ Див. збірку «Борьба большевиков за власть Советов в Крыму», Крымиздат, Симферополь, 1957.

Постановою Кримської виборчої комісії 25 червня 1921 р. для керівництва передвибірною роботою в Сімферополі була призначена трійка (Р—1188, оп. 8, спр. 30, арк. 1). У Феодосії підготовка до виборів затягнулась і виборча комісія була організована тільки в середині липня (Р—1025, оп. 1, спр. 241, арк. 3).

Крім виборчих комісій, організаційною і агітаційною роботою займалися комуністи, службовці радянських установ. Феодосійський повітовий комітет РКП(б) у своєму оголошенні про підготовку до виборів підкреслював: «Всі члени і кандидати РКП(б), всі службовці радянських установ оголошуються на період виборчої кампанії мобілізованими і комісії надається право залучити до своїх робіт кожного члена партії і кандидата, кожного рабробітника» (Р—1025, оп. 1, спр. 180, арк. 170).

Виборчі комісії, керовані партійними комітетами і ревкомми, відразу ж розпочали широку роз'яснювальну роботу, закликаючи населення до пильності при складанні списків кандидатів у депутати і перевірці списків виборців. Особливу увагу Кримська виборча комісія рекомендувала звернути на перевірку списків виборців невиробничих профспілок оскільки антирадянські елементи через ці профспілки можуть спробувати взяти участь у виборах (Р—1024, оп. 1, спр. 111, арк. 31).

Відозви, звернення, агітаційні листки свідчать, яке серйозне значення надавалось агітаційній роботі. Виборчі комісії звертались до виборців, роз'яснюючи відповідальність і серйозність моменту, попереджуючи про можливі підступи ворогів Радянської влади. Керченська Центральна виборча комісія писала у відозві: «Крим, який був гніздом контрреволюції, куди із усіх куточків Росії тікали пани під захист барона Врангеля, ще не зовсім очищений від цих панів, і вчорашні активні вороги Радянської влади, втративши надію на поворот до минулого, звичайно, будуть прагнути пролізти до Рад, прагнучи зсередини підірвати владу трудящих» (Р—1024, оп. 1, спр. 111, арк. 1).

Роз'яснюючи зраду меншовиків та есерів, партійні комітети та виборчі комісії закликали вибирати до Рад більшовиків: «Кого вибирати. Вибирайте тих, кого не навидить буржуазія, кого проклинає весь капіталістичний світ, на кого в безсилій злобі зводять наклеп меншовики та есери... Вибирайте комуністів. Вони довели беззавітну відданість великій справі визволення робітників» (Звернення до виборців Керченського комітету РКП(б), Р—1024, оп. 1, спр. 114, арк. 18).

Роз'яснювальна й агітаційна робота велась шляхом мітингів, бесід, «живих газет», передвибірних зборів. Наявні в архіві протоколи передвибірних зборів свідчать про те, що на ці збори виносились питання, які найбільш хвилювали виборців: про Ради, як політичну форму диктатури пролетаріату, про міжнародне і внутрішнє становище республіки, нову економічну політику, антирадянську діяльність меншовиків та есерів. Згідно звітів виборчих комісій, за час передвибірних зборів Севастопольською виборчою комісією було проведено 60 мітингів, 81 виборчі збори, 20 спектаклів; Феодосійською — 31 мітинг, 24 збори; Керченською — 30 передвибірних зборів (Р—1188, оп. 3, спр. 30, арк. 133, 134).

Передвибірні збори і мітинги показали, що виборці здебільшого підтримували більшовиків, різко осуджуючи антирадянську діяльність меншовиків. У ті дні на сторінках газети «Красный Крым» з'являлись замітки і повідомлення про передвибірні збори, про настрій робітників, службовців радянських установ. Перші передвибірні збори у Сімферополі на фабриці № 1 Центроспілки, заслухавши доповідь про Радянську конституцію, прийняли рішення голосувати тільки за комуністів та чесних безпартійних (газ. «Красный Крым», № 143, від 1 липня 1921 р.).

Збори комуністів і безпартійних робітників Кримського відділу народної освіти, членів спілки шкіряників та народного харчування постановили не допустити проникнення до Рад меншовиків та есерів (газ. «Красный Крым», № 144, від 2 липня 1921 р.). Члени спілки робітників комунального господарства відзначили, що тільки Комуністична партія може вивести країну з тяжкої кризи і в Радах немає місця зрадникам (газ. «Красный Крым», № 145, від 3 липня 1921 р.). Тільки у Феодосії настрої виборців був пасивним, передвибірні збори відвідувались слабо. Це пояснювалось тим, що в профспілках деяким впливом користувались меншовики.

Дуже відповідальною була робота по висуненню кандидатів, рекомендованих виборцями від профспілок, підприємств, груп громадян. Комуністичні організації і осередки, де вони були, подавали на розгляд передвибірних зборів свої списки. Здебільшого такі списки підтримували виборці. Наприклад, у Севастополі із 31 списку кандидатів, поданих передвибірними зборами підприємств, профспілок і установ, 25 списків були запропоновані комуністичними осередками і фракціями (Р—1028, оп. 3, спр. 36, арк. 125).

Вибори до міських Рад провадились по профспілках, підприємствах при яких були створені місцеві виборчі комісії. Останні очолювались уповноваженими Центральної комісії і затверджувались Центральною комісією.

Як видно з листування і звітних матеріалів, вибори у містах проходили неодноразово: у Сімферополі — з 4 по 6 липня, у Феодосії — з 29 по 31 липня, у Керчі — з 8 по 13 липня (Р—1188, оп. 3, спр. 30, арк. 133, 134). В Севастополі виборча кампанія почалась 21 червня в частинах Червоного флоту і відзначалась одностайністю та жвавою участю у виборах представників до Рад. Вибори у частинах Червоної Армії проходили під знаком підтримки Комуністичної партії. Червоноармійці голосували за списки, пропонувані комуністичними осередками (газ. «Красный Крым», № 138,

від 25 червня 1921 р.). Так само організовано пройшли вибори у профспілках і на підприємствах.

Згідно звіту Кримської виборчої комісії до Севастопольської міської Ради було обрано 384 депутати, з них 274 комуністи (Р—1025, оп. 1, спр. 115, арк. 206). 1 липня у Севастополі в урочистій обстановці відкрилось перше засідання першої Ради в післявоєнному Криму.

У Керчі вибори проводились на Брянському заводі, на заводі кол. Бухштаба, у швейних майстернях відділу народного господарства та об'єднаних майстернях торгового порту в усіх радянських установах (Р—1024, оп. 1, спр. 112, арк. 74). У виборах до Керченської міської Ради взяли участь виборці 60 установ та підприємств і 25 військових частин. Було обрано 243 депутати, з них 139 робітників, 57 інтелегентів, 26 хліборобів і 21 червоноармієць (Р—1025, оп. 1, спр. 115, арк. 206).

У Феодосії перед виборчою кампанією була проведена велика організаційна робота по зміцненню партійних рядів та очищенню профспілок від меншовиків. У результаті до Феодосійської міської Ради були обрані здебільшого комуністи: 133 з 160 депутатів.

У Сімферополі з 306 обраних депутатів виявилось 249 комуністів (Р—1025, оп. 1, спр. 115, арк. 205). Газета «Красный Крым» в номері від 16 липня 1921 р. сповіщала про відкриття Сімферопольської міської Ради. Депутатів Ради від імені московських робітників вітав член Московської Ради.

Як показала виборча кампанія, більшовики користувалися в містах авторитетом і впливом. Із всіх міських Рад тільки одна (Керченська) мала у своїх рядах і меншовика. У Сімферополі пройшов до Ради і есер-максималіст. Це підтверджувало факт втрати меншовиками та есерами впливу серед мас. Найбільшою активністю відзначались робітники великих підприємств і виробничих профспілок, які об'єднували найбільш свідому частину робітничого класу.

Другий етап виборів охоплює більш довгий період часу і відзначається набагато більшим масштабом. У ході кампанії були обрані сільські Ради, скликані районні і повітові з'їзди Рад. Цей етап вимагав більшого розмаху передвиборної агітації, оскільки в сільській місцевості роз'яснювальна робота проводилась мало і ґрунт для агітації виявився не таким сприятливим, як у містах. Загальне пожвавлення капіталістичних елементів, викликане введенням нової економічної політики, помилки у вирішенні земельного питання², неврожай 1921 р., який негативно позначився на настрої селян, антирадянська діяльність куркулів — все це утруднювало роботу на селі, негативно позначилось на ході і результаті виборів. Передвиборна і виборна кампанії вимагали обережності й уваги тим більш, що комуністичні осередки були слабкими, а в багатьох місцях взагалі відсутніми. Інструктивний лист відділу агітації і пропаганди обком РКП(б) пояснював, що село потребує більш роз'яснювальної роботи і лозунг «комуністичні Ради» тут співчуття не зустріне і створити їх нема з кого. В зв'язку з цим рекомендував наполягати на комуністичних представниках тільки на районних з'їздах (Р—1024, оп. 1, спр. 114, арк. 8).

Виборчі комісії в повітах і районах, в основному, почали роботу в другій половині липня (Р—1025, оп. 1, спр. 32, арк. 108; спр. 242, арк. 25; спр. 137, арк. 5; спр. 168, арк. 415; Р—538, оп. 1, спр. 299, арк. 32; Р—1259, оп. 1, спр. 97, арк. 17). Всі вимоги комісії повинні були виконуватися в обов'язковому порядку, оскільки її робота вважалась ударною. На проведення передвиборної кампанії були кинуті всі сили, мобілізований весь партійний і радянський актив, комуністи військових частин. Особливо велика відповідальність покладалась на революційні комітети. «Районні, сільські ревкоми повинні до моменту виборів стати міцним оплотом Радянської влади», — таке завдання поставили перед ревкомами обком РКП(б) і Кримська виборча комісія. Для цього наказувалось негайно мобілізувати якомога більшу кількість відповідальних працівників і направити їх у районні та сільські ревкоми для зміцнення, перевірки та очищення їх від антирадянських елементів (Р—1025, оп. 1, спр. 241, арк. 24).

З метою роз'яснення завдань ревкомів і сільських виборчих комісій, підготовки їх до наступної виборчої кампанії були проведені повітові з'їзди і наради ревкомів, райпарткомів і районних сільських виборчих комісій. 22 липня 1921 р. відбулась нарада голів ревкомів, секретарів райпарткомів і партійних осередків Джанкойського повіту. На нараді було заслухано доповіді про проведення передвиборної і виборної кампанії і розглянуто питання про мобілізацію комуністів для агітаційної роботи в районі (Р—1259, оп. 1, спр. 97, арк. 37).

4 серпня 1921 р. Феодосійський районний з'їзд сільських виборчих комісій розглянув питання про міжнародне і внутрішнє становище, про Ради, завдання виборчих комісій, заслухав роз'яснення про партії меншовиків та есерів (Р—1025, оп. 1, спр. 241, арк. 120).

² При вирішенні земельного питання Кримревкомом і ОК РКП(б) була допущена помилка: майже на всіх націоналізованих поміщицьких землях, в тому числі і арендованих раніше малоземельним і безземельним селянством, були організовані радгоспи. IV Обласна конференція РКП(б) (травень 1921 р.) помилку виправила. Конференція вирішила число радгоспів скоротити, а звільнені землі передати малоземельному і безземельному селянству.

Для проведення передвиборної кампанії були мобілізовані партійні працівники: по Ічкінському району — 25 чоловік, Феодосійському — 20. Феодосійський повітовий ревком послав в райони 43 інструктори. У Вірмено-Базарському районі працював 21 інструктор. Джанкойська районна виборча комісія сповіщала повітовий виборчий комісії, що 25 липня 1921 р. в район було відряджено 25 уповноважених. Мандати, видані уповноваженим та інструкторам, зобов'язували всі радянські установи і службових осіб сприяти посиланню у проведенні передвиборної і виборної роботи (Р—1259, оп. 1, спр. 97, арк. 79, 80, 82, 83).

Передвиборна і виборна кампанії проходили в дуже складних умовах. Для нормального ходу роботи необхідні були значні грошові кошти. Виборчі комісії їх не мали. Незважаючи на мобілізацію комуністів, службовців радянських установ, військовослужбовців для передвиборної і виборної роботи, виборчі комісії не могли забезпечити сільську місцевість необхідною кількістю організаторів та агітаторів. Робота ускладнювалась тяжким продовольчим становищем.

Питання про хід передвиборної кампанії обговорювалось 2 серпня 1921 р. на засіданні Кримської обласної виборчої комісії. Засідання відзначило передвиборну роботу в Керченському, Джанкойському, Севастопольському і Ялтинському повітах. У Євпаторійському, Сімферопольському, Феодосійському повітах через недостатню міцність партійних організацій і велику територію повітів передвиборна агітація велась слабо. Комісія вирішила мобілізувати по можливості більшу кількість комуністів і кинути їх у повіти для посилення слабких районних комісій (Р—1188, оп. 3, спр. 30, арк. 56).

Форми передвиборної агітаційної роботи були такими ж, як і при проведенні кампанії по підготовці виборів до міських Рад: мітинги, бесіди, лекції, збори. У зведеннях і звітних матеріалах виборчих комісій були дані підсумки про проведені під час передвиборної кампанії заходи.

Ось деякі з них: у Вірмено-Базарському районі було проведено 36 мітингів, 78 бесід, 28 зборів і сходок, 2 лекції; в Сімферопольському повіті — 158 бесід, 47 мітингів, 43 зборів, 25 читок; у Євпаторійському повіті — 160 зборів, 80 бесід, 3 спектаклі (Р—1025, оп. 1, спр. 214, арк. 81; Р—1263, оп. 1, спр. 19, арк. 123).

На передвиборних зборах розглядалися питання про Конституцію РРФСР, завдання Рад. Особливо селянство цікавилось земельною політикою Радянської влади. Значно вплинуло, без сумніву, на хід кампанії опублікування постанови Кримревкому від 24 липня 1921 р. про наділення землею малоземельних і безземельних селян (Р—1024, оп. 1, спр. 114, арк. 4).

Про характер роз'яснювальної роботи серед селян свідчать агітаційні матеріали, звернення до селян, агітаційні листки з роз'ясненнями ставлення Радянської влади і комуністів до селянства по земельному питанню (Р—1024, оп. 1, спр. 114).

На ході передвиборної і виборної кампанії позначилось тяжке економічне становище Криму, вплив дрібнобуржуазних елементів. Відкритих антирадянських виступів під час виборів не було, але відчувалась напружена внутрішня боротьба. Куркульські елементи наполегливо намагались провести до Рад своїх кандидатів, сподіваючись підірвати роботу Рад зсередини. В деяких випадках вони добились свого. В Магазинському, Ново-Іванівському сільських виборчих районах Джанкойського повіту до Рад пройшли куркулі (Р—1263, оп. 1, спр. 19, арк. 123). Невдало пройшли вибори у Сімферопольському повіті. У Бахчисельському виборчому підрайоні були представлені списки контрреволюційного і есеро-меншовицького угруповань. У Сарабузькому районі найбільше селянство знаходилося під впливом куркульства. У Бакальському районі Євпаторійського повіту до сільської Ради пройшло 3 куркулі (Р—1025, оп. 1, спр. 214, арк. 81—82).

І все ж загальний хід виборчої кампанії показав, що селянство, за деякими винятками, обирало до Рад стійких захисників своїх інтересів, заявляючи про свою готовність підтримувати Ради і сприяти їм у роботі. Селяни сіл Коктебель, Султанівки і Армантук на виборчих зборах 7 серпня 1921 р. прийняли резолюцію такого змісту: «Ми, зібравшись, вітаємо Комуністичну партію, яка проголосила Радянську владу, і ми всюди будемо підтримувати обрані Ради і по першому заклику підемо на допомогу нашим Радам і всім, чим можемо, будемо допомагати нашим обранцям» (Р—1025, оп. 1, спр. 241, арк. 112).

До Рад, в основному, обирали комуністів, найбільш селян і батраків. У більшості випадків на виборчих зборах проходили списки, запропоновані виборчими комісіями, або комбіновані списки. Із-за відсутності у багатьох місцях комуністичних осередків до Рад були обрані тільки безпартійні (в Кандиковській, Варнаутській, Кучук-Мускомській Балаклавського району та ін.) (Р—1023, оп. 1, спр. 23). У Джанкойському повіті до сільських Рад були обрані 54 комуністи і 562 безпартійних, у Ялтинському повіті — 97 комуністів і 480 безпартійних (Р—1025, оп. 1, спр. 214, арк. 81—82).

Одночасно з виборами до сільських Рад йшло висунення делегатів на районні з'їзди Рад, які обирали делегатів на повітові. Районні з'їзди почались 10 серпня, повітові — на початку вересня. Характерно, що серед делегатів районних і повітових з'їздів процентний склад комуністів набагато вищий, ніж в обраних сільських Радах. А до районних і повітових виконавчих комітетів були обрані здебільшого комуністи. На Ялтинському повітовому з'їзді Рад були присутніми 53 комуністи, 11 кандидатів у члени партії і 26 безпартійних (Р—1025, оп. 1, спр. 214, арк. 83); на Старо-

Кримському районному з'їзді — 13 комуністів, 17 кандидатів у члени партії і 43 безпартійних (Р—1025, оп. 1, спр. 241, арк. 2). До Ялтинського повітового виконкому було обрано 12 комуністів і 3 безпартійних; до Ічкінського райвиконкому — 9 комуністів і 4 безпартійних; Біюк-Онларського — 7 комуністів і 2 безпартійних (Р—1025, оп. 1, спр. 241, арк. 81—84).

На районних і повітових з'їздах Рад було обговорено роботу ревкомів та їх відділів, заслухано їх доповіді про політику держави у господарчому і культурному будівництві. З'їзди схвалили діяльність ревкомів і підкреслили необхідність участі трудящих мас у вирішенні питань державного, господарчого і культурного будівництва.

Заключним етапом виборчої кампанії був Всекримський установчий з'їзд Рад, який почав свою роботу 7 листопада 1921 р. у Сімферополі. На жаль, матеріалів з'їзду досі знайти не вдалося. Тому про роботу з'їзду можна скористатися відомостями тільки з повідомлень газети «Красный Крым». Як свідчить газета, на з'їзді були присутніми 428 делегатів, з них 241 комуніст. 11 листопада з'їзд обрав Центральний виконавчий комітет у складі 50 членів. З'їзд розглянув питання про нову економічну політику Радянської влади, земельне питання, прийняв Конституцію Кримської АРСР. З'їзд підвів підсумки перетворюючої та організаційної діяльності ревкомів, відзначив недоліки у їх роботі, накреслив програму дальшого економічного і культурного розвитку Криму та вказав роль Рад у виконанні цієї програми.

Так наявні документальні матеріали в Кримському обласному державному архіві дають можливість простежити хід однієї з найвідповідальніших політичних кампаній — виборів до Рад, які були проведені вперше у визволеному Криму і дали перемогу комуністам, незважаючи на складне політичне та економічне становище.

Н. Кривцова

ВІРМENO-ПОЛОВЕЦЬКІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Протягом останніх років джерела з історії України на східних мовах (арабській, турецькій, татарській, староврейській, вірменській та інших) поповнилися новими джерелами, написаними молододослідженою досі вірмено-половецькою мовою. Ці джерела покищо не ввійшли у поле зору української радянської історіографії. У зв'язку з цим у даній статті подаються коротко основні підсумки досюгочасних досліджень вірмено-половецьких пам'яток, а також загальні відомості про їх джерелознавче значення для нашої історіографії.

Починаючи з XI ст., коли територія Вірменії стала об'єктом майже безперервних наїздів іноземних загарбників (турків, персів), велика кількість вірменів-емігрантів, що залишила зруйновану батьківщину, попрямувала на територію України.

У багатьох містах переселенці заснували свої колонії, які проіснували до XVIII ст. включно як окремі громади, зберігаючи певну адміністративно-судову та релігійну автономію. Найбільші такі колонії були у Львові, Кам'янці-Подільському, Луцьку, Язлівці (сучасна Яблунівка), Станіславі (тепер Івано-Франківськ), а також у Кафі (Феодосії) та ряді інших правобережних і кримських міст.

Вірменське населення відіграло значну роль у розвитку економіки України. Протягом століть в руках вірменських купців були торговельні зв'язки із Сходом (з Іваном, Туреччиною, південно-східною частиною середземноморського басейну). Вірменські ремісники стали широковідомими завдяки своїм високо-художнім ювелірним і шкіряним виробам.

В історико-культурному відношенні вірменське населення сприяло встановленню культурних зв'язків України з Сходом.

Найдавніші збережені письмові пам'ятки, що виникли у вірменських колоніях на Україні, походять з XIII—XIV ст. Вони написані мертвою вже у той час старовірменською мовою (так званим грабаром), що виконувала у вірменів приблизно таку саму функцію, як латинська мова у народів Заходу — тобто була мовою культу та офіційної документації. Пам'ятки розмовної мови українських вірменів XIII—XIV ст. не збереглися і про неї ми, по суті, не знаємо нічого.

У XV ст., в тогочасній науковій та мемуарній літературі, дедалі частіше з'являються відомості про те, що вірмени українських міст не говорять своєю рідною мовою, а вживають татарську або кипчаську (половецьку)¹. Місцеві вірмени також називали свою мову татарською або кипчаською (татарча, хепчах)². У XVI—XVII ст. виник ці-

¹ Найдавніша згадка про це є в «Польській історії» Яна Длугоша, який вказує, що рід і нація татарів походить від вірменів, до яких вони не лише подібні обличчям, але й мовою (див. J. Długosz, *Historiae Polonicae libri XII*, t. 2, Cracoviae, 1873, p. 125). В XVI—XVII ст. про половецьку мову українських вірменів свідчать А. М. Граціані, Я. Альнпех, Симеон Днір, Л. М. Піду де Сент-Олон. Про цих авторів див. Я. Р. Дашкевич, *Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV—XIX вв.*, Ереван, 1962.

² M. Lewicki, R. Kohnowa, *La version turque—kiptchak du Code des lois des Arméniens polonais d'après le ms. N 1916 de la Bibliothèque Ossolineum*, «Rocznik Orientalistyczny», t. 21, Warszawa, 1957, p. 159—160.

лий ряд різноманітних за своїм характером рукописних і навіть друкованих пам'яток, написаних цією тюркською мовою з застосуванням вірменського алфавіту. В кінці XVII — на початку XVIII ст. українські вірмени перестали вживати половецьку мову як розмовну — її місце зайняли, залежно від безпосереднього оточення, українська або польська. У вірменських колоніях нового часу, що виникли у другій половині XVIII ст., ще деякий час зберігалася вірменська розмовна мова — так звана ашхарабар (вона вживалася, очевидно, і давніше, в старих колоніях, паралельно з половецькою)³. У зв'язку з занепадом вірменських поселень (не без підстав цей занепад дослідники пов'язують з денаціоналізаторським впливом релігійної унії вірменської церкви на Україні з Римом), основна маса письмових пам'яток вірменського населення пропала. Незначна їх частина збереглася у бібліотеках та архівах Вірменії, України, Росії, Польщі, Австрії, Італії, Франції.

На дивні рукописи, писані вірменською графікою, але невідомою тюркською мовою, вірменські історики звернули увагу ще на початку XIX ст. Перші тексти їх були опубліковані С. А. Кювером у 1802 р.⁴ і М. Бжшкянцом в 1830 р.⁵, але вони не викликали певного інтересу. В кінці XIX ст. таємничі тексти знову стали об'єктом дослідження. В 1894 р. вірменський філолог Х. Кучук-Іоаннесов (Говганнісянц) відкрив у Києві, в архівному фонді вірменського суду Кам'янець-Подільського за XVI—XVIII ст., документи, написані вірмено-половецькою мовою⁶. Для їх наукового вивчення було створено комісію Археологічного товариства у Москві в складі Ф. Корша, С. Сакова і А. Кримського. Висновки комісії, покладені в основу доповіді Ф. Корша в 1896 р., а також транскрибовані тексти⁷, не були однак опубліковані. Ні публікації коротких вірмено-кипчацьких записів, здійснені Я. Дашяном у його каталогах вірменських рукописів⁸, ні видання Г. Алішаном великої вірмено-половецької частини кам'янецької хроніки⁹ не активізували дослідницьку роботу в цьому напрямі.

Лише перша, по суті, наукова стаття присвячена вірмено-половецькій мові, що вийшла з-під пера німецького філолога Ф. Креліц-Грейфенгорста¹⁰, привернула увагу наукової громадськості. В 1921 р. видатний французький тюрколог Ж. Дені повідомив про вірмено-половецькі пам'ятки в Парижі¹¹. В кінці 20-х років акад. А. Кримський повернувся до дослідження документів кам'янецького вірменського суду¹² і від імені Тюркологічної комісії Академії наук УРСР доручив їх вивчення українському сходознавцеві Т. Груніну. В 1930 р. на засіданні кафедри мовознавства та літературознавства Українського науково-дослідного інституту сходознавства в Харкові Т. Грунін повідомив про них у доповіді «Про новознайдені половецькі документи»¹³. Дослідження актів кам'янецького суду було покладено в основу дисертації «Половецькомовні документи Київського центрального архіву давніх актів», яку Т. Грунін захистив у 1944 р. Витяг з дисертації був опублікований пізніше у вигляді окремої стат-

³ Серед збережених письмових пам'яток ділової мови українських вірменів XVI—XVII ст. основна маса написана вірмено-половецькою мовою; лише окремі з них — вірменською мовою. Мовну ситуацію у вірменських поселеннях докладно розглянув Е. Триярський у своїй праці «Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich», «Rocznik Orientalistyczny», t. 23, Warszawa, 1960, zesz. 2, s. 25—30 та Е. Шюц у статті «Notes on the Armeno-Kipcak Script and its Historical Background», «Aspects of Altaic Civilization» (Indiana University—Uralic and Altaic Series), vol. 23, Bloomington, 1963, p. 148—149.

⁴ С. А. Кювер, «Ашхараграутюн чоріц масанц ашхаргі...» [Географія чотирьох частин світу], т. 2, Венеція, 1802, стор. 96.

⁵ М. Бжшкянц. «Чанапаргордютюн і Легастан ев яйл когманс бнакеалс і гайказанц серелоц і нахнеац Ані какакін» [Подорож до Польщі й до інших країн, в яких мешкають вірмени, що походять від мешканців стародавнього міста Ані], Венеція, 1830.

⁶ Х. Кучук-Іоаннесов, «Поездка в Киев и Бассарабию». «Древности восточные», т. 2, вып. I, М., 1896, стор. 124.

⁷ Ф. Корш, Каменец-подольские армяно-татарские документы Киевского центрального архива; там же т. 2, вып. 2, М., 1901, стор. 136.

⁸ Я. Дашян, Цуцак гаерен дзераграц кайсеракан матенадаранін і Вієнна [Каталог вірменських рукописів придворної бібліотеки у Відні], Відень, 1891; його ж, Цуцак гаерен дзераграц матенадаранін мхітареанц і Вієнна [Каталог вірменських рукописів бібліотеки мхітаристів у Відні], Відень, 1895.

⁹ Г. Алішан, Каменіц. Тарегірк гайоц Легастані ев Руменіой гавастчеай явелуатсовк [Кам'янець. Літопис вірменів Польщі й Румунії з додатком документації], Венеція, 1896 (далі Г. Алішан).

¹⁰ F. Kraelitz-Greifenhorst, Sprachprobe eines armenisch-tatarischen Dialektes in Polen, «Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes», Bd. 26, Wien, 1912, s. 307—324.

¹¹ J. Deny, Les indications sur les textes inédits en turk-kipchak ou kipchak-coman, «Journal Asiatique», XI serie, t. 18, Paris, 1921, № 1, p. 134—135.

¹² А. Кримський, Тюрки, їх мови та літератури, I. Тюркські мови, вип. 2, К., 1930, стор. 157—158.

¹³ Український науково-дослідний інститут сходознавства. «Східний світ», т. 12, Харків, 1930, стор. 254.

ті¹⁴. Підготовані ним до друку вірмено-половецькі тексти повинні незабаром вийти у світ.

За післявоєнне двадцятиріччя значно поживалося дослідження вірмено-половецьких пам'яток. Наприклад, у Вірменії мовознавчі твори цього типу вивчає О. Єганян¹⁵. Великий вклад в дослідження мови внесли польські мовознавці. Так, Е. Триярський займається дослідженням лексикографічної спадщини українських вірменів, на підставі якої опрацював великий словник вірмено-половецької мови, що безперечно допоможе оволодіти змістом різноманітних текстів¹⁶. Е. Триярському також належить загальний нарис про мовні відносини у вірменських поселеннях на Україні, про характер вірмено-половецьких пам'яток і т. д., що з успіхом може використовуватися як історичний вступ у вірмено-половецьке мовознавство¹⁷. М. Левицький опублікував уривки історико-юридичних пам'яток українських вірменів, а також ономастичне дослідження про етнонім «неміч» у вірмено-половецькій мові¹⁸.

Кипчакознавство зробило великий крок вперед завдяки працям угорського сходознавця Е. Шюца, який відкрив досі, по суті, невідому науці друковану вірмено-половецьку книгу, що вийшла в світ у Львові в 1618 р.¹⁹ Він дослідив також ряд інших проблем вірмено-половецького мовознавства, зокрема питання про шлях присвоєння вірменами половецької мови²⁰. Один із засновників сучасного кипчакознавства Ж. Дені видав чимале дослідження про вірмено-половецьку мову, об'єднане з науковою публікацією тексту кам'янецького літопису за 1604—1613 рр. В співавторстві з Е. Триярським Ж. Дені опублікував текст єдиної відомої на сьогодні пам'ятки вірмено-половецької світської літератури — «Оповідань мудрого Гікара»²¹. Загальний нарис вірмено-половецької мови опрацював О. Прицак²².

В найближчому часі передбачається публікація важливих праць з вірмено-половецького джерелознавства і мовознавства. Е. Шюц підготував видання тої частини кам'янецького літопису, що стосується подій польсько-турецької війни 1620—1621 рр. (Цецорська і Хотинська кампанії). Е. Триярський закінчив підготовку до друку фундаментального половецько-польсько-французького словника; незабаром вийде в світ складений ним в співавторстві з Ж. Дені нарис вірмено-половецької літератури.

В історико-культурному плані результати досліджень цієї великої плеяди сходознавців зводяться до таких частково, правда, гіпотетичних, висновків. Після спустошливих нападів турсько-сельджуків на Вірменію в XI ст., посилюлася еміграція автохтонного, переважно економічно міцного населення за межі країни. Вірмени осіли в місцях Північного Причорномор'я і тут вже тоді, мабуть, вступили в економічні стосунки з половцями, що в 1054 р. з'явилися в українських степах. Нова хвиля вірменської еміграції була викликана просуванням монголів на Закавказзя в XIII ст. В межах Золотої орди вірмени утворили ряд колоній в основних центрах цієї степової імперії. Як відомо, монгольська держава незабаром після свого виникнення в Східній Європі опинилася під культурним впливом половців (кипчаків, команів). Половці не лише пережили монгольську інвазію, але, разом з іншими тюркськими народностями, що прийшли в Східну Європу одночасно з монголами, асимілювали їх. Крім цього, тюркська (в основному половецька) верхівка відома під назвою мамелюків, утворила в XIII—XIV ст. велику державу у східній частині середземноморського басейну з центром в Єгипті.

¹⁴ Т. И. Грунин, Памятники половецкого языка XVI в., «Академику В. А. Гордлевскому к его семидесятилетию» М., 1953, стор. 90—97. Окремі результати своїх досліджень Т. Грунин виклав також у рецензії в журн. «Вопросы языкознания», М., 1958, № 6, стор. 113—116.

¹⁵ О. С. Єганян, Об одном армяно-кипчакском грамматическом пособии XVI в., «Вопросы языкознания», М., 1962, № 5, стор. 151—153.

¹⁶ Е. Tryjarski, Aus der Arbeit an einem armenisch-kiptschakisch-polnisch-französischen Wörterbuch, «Ural-Altäische Jahrbücher», Bd. 32, Wiesbaden 1960, Heft 3—4, s. 194—213; J. Reychman, E. Tryjarski, Z leksykografii Ormian polskich XVII i XVIII w., «Przegląd Orientalistyczny», Warszawa, 1961, № 4, s. 478.

¹⁷ Е. Tryjarski, Ze studiów..., «Rocznik Orientalistyczny», Warszawa, 1960, t. 23, zes. 2, s. 7—55; t. 24, zes. 1, s. 43—96.

¹⁸ М. Lewicki, R. Kohnowa, цит. праця, с. 153—300; М. Lewicki, La terme nemic «polonais, latin, européen» dans la langue kiptchak des Arméniens polonais, «Onomastica», t. 3, Wrocław, 1956, zes. 2, s. 249—257.

¹⁹ Е. Schütz, An Armeno-Kipchak Print from Lvov, «Acta Orientalia Hung.», t. 13, Budapest, 1962, fasc. 1—2, p. 123—130; його ж, Armeno-Kipchak Texts from Lvov, там же, t. 15, 1962, fasc. 1—3, p. 291—309.

²⁰ Е. Schütz, On the Transcription of Armeno-Kipchak, «Acta Arientalia Hung.», t. 12, Budapest, 1961, fasc. 1—3, p. 139—161; його ж, Notes on the Armeno-Kipchak..., p. 145—154.

²¹ J. Deny, L'arméno-coman et les «Ephémérides» de Kamieniec (1604—1613), Wiesbaden, 1957 (далі Ж. Дені); J. Deny, E. Tryjarski, «Histoire du sage Hikar» dans la version arméno-kiptchak, «Rocznik Orientalistyczny», t. 27, Warszawa, 1964, p. 7—61.

²² О. Pritsak, Das Kiptschakische, «Philologiae Turcicae Fundamenta», t. 1. Wiesbaden, 1959, s. 74—87.

Таким чином, половецька мова (очевидно, з різними місцевими діалектними особливостями) у другій половині XIII — першій половині XIV ст. стала справжньою міжнародною, якою можна було порозумітися на велетенських просторах Східної Європи, Малої Азії та Північно-Східної Африки. В цих історичних умовах стає зрозумілим процес мовної асиміляції східноєвропейських вірменів, що, в результаті тривалого співіснування з половецьким населенням, прийняли його мову. Певну роль відіграли також меркантильні інтереси. За свідченням сучасників, ареал торговельної діяльності українських вірменів покривався з територією поширення половецької мови²³. Слід вважати, що культурне життя половецькомовних вірменів концентрувалося в містах Криму (зокрема в його генуезьких колоніях), куди на початку XIV ст. (1330 р.) переселилася значна кількість вірменів з приволзької татарської столиці Сараю²⁴. Тут, в половецькому оточенні, виникли мабуть, найдавніші письмові пам'ятки вірмено-половецької мови²⁵.

Крим у XIV—XV ст. став основною базою вірменської еміграції на Україну. Кількість переселенців збільшилася особливо після занепаду генуезьких колоній: в 1475 р. турки здобули останню з них — Феодосію. Хвиля емігрантів принесла з собою половецьку мову, що в XVI — першій половині XVII ст. була панівною у вірменських колоніях України та дала поштовх до широкого розвитку різних жанрів вірмено-половецької літератури. Вірмено-половецька мова стала тоді ж актовою мовою у діловодстві вірменських громад. Нею складали метричні записи, шлюбні контракти, духівниці, протоколи засідань вірменських світських та духовних судів.

Серед збережених вірмено-половецьких пам'яток, поряд з рукописами мовознавчого (граматики, словники) і релігійного (молитовники, проповіді, життя святих, псалтирі) змісту, важливе місце займають історичні наративні та актові джерела. До нашого часу дійшли два твори літописного характеру — «Венецька хроніка» і «Кам'янецька хроніка», а також актові книги та окремі документи різноманітного змісту. Цілком зрозуміло, що вірмено-половецькі історичні джерела мають важливе значення насамперед, для дослідження історії вірменських поселень на Україні та вірменсько-українських взаємовідносин. Цим однак не обмежується їх значення. І в наративних, і в актових джерелах чимало матеріалу стосується питань загальноукраїнського характеру, зокрема таких, як торговельні зв'язки України із Сходом, боротьба українського козацтва проти турецько-татарської агресії, а також локальної історії окремих українських міст (Львів, Кам'янець та ін.).

У короткій за змістом так званій «Венецькій хроніці», що охоплює, в основному, період від 1290 до 1537 р., багато місця відводиться подіям, що відбувалися на західноукраїнських землях. Такий характер хроніки дав можливість висловити припущення, що анонімний упорядник «Венецької хроніки» використав як першоджерело гіпотетичну вірменську «Львівську хроніку», яка не збереглася до нашого часу²⁶. Справді, записи хроніки, що стосуються Львова, вражають своєю систематичністю, особливо починаючи з 1492 і кінчаючи 1537 р., коли їх робив сучасник подій. За деякі роки зроблено по кілька коротких записів. Нотатки невідомого хронікера, зв'язані з специфічною місцевою вірменською історією, викладаються на фоні більш важливих подій, що відбувалися у Львові чи на території Західної України. У «Венецькій хроніці» позначені роки одержання королівських привілеїв для львівських вірменів, приїзду ечміадзинських легатів на Україну, будови та перебудови видатної архітектурної пам'ятки — львівського вірменського кафедрального собору. Для прикладу наводимо кілька записів більш загального характеру:

«921 [1472] р.²⁷ у Львові відбувся перший ярмарок. Було два ярмарки: перший на с[в]. Трійцю, другий — на св. Агнеси. Від 13 липня 979 [1530] р. — на день св. Марка. [З цього часу] ярмарок не відбувався на св. Трійцю лише в цей [другий] день...

941 [1492] р., в серпні, на Спаса у Львові була велика пожежа, яка призвела до значного спустошення...

958 [1509] р., на запусти, в день господнього преображення, молдавський князь обложив Львів...

973 [1524] р., перемир'я.

Того ж року, червня 25, турки прийшли під Львів.

Того ж року, липня 26, ще раз прийшли татари і на Спаса вбили пана Меклаша.

Того ж року, вересня 26, [король] Сігізмунд прибув до Львова...

979 [1530] р. була в Кам'янці пошесть; вона почалася в липні.

980 [1531] р. пошесть спершу впала на свиней, потім з'явилася у Львові. Вона почалася в липні й тривала до грудня. Монах Мкртич помер 1 вересня, Симеон

²³ За свідченням польського гуманіста Мацея з Мехова, українські вірмени доходили до Александрії (в Єгипті), Каїру та Індії. Див. Mathiae a Michov, De duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana et de contentis in eis, Augustae Vindelicorum, 1518.

²⁴ Г. Айвазовский, Заметка о происхождении новороссийских армян, «Записки Одесского общества истории и древностей», т. 6, Одеса 1867, стор. 550—555.

²⁵ Місце і час написання найдавніших вірмено-половецьких пам'яток ще остаточно не з'ясовані, однак відсутність в них слов'янських мовних впливів (характерних для пізніших пам'яток, що виникли на Україні) посередньо свідчить про їх кримське походження.

²⁶ Ж. Дені, стор. 24.

²⁷ Поряд з датою за вірменським літочисленням (застосованим у хроніці) в дужках подається загальноприйняте.

Кар[а]пет — 28 [вересня]; Тер Петрос — 29 [вересня]. Цей рік ми провели в Любачеві²⁸.

Текст «Венецької хроніки» відомий у двох редакціях — венецькій та паризькій. Венецька редакція, що зберігається в бібліотеці мхітаристів на острові Лазаря у Венеції, була опублікована вірменським шрифтом у 1896 р. Г. Алішаном²⁹. Паризька редакція, збережена у вірменському рукописі № 194 Національної бібліотеки в Парижі, в скороченому вигляді була опублікована в 1957 р. Ж. Дені³⁰. Французький тюрколог упорядкував записи хроніки згідно з датами подій та пропустив записи, що не стосуються України. Текст, опублікований Ж. Дені, дається в транслітерації латинськими літерами та в перекладі на французьку мову.

Значно більша за обсягом інша пам'ятка літописного типу — «Кам'янецька хроніка» що велася протягом принаймні двох (XVI—XVII) століть вірменськими хронікерами в Кам'янці-Подільському. Хроніка охоплює події 1430—1652 рр. і складається з кількох частин, що досить легко розчленовуються за мовною та стилістичною ознаками. Вона — результат діяльності кількох авторів (в XVI ст. — Тер Ованеса Авагереца, в XVII ст. — Тер Акопа і Тер Аксента), з яких одні писали старовірменською (матеріал до 1610 р.), інші — вірмено-половецькою (від 1611 р.) мовами.

До нашого часу дійшли скупі відомості про кам'янецьких літописців Акопа і Аксента, з-під пера яких вийшла значна частина вірмено-половецького розділу «Кам'янецької хроніки». Акоп (помер в 1621 р.), син кам'янецького архіпресвітера Тер Григора був, мабуть, священиком. У хроніці йому належить частина записів за 1611—1621 рр., пізніше відредагованих його братом і продовжувачем хроніки Аксентом. «Тер Акоп написав цю хроніку і залишив її в рукописі, — записав Аксент в хроніці під 1621 р., — у зв'язку з цим я, Аксент, брат його блаженної душі, переніс її з його рукопису і вписав у цю хроніку»³¹. Аксент доповнив Акопову частину хроніки власними спостереженнями, своїми або чужими письмовими записами. Деякі нотатки автобіографічного характеру мають безпосереднє відношення до Аксента (наприклад, від 1613, 1620 рр.). Аксент (мабуть, також священик) був видатним представником вірменської колонії в Кам'янці. В 1613 р. він брав участь у поїзді польського посольства, очолюваного кам'янецьким підсудком А. Гурським, до Стамбулу. Аксент виконував роль перекладача і був, по суті, експертом посольства з питань торгівлі українських вірменів з Туреччиною³². Спроби ідентифікувати Аксента з вірменським священиком у Рашкові Аксентом Миколайовичем Хорсоваєм або з кам'янецьким райцею Григорієм Аксентовичем³³ не можна вважати вдалим. Відомості про Аксента та його брата треба шукати, очевидно, в збережених актах кам'янець-подільського вірменського суду, враховуючи при цьому українізовану форму їх імені (Оксент і Яків Грицьковичі або Григоровичі)³⁴.

У вірмено-половецькій частині хроніки є цікаві подробиці про міське життя середньовічного Кам'янця, окремі відомості про вірменські поселення у Львові, Язлівці. Короткі записи є цінним джерелом до історії складної потрійної (української, польської і вірменської) адміністративно-судової системи Кам'янця. В хроніці збереглися дані про зв'язки кам'янецької вірменської громади з Вірменією, відомості про архітектурні пам'ятки Кам'янця (відбудова вірменських церков у місті).

Велику джерелознавчу цінність має опис Хотинської війни, складений в душі, дуже прихильному до українських козаків³⁵. «Кам'янецька хроніка» — єдине історич-

²⁸ Г. Алішан, вказ. праця, стор. 116, 118—119; Ж. Дені, стор. 38—41. Імена осіб подаються згідно з східновірменською вимовою.

²⁹ Г. Алішан, вказ. праця, стор. 115—121.

³⁰ Ж. Дені, стор. 38—41.

³¹ Г. Алішан, вказ. праця, стор. 91. Питання про авторів хроніки розглядається в статті Е. Тружарські, О «Historii wojny chocimskiej» i autorach ormiańskich kronik kamienieckich, «Przegląd Orientalistyczny», Warszawa, 1959, N 2. s. 211—214.

³² Це питання було об'єктом польсько-турецьких переговорів. Рукопис інструкції, даної посольству зберігається в Бібліотеці Ягеллонського університету в Кракові, відділ рукописів, кодекс № 5, арк. 85—89.

³³ S. Barącz, Żywoty sławnych Ormian w Polsce, Lwów, 1856, s. 198; Ж. Дені, стор. 24.

³⁴ В першу чергу треба мати на увазі акти 1608—1633 рр., що зберігаються в Центральному державному історичному архіві УРСР в Києві, ф. 39, оп. 1, кн. 22, 24—34.

³⁵ З вірмено-половецької частини «Кам'янецької хроніки» черпав відомості інший вірменський хронікер XVII ст. — Ованес Каменаці, Див. А. С. Анасян, «История Хотинской войны» Иоаннеса Каменецкого, «Патма-банасіракан гандес», Єреван, 1958, № 2, стор. 258—286; його ж, Йовганнес Каменаці, Патмутюн патеразмін Хотину [Історія Хотинської війни], Єреван, 1964. Вірменські джерела до історії Хотинської війни вже здобули позитивну оцінку в українській радянській історіографії. Див. В. А. Голубуцький, Запорожское казачество, К., 1957, стор. 175, 177, 186; Н. С. Рашба, Новый источник по истории борьбы украинского и польского народов против турецко-татарской агрессии, «История СССР», М., 1959, № 5, с. 170—172; його ж, О

sursa nouă despre istoria luptei popoarelor ucrainian si polonez împotriva agresiunii turco-tatare, «Probleme de istorie din literatura sovietica de specialitate», Bucuresti, 1960, № 1, p. 195—199.

не джерело, в якому розповідається про гостювання Петра Сагайдачного у вірменського кам'янецького старшини Луки Грицьковича в 1621 р. Хроніка частково виконувала роль пом'яника. В ній записувалися дати смерті найвидатніших представників вірменської — та не лише вірменської — верхівки в Кам'янці. Всі ці відомості подаються на фоні записів про важливі історичні події того часу, наприклад, про молдавські міжусобиці про польську інтервенцію в Московській державі (1609—1618 рр.), турецьку агресію на Україні (1620—1621 рр.). Велика цінність хроніки полягає в тому, що більшість подій описали очевидці. Для прикладу наводимо кілька записів з «Кам'янецької хроніки»:

«1061 [1612] р., січня 5, понеділок. На сході, на обрії, з'явилися ворожі полки. Вони зникли на південному боці.

1061 [1612] р., січня 23, четвер. Нечисті волохи перейшли Дністер з тамтого боку і вогнем спустошили містечко Брагу, село Руду та багато інших сіл. Мешканців вивітали до пня, забрали їх в ясир або спалили в домах. Вони спалили понад 30 сіл.

1061 [1612] р., січня 27, неділя. Цей сам нечистий народ спалив село Ходорівці і наблизився до самого міста [Кам'яня]. Озброєні міщани та кілька солдатів виступили проти них на конях. В битві, мильо від міста загинуло багато наших. З знатних військових взяли живцем Бабського, Пекарського і Янковського, а також одного вірменина Григора, внука Сефера. Вірмени викупили його пізніше в Яссах та звільнили. Все це сталося за наші провини...

1061 [1612] р., червня 13. Прибув підстароста. Він зветься Юрій Дідинський. Тиждень після свого приїзду він зробив перегляд озброєних міщан, бо був великий переляк у місті. Він наказав, щоб тих, хто не з'явиться на перший виклик, коли вдарять в барабани, прив'язувати на день до гармати. За другим разом — відбирати міське громадянство, за третім — стинати голову.

1062 [1613] р., жовтня 13 [?], середа. О год. 9 був землетрус, що тривав чверть години. Хай бог береже!

1062 [1613] р., листопада 1, понеділок. Хмара татарів-бісурменів налетіла на край. Вони цілком спустошили Покуття, палили, різали. Взяли в ясир безконечну кількість бранців, серед них чимало шляхти. Вони відійшли на Волощину...³⁶

1064 [1616] р., серпня 31, четвер. Татарський хан з великою кількістю людей вдерся в Польщу та на Україну і дійшов до самого Львова. Він спалив усі довколишні села, стодоли і сіно на сіножатях. Але піхотинці, вірменські, польські, та українські добровольці зробили напад з міста і вступили в бій. Гармати фортеці й міста стріляли в татарів, що наближалися до міста. Опівночі татари залишили табір і перебралися через Дністер біля Хотину. Але вони забрали з собою велику здобич»³⁷.

Текст «Кам'янецької хроніки» відомий у двох відмінних редакціях — венецький та паризький. Паризька обривається на записі від 3 листопада 1613 р., венецька доведена до 1652 р. Їх тексти були опубліковані Г. Алішаном та Ж. Дені згідно з такими текстологічними принципами як «Венецька хроніка». Рукописи хроніки зберігаються у бібліотеці мхітаристів у Венеції та в Національній бібліотеці в Парижі.

Проміжне місце між джерелами нарративного і актового типу займають юридичні пам'ятки — наслідок кодифікаторської роботи, яку провели українські вірмени в XVI ст. Кодекс вірменського права (*Statuta iuris Armenici*), затверджений польським королем у 1519 р., та процесуальний кодекс «Порядок судочинства і справ вірменського права» з 1604 р. в першій редакції були складені мабуть по-вірменськи і тоді ж, у XVI ст., перекладені на вірмено-половецьку, латинську та польську мови. Латинські і польські переклади неодноразово публікувалися³⁸. Вірмено-половецький текст³⁹ заслуговує на увагу насамперед як мовна пам'ятка. Для історичних джерелознавчих досліджень успішно можуть використовуватися латинський і польський тексти. Тому й немає особливої потреби затримуватися на обговоренні цих юридичних пам'яток.

Актові джерела вірмено-половецькою мовою досліджені дуже поверхово. Ми маємо про них лише загальні відомості; тексти цих джерел майже не публікувалися⁴⁰. Досі ще немає навіть огляду актових джерел. У цій галузі можливі цікаві і несподівані відкриття.

До нашого часу збереглися правда, дуже фрагментарно, актові пам'ятки, що постанали в процесі діловодства вірменських громад як певних автономних (в судово-адміністративному розумінні) органів та вірменських церковних установ. Пам'ятки першого типу — це акти вірменського цивільно-кримінального суду в Кам'янці-По-

³⁶ Г. Алішан, вказ. праця, стор. 70, 76; Ж. Дені, стор. 28—31, 36—37.

³⁷ Г. Алішан, вказ. праця, стор. 78.

³⁸ Найкраще видання кодексу 1519 р. здійснив О. Бальцер в *Corpus iuris Polonici*, sect. 1, vol. 3, Cracoviae, 1906, стор. 427—538. Текст процесуального кодексу опублікований в кн. О. Balzer, *Porządek sądu i spraw prawa ormiańskiego z r. 1609*, Lwów, 1912.

³⁹ Уривки з вірмено-половецького тексту (транслітерація і факсиміле) опубліковані в цит. вище статті М. Левицького і Р. Конової.

⁴⁰ Кілька записів з кам'янецьких судових протоколів опубліковано в цит. вище статті Т. Груніна; уривки з львівських судових протоколів наводяться в цитованій вище статті М. Левицького.

дільському та акти вірменського духовного суду у Львові. Другий тип джерел — львівські метричні записки про народження, книги шлюбних контрактів і духовниць та книги розпоряджень львівського вірменського архієпископства. Існують також окремі документи приватного походження — листування, різні квитанції, заяви, зобов'язання, умови, що мають джерелознавче значення.

З судових актів велику цінність для історичних досліджень мають фрагменти кам'янецьких вірмено-половецьких судових актів 1559—1567 рр., текст яких зберігся лише завдяки Т. Груніну, що транскрибував оригінальні записи, знищені під час Великої Вітчизняної війни⁴¹. Т. Грунін транскрибував 298 переважно коротких записів, зроблених судовим писарем в актовій книзі. Немов у калейдоскопі відбулося в них бурхливе і постійно мінливе життя вірменської колонії в українському місті-фортеці, розміщеному на важливому торговельному шляху, що з'єднував Схід із Заходом.

Матеріал актів дає можливість дослідити такі питання як роль кам'янецьких вірменів у східній торгівлі України, характер вірменсько-українських зв'язків у другій половині XVI ст. Важливе значення актів як історико-юридичного джерела. Судові записи допомагають визначити ареал торговельної діяльності кам'янецьких вірменів — від Токату в Малій Азії до Радома в Польщі. Вірмени мали торговельні зв'язки з Туреччиною та її васалами — наддунайськими князівствами; значною була їх участь у місцевій торгівлі на Поділлі та Прикарпатті. Вірмено-половецькі акти зберегли обширний матеріал про асортимент вірменської міжнародної торгівлі (породисті коні, турецькі килими, розкішні тканини, золототкані пояси, шапки, ювелірні вироби, художньо оброблена холодна зброя).

В актах наводяться важливі для дослідників дані про стан українського ринку в другій половині XVI ст., відомості про ціни на різні товари. Ціна коня, наприклад, була в межах 4—9 угорських флоринів, вола — 3—7 угорських флоринів, баран коштував 17 срібних грошів. Замість боргу в 65 золотих флоринів пропонувався відріз тканини, ніж або килим. В судових документах згадуються місцеві вірменські ремісники — хутряники, лимарі, ювеліри.

За допомогою актів можна досить докладно уявити склад вірменського суду, спосіб і методи судочинства, дослідити розходження між теорією і практикою вірменського права на Україні, визначити характер впливів українського звичаєвого права на вірменське.

Велика цінність записів 1559—1567 рр. полягає в тому, що вони показують життя кам'янецьких вірменів не ізольовано, а в тісному зв'язку з рештою населення міста, його близьких і далеких околиць. Актовий матеріал приносить багато фактів, що допомагають висвітлити проблему дружніх вірмено-українських зв'язків. Українці виступали в характері компаньонів вірменських купців, були замовниками вірменських ремісників. Тривале спілкування українців і вірменів позначилося на культурі й побуті останніх. Кам'янецькі вірмени часто приймали українські імена і прізвища (Юрко, Василь, Івашко, Богдан, Мусій, Гришко, Помагайко, Моришкапа). Вони зафіксовані в актах.

Багато записів вірмено-половецькою мовою є також в тих книгах вірменського суду Кам'янець-Подільського з кінця XVI — першої половини XVII ст., що зберігаються в Центральному державному історичному архіві УРСР в Києві (ф. 39, оп. 1 кн. 22, 24, 25, 27, 30, 35, 37, 41 та ін.). Записи вірмено-половецькою мовою в цих судових книгах зустрічаються поруч з записами латинською і польською мовами.

Не менш цінний, з джерелознавчої точки зору, матеріал є в інших актових книгах, наприклад, в актах вірменського суду у Львові за 1625—1630 рр.⁴², книзі метричних записів про народження львівської вірменської парафії за 1636—1733 рр. (з 1681 р. записи в книзі велися польською мовою)⁴³, книгах шлюбних контрактів і духовниць львівської парафії за 1572—1630⁴⁴, 1630—1642⁴⁵ і 1643—1667 рр. (в 60-х роках XVII ст. переважають записи польською мовою)⁴⁶, в книгах різних актів та посвідчень за 1564—1608 і 1603—1624 рр.⁴⁷. Важливим джерелом для дослідження антиуніатської боротьби українських вірменів є книги розпоряджень львівського вірменського архієпископства із записами від початку XVI ст. до 1675 р.⁴⁸

⁴¹ Історія цих актів, що до війни зберігалися в Києві, докладно викладена В. Григор'яном у передмові до складеної ним збірки «Каменец-Подольск кагакі гайкакан датарані арджанагрутуннере (XVI д.)» [Акти вірменського суду міста Кам'янець-Подільського XVI ст.], Єреван, 1963. Автор даної статті висловлює глибоку подяку Т. Груніну за можливість познайомитися з рукописом його роботи — зокрема з транскрибованими текстами вірмено-половецькою мовою та їх перекладом — ще до публікації її друком. Докладніше про джерелознавче значення цих актів див. статтю Я. Дашкевича *Kipchak Acts of the Armenian Law Court at Kamenetz Podolsk (1559—1567) as a Cultural and Historical Monument*, «Ural-Altische Jahrbücher» Bd. 36, Wiesbaden, 1964, s. 127—145.

⁴² Зберігаються в колекції спадкоємців М. Левицького в Польщі.

⁴³ В бібліотеці мхітаристів у Відні (рукопис № 440).

⁴⁴ Там же (рукопис № 441).

⁴⁵ В бібліотеці мхітаристів у Венеції (рукопис № 1788).

⁴⁶ В бібліотеці мхітаристів у Відні (рукопис № 447).

⁴⁷ Там же (рукописи №№ 444, 446).

⁴⁸ В колекції спадкоємців М. Левицького в Польщі.

Вірмено-половецькі документи приватного походження ще чекають на своїх дослідників. Чимало їх є в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові⁴⁹. На копії окремих документів вірмено-половецькою мовою можна натрапити цілком несподівано в активних книгах, писаних латинською і польською мовами. Наприклад, текст умови архієпископа М. Торосовича з львівською вірменською громадою в 1627 р. вписаний у книгу львівського городського суду за 1630 р.⁵⁰

Окремий, характерний для вірменської рукописної літератури вид джерел — це так звані колофони, тобто пам'ятні записи, вміщені в кінці рукописів. У пам'ятних записах в стислій формі подаються іноді дуже цікаві відомості про події, що їх спостеріг автор колофону (звичайно це переписувач або власник рукопису). Перша публікація вірмено-половецького колофону була зроблена ще у 1802 р. С. А. Кювером (пам'ятний запис священника Мікаеля, сина Кості, в 1562 р.). З цього часу розшукано ряд письмових пам'яток такого типу.

В колоджерелознавчих дослідженнях повинні потрапити також вірмено-половецькі глоси (переважно — нотатки на полях рукописів), що зустрічаються на рукописах вірменською, латинською і польською мовами⁵¹.

Цінність вірмено-половецьких текстів — з точки зору історіографії — не обмежується важливістю збережених у них відомостей. Вірмено-половецькі пам'ятки одночасно єдине в своєму роді історико-культурне джерело. В них відбилася химерне переплетіння елементів різних, здавалося б, цілком протилежних культур. У вірменських колоніях досить гармонійно співіснували і давні традиції класичної вірменської культури і більш свіжі культурні впливи тюркських народів. До цього нашарування на українських землях приєдналися ще слов'янські (українські і польські) культурні впливи — в остаточному результаті найсильніші, які протягом трьох століть (XVI—XVIII) довели до асиміляції українських вірменів та їх зникнення як окремого етнічного організму. На письмових пам'ятках також сильно позначився вірмено-тюрко-слов'янський синкретизм, який поки що, в історико-культурному плані не завжди вдається розчленувати.

Вірмено-половецькі письмові пам'ятки — характерне свідчення про вплив слов'янського, зокрема українського, оточення на життя і побут вірменських громад. Джерела дають багатий, переважно лінгвістичний матеріал, який ілюструє проникання української лексики у вірмено-половецьку мову. Для вірменів XVI—XVII ст. загальним було знання української мови. Кам'янецький вірменський писар, наприклад, дослівно записав відмову позовника-українця козака Сташка від дальших претензій: «Лишу його, чом не мой весь». Записи кам'янецьких актів пересипані українськими словами. Очевидно, вони відбивають живу розмовну мову українських вірменів другої половини XVI ст. У їх мову увійшов ряд українських слів-термінів з різних галузей життя. В кам'янецьких судових протоколах 1559—1567 рр. налічується 110 запозичень з української мови та запозичень, що ввійшли у вірмено-половецьку мову за посередництвом української (це доводиться фонетичними даними). Зафіксовані в текстах слова найчастіше зв'язані з судовою процедурою (присяжник, писар, згода, угода, відповідь, казнь, карать, колода, жалость, боронитися, ударить, жадать і т. п.)⁵². Ряд слів стосується торговельної діяльності вірменського населення (гривна, виплатить, позичить, горошта і т. ін.), політично-адміністративних установ (король, уряд, урядник), релігійних звичаїв (богородиця, святий провод) тощо. Подібне явище спостерігається також в більшості текстів, опублікованих Ж. Дені, Е. Триярським, М. Левицьким. Значна кількість українських і польських слів зустрічається в приватному листуванні, метричних записах, літописах, словниках. З цієї точки зору вірмено-половецькі тексти — незвичайно цінне історико-культурне свідчення процесу слов'янізації (насамперед українізації) вірменського населення України в другій половині XVI — першій половині XVII ст.⁵³

Серед історичних джерел, що відображають минуле українських земель в період феодалізму, економіку і культуру України в цей час, вірмено-половецькі пам'ятки займають окреме місце. Різноманітні за змістом і чималі за обсягом, вони стають незамінними при вивченні питання про економічні зв'язки України із Сходом, про життя і побут населення українських міст. В галузі дослідження маловідомих вірмено-половецьких текстів можливі ще дуже цікаві і цінні відкриття⁵⁴. Використання і впровадження у науковий обіг цього багатого історичного матеріалу тісно зв'язане з дальшим розвитком українського радянського сходознавства і джерелознавства.

Я. Дашкевич

⁴⁹ Зокрема в т. зв. продуктах (тобто, переважно, чорнових матеріалах) львівського вірменського цивільного суду — ф. 52, оп. 3, спр. 545—549 (за каталогом Баделькоґо).

⁵⁰ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 9, оп. 1, кн. 381, арк. 1901—1904.

⁵¹ Опис кількох таких рукописів, що зберігаються в Польщі, дав К. Рошко в кн. *Katalog rękopisów ormiańskich i gruzińskich*, Warszawa, 1958.

⁵² В цих і дальших прикладах не зберігається наукова транскрипція, запропонована Т. І. Груніним.

⁵³ В кінці XVII ст. у великих містах процес українізації змінився процесом полінізації верхівки вірменських колоній. Це явище вважається результатом унії вірменської церкви на Україні з Римом.

⁵⁴ В архівах і бібліотеках України і Вірменії є ще чимало цілком не досліджених і навіть не облікованих вірмено-половецьких рукописів.

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УЧАСТЬ АРХІВІСТІВ У НАПИСАННІ ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНИ

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ

Для прискорення підготовки багатотомного видання «Історії міст і сіл Української РСР» співробітниками Житомирського облдержархіву організовано роботу так, щоб якнайкраще допомогти членам авторських груп використати документальні матеріали при написанні історії міст і сіл своєї області.

Протягом 1962—1963 рр. було проведено велику роботу по створенню картотеки з історії населених пунктів області. Для цього із загальнотематичної картотеки вилучено картки, в яких є відомості про населені пункти. Картки систематизовано в алфавітній послідовності назв населених пунктів, а в межах кожної назви — по хронології.

Одночасно проводилася тематична цілеспрямована розробка фондів по підбору необхідних відомостей. Кожний співробітник виявив документи з відповідних питань (промисловості, сільського господарства, народної освіти, охорони здоров'я і т. д.). Відповідно підбирали і фонди для розробки. Такий метод дав можливість краще сконцентрувати увагу і добитись найбільшої повноти у процесі виявлення. Поряд з цим розробляли і фонди, в яких відображені питання економіки й культури, наприклад ревкоми, виконкоми, органи планування, статистичного обліку і т. д.

Ми не обмежилися картковим обліком необхідних документів тільки по фондах нашого архіву, а й відділами ЦДІА УРСР і ЦДАЖР УРСР, де виявили ряд документів і замовили мікрофільми. Отже, наша картотека значно збагатилась і тепер налічує 12893 картки. Про наявність, характер і місце знаходження виявлених документів періодично інформували районні комісії.

Коли стало відомо, що нариси треба складати тільки на великі населені пункти а на решту — довідки, то ми відразу ж перебудували картотеку. Виділили в окрему групу картки, що засвідчують документи про історію міст і сіл, про які будуть писати нариси, а по кожному населеному пункту склали переліки документів з зазначенням джерел. Таких переліків склали 70 і направили їх відповідним районним комісіям. Завдяки цьому, представники авторських груп, приїжджаючи в архів, знали, в яких фондах слід шукати потрібні їм відомості.

При тематичній розробці брали також на облік і ті документи, в яких містилися дані про населені пункти інших областей, але які раніше входили в склад Волинської губернії. Складені картки надіслали для тимчасового використання в Хмельницький і Рівенський облдержархіви.

З метою популяризації документів, які можуть бути використані для написання історії населених пунктів, співробітники архіву неодноразово виступали з статтями і добірками документів в обласній газеті, робили огляди документів на нарадах і семінарах учителів, виступали по радіо та організовували радіорепортажі з читального залу архіву.

В останні роки значно зросла роль читального залу. Так, у 1963 р. в архіві працювало 427 дослідників. Це в 10 раз більше ніж у кожному з попередніх трьох років. За рік до читального залу вони зробили 1046 відвідувань. У дні, коли там працювало 15—20 осіб, обслуговувати їх зав. читальним залом допомагали ще два-три працівники. Торік кількість відвідувань дещо зменшилася, проте в читальному залі працювало 277 осіб, які відвідали його 996 раз.

Дослідники, що працювали над документами з історії населених пунктів, широко використовували друковану літературу: «Списки населених пунктів Волинської губернії», «Памятные книжки дирекции народных училищ Волынской губернии», «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии» тощо.

Протягом 1963—1964 рр. з архівосховищ в читальний зал було видано 16 тис. справ, книг, газет.

У роботі по обслуговуванню дослідників були й труднощі, адже чимало з них не мали досвіду роботи над документами. Таким дослідникам ми приділяли більше уваги, надавали практичну допомогу у використанні документальних матеріалів.

Історичні джерела викликали інтерес у представників авторських груп, особливо в учителів історії, що вперше познайомилися з документами по історії рідного краю і знаходили багатий та цікавий матеріал, який можна було б використати на уроках.

Для допомоги сумлінним дослідникам архівісти не шкодували сил і часу; давали консультації, поради, як краще працювати над документами, до яких джерел ще треба звернутися, як краще побудувати нарис тощо.

Проте були й такі (можна прямо сказати — «гастролери»), що приїжджали в архів на годину—дві, щоб «переписати» історію села. В таких випадках давалася взнаки не тільки повна необізнаність відкомандированих, а й деяких членів районних комісій, які неправильно орієнтували їх, як користуватися документами в архівах.

Частина нарисів і довідок уже надійшла до обласної комісії. Тепер провадиться перевірка джерел. До цієї роботи включилися й архівісти. На жаль, деякі праці складені без будь-яких посилань на джерела або мають неправильні посилання, що значно знижує цінність довідок і унеможливує їх перевірку.

У цьому році намічається значна робота по звірці нарисів та довідок з джерелами. Зробимо все можливе, щоб завдання по підготовці історії міст і сіл Житомирщини було виконане вчасно і якісно.

Д. Шмін

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

Київський облдержархів, працюючи у 1962—1964 рр. над виявленням документальних матеріалів з історії населених пунктів області, особливо увагу звертав на старанне вивчення науково-довідкового апарату архіву (матеріалів путівника по архіву, описів, історичних довідок, предметно-тематичного каталога).

Дуже корисною в роботі виявилася складена в архіві довідка про адміністративно-територіальний поділ Київщини, оскільки кордони колишньої Київської губернії (округи, області) неодноразово змінювалися.

У своїй роботі ми керувалися вказівками Архівного управління і редакційної колегії при Київському обкомі КПУ України, а також статтями про методику щодо виявлення документальних матеріалів з історії населених пунктів, які були надруковані в «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР».

В основу тематики виявлення документальних матеріалів було взято перелік питань, що мають бути висвітлені в нарисах (історія заснування, історичні події, зв'язані з населеним пунктом, відомості про участь населення в революційному русі та боротьбі за владу Рад, в соціалістичному будівництві, про кількість населення, про народне господарство, розвиток науки, культури, народної освіти, охорони здоров'я і т. д.).

В результаті виявлення документальних матеріалів, було складено більше 24 000 тематичних карток з анотаціями взятих на облік документів.

Слід зазначити, що документальні матеріали ряду районів, які тепер входять до складу Київської області, а архіві майже повністю відсутні (Згурівський, Яготинський) або наявні тільки за радянський період (Переяславський, Броварський, Березанський, Баришівський райони).

У зв'язку з цим, для виявлення документальних матеріалів з історії населених пунктів вказаних районів потрібно звертатись в Полтавський і Чернігівський облдержархіви, оскільки вони раніше входили до складу цих губерній.

З другого боку, в Київському облдержархіві зберігаються документальні матеріали з історії ряду районів, які тепер входять до складу Вінницької, Житомирської та Черкаської областей.

Вивчення всього комплексу науково-довідкового апарату архіву дало можливість визначити і скласти список фондів, що їх потрібно було переглянути.

Згідно з цим списком переглянуто 609 фондів, за описами переглянуто 150000 од. зб., в натурі 44752 од. зб.

Одночасно складено каталог краєзнавчої літератури та перелік місцевих газет, які теж потрібно було переглянути. З цих карток в архіві створено тимчасовий каталог, у якому рубриками є назви населених пунктів в алфавітному порядку, що дає можливість знайти відомості про той чи інший населений пункт Київської, а також сусідніх областей.

Каталог знаходиться в читальному залі архіву.

Виявлені відомості широко використовуються збирачами — авторами для складання довідок з історії населених пунктів.

Ю. Хонічева

РОВЕНСЬКА ОБЛАСТЬ

У 26-томне видання «Історії міст і сіл Української РСР» внесли свій вклад і працівники Ровенського облдержархіву. Ще 30 травня 1962 р. в обласній газеті була опублікована стаття директора облдержархіву «Про рідний край» із зверненням до партійних і радянських працівників, викладачів інститутів і технікумів, учителів, крає-

знавців-любителів, працівників бібліотек, музеїв, журналістів, учасників революційних подій взяти активну участь у цій благородній справі.

Архів підготував проект прийнятої постанови бюро Ровенського обкому КП України про створення комісії для підготовки вищезгаданого видання. Було підготовлено інформацію про довідник і розіслано відділом пропаганди та агітації Ровенського обкому КП України обласному управлінню культури, міському та районним комітетом партії.

До музеїв і бібліотек архів звернувся з проханням виявити з цього питання всі документальні матеріали і друковану літературу, а також розіслав листи 8 любителям краєзнавства з проханням допомогти у підготовці видання. Ректорам Львівського і Чернівецького університету і Луцького педінституту та декану філіалу загальнонаукового факультету Київського держуніверситету в Ровно послано листи з проханням запропонувати студентам-заочникам, які проживають у Ровенській області, написання рефератів, курсових та дипломних робіт з історії міст і сіл області.

На свій запит облдержархів одержав перелік документальних матеріалів краєзнавчої літератури і газет, що зберігаються в ЦДІА у Києві, Житомирському і Волинському облдержархівах, у філіалі Брестського архіву в Пінську, з державної історичної бібліотеки в Києві, з наукової бібліотеки Львівського держуніверситету, з Ровенської обласної бібліотеки, з Львівського державного історичного музею, з Ровенського, Острозького і Дубнівського краєзнавчих музеїв і надіслав головам редакційних комісій.

Свою роботу архів розпочав з виявлення документальних матеріалів друкованої літератури і газет з історії міст і сіл. Наукові працівники архіву переглянули 34051 од. зб., 951 підшивку газет, 35 мікрофільмів газет, 260 книг. Багато документальних матеріалів і літератури переглянуто на польській мові. На основі цього створено карту-теку з історії міст і сіл, в якій налічується 9263 картки¹.

На найбільш цінні документи архіву: археологічні пам'ятки старовини, списки комбідів, списки промислових підприємств Волині на 1919 р., про завдану шкоду містам і селам німецько-фашистськими загарбниками під час війни (1941—1945 рр.), дати окупації і визволення населених пунктів тощо зроблено виписки з документів та оформлено в окремі справи з метою їх кращого використання. Історичні відомості про населені пункти області виявлялися в ЦДВІА у Москві, в архіві Міністерства оборони в Подільську, в ЦДІА УРСР у Києві, в Житомирському обласному архіві і у філіалі Брестського облдержархіву в Пінську (БРСР). На виявлені документи складено картки, а на найбільш цінні було зроблено понад 1000 виписок.

Виписки з документів передруковували в кількох примірниках, систематизували по районах в алфавітному порядку населених пунктів, частину надіслали головам районних редакційних комісій.

На запит облдержархіву, з наукової бібліотеки держуніверситету у Львові було надіслано в районні редакційні комісії на тимчасове користування ряд книг, які перекладено з польської мови і зроблено 201 виписку.

Архів замовив 987 кадрів мікрофільмів і 10 фотокопій з історії міст і сіл. Було взято на картки і відомості з історії населених пунктів інших областей і надіслано для копіювання в обласні архіви. Архів також одержав близько 300 карток з інших архівів з історії населених пунктів Ровенщини.

З питань історії міст і сіл області було організовано 7 виступів на нарадах завідуючих райпарткабінетами, секретарів РК ЛКСМУ, голів і секретарів редакційних комісій разом із завідуючими райдержархівами.

Шість наукових співробітників архіву кілька разів проводили наради з представниками сільських авторських груп, виїжджаючи в райони. Архівісти близько 20 раз виступали на конференціях учителів і на нарадах директорів шкіл, де інформували про склад документальних матеріалів архіву, про нові поповнення, надавали методичну допомогу.

В обласній та районних газетах було опубліковано 26 статей та інформацій, організовано 7 виступів по обласному радіомовленню. На листи членів авторських груп своєчасно давали відповіді.

257 дослідників працювало в архіві, яким видано до 2000 од. зб. і 1123 екземпляри книг, брошюр, журналів та газет.

Багатьох читачів цікавили документальні матеріали, написані польською мовою. Архівісти завжди йшли назустріч, перекладаючи їх дослідникам. Майже кожному дослідникові давали індивідуальні консультації щодо написання нарисів, оформлення спогадів, використання документальних матеріалів.

Організовано дві виставки в Будинку політосвіти на нарадах секретарів парткомів, голів і секретарів редакційних комісій районів, членів авторських груп.

Коли нариси були вже написані і надходили в обласну редакційну комісію, архівісти писали рецензії, перевіряли посилання на архівні матеріали.

Наші архівісти доклали багато зусиль до того, щоб доповнити нариси найбільш цікавими, достовірними фактами з історії свого краю.

А. Савчак

¹ Враховуючи те, що архів не комплектувався з 1956 р. і документи зберігаються в відомчих архівах.

Критика і бібліографія

Рецензії

ДОКУМЕНТИ ПРО РЕВОЛЮЦІЙНУ БОРОТЬБУ ТРУДЯЩИХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Останнім часом досить активно розробляється історія боротьби трудящих Західної України за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Радянською Україною.

Цьому в значній мірі сприяє систематична публікація документів, що почалася в дні святкування 40-х роковин Великого Жовтня. У ті дні Львівський облдержархів розпочав роботу над серійним виданням документальних матеріалів про вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні — «Під прапором Жовтня».

Перший том цієї серії вийшов в 1957 р.¹, а другий — в 1964 р.² За ці вісім років, що відділяють вихід першого тома від другого, архівісти видали документальні збірники з історії революційної боротьби Волинської³, Івано-Франківської⁴, Ровен-

ської⁵ і Тернопільської⁶ областей. Все це дещо ускладнило роботу архівістів Львова.

Адже треба було підготувати повноцінний збірник, документи якого б висвітлювали основні етапи революційного руху на Західній Україні в 1921—1928 рр. і не повторювали попередніх видань.

Ознайомлення із щойно виданим збірником показує, що упорядники з цим завданням справилися. До збірника, за окремими винятками, включені нові документи, які розширюють наше уявлення про події на західноукраїнських землях у 1921—1928 рр.

З багатьох питань, які висвітлюються у збірнику, можна виділити два провідних. Це — боротьба трудящих, зокрема страйкова, на території сучасних Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Волинської і Ровенської областей (док. 3, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 20, 32, 33, 34, 52, 53, 54, 57, 58, 75, 80, 115 та ін.) та керівна і цілеспрямовуюча роль Комуністичної партії Західної України у цьому русі (док. 11, 19, 21, 23, 27, 28, 43, 47, 70, 76, 83, 87, 91, 92, 93, 104, 109, 110, 113, 114, 116, 120, 121, 135, 147, 154, 159 та ін.). Документи свідчать, про те, що КПЗУ була справді революційною партією західноукраїнського пролетаріату, виразником його інтересів, організатором і керівником революційно-визвольної боротьби. Вони показують, як КПЗУ в умовах підпілля, поєднувала нелегальні і легальні форми діяльності, керівництво революційними організаціями

¹ Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917—1920 рр.). Документи й матеріали. За редакцією О. Ю. Карпенка. Книжково-журнальне видавництво, Львів — 1957.

² Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1921—1928 рр.). Документи й матеріали. Видавництво «Каменяр», Львів — 1964.

³ Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.). Збірник документів і матеріалів. Частина I (1921—1928 рр.). Волинське обласне видавництво. Луцьк — 1957.

⁴ Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Документи і матеріали (1921—1939). Станіславське обласне видавництво, 1957.

⁵ За волю народну. Боротьба трудящих Ровенщини за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. 1921—1939. Документи і матеріали. Книжково-журнальне видавництво, Львів — 1964.

⁶ Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917—1939. Обласне видавництво. Тернопіль — 1959.

робітничого класу і селянства (профспілками, КСМЗУ, Сільробом, МОДР, масовими культурно-освітніми установами та ін.). У листівках та відозвах, у легальній і нелегальній пресі КПЗУ постійно зверталася до широких мас, збуджувала їх революційну свідомість, роз'яснювала їх становище, закликала до рішучої боротьби проти соціального і національного гноблення, за звільнення з капіталістичного ярма і возз'єднання з Радянською Україною.

КПЗУ була організатором і натхненником масових виступів трудящих, у яких брали участь тисячі робітників і селян. Вона активно сприяла загальнопольському страйку залізничників у 1923 р., під час якого в Польщі і на Західній Україні, зокрема у Львові і Бориславі, сталися сутички (док. 57, 58, 63).

Великою подією була організація комуністами в 1924 р. селянської першотравневої демонстрації в Заболотівському повіті (док. 74). Під керівництвом комуністів відбулися страйки робітників лісопилних промислів усього Прикарпаття в 1926 р. (док. 96, 116, 117).

Не можна спокійно читати й документи, в яких розкриваються картини терору та свавілля на західноукраїнських землях. 1 травня 1923 р. газета «Воля народу» писала, що карні експедиції не перестають бушувати в наших селах. (док. 50). «Не хочеться вірити,— читаємо в газеті «Trybuna robotnicza» від 14 липня 1923 р.,— що в нафтовому басейні, з якого капітал цілого світу тягне великі прибутки, робітник, котрий добував всі ці багатства, приречений на повільну голодну смерть».

Жаль тільки, що обсяг збірника не дозволив упорядникам навести більше документів про економічний стан і революційну боротьбу селян.

В історії революційної боротьби трудящих Західної України «Сельроб» відіграв немало роль, однак його діяльність представлена лише двома документами— Комунікат президії партії сельроб від 15 грудня 1927 р. у зв'язку з виборами до громадських Рад (док. 137) і уривок із звіту Станіславського воеводського управління про діяльність «Сельробу» (док. 144). Мало у збірнику також документів про діяльність комуністичної спілки молоді Західної України та громадських організацій, зокрема профспілок.

Всі документи в збірнику подаються в хронологічному порядку без поділу на розділи. Не заперечуючи проти такої систематизації, вважаємо, що доцільно було б, не порушуючи хронологічного порядку, розмістити документи у двох розділах, які відповідають етапам революційного руху, а саме:

Революційний рух трудящих у період революційного піднесення (1921—1923 рр.);

Революційна боротьба трудящих в період тимчасової стабілізації капіталізму.

Відкривається збірник короткою археографічною передмовою «Від упорядників» і статтею «За правильне висвітлення історії Комуністичної партії Західної України» (замість історичного вступу), в якій

по-новому висвітлюються головні етапи історії КПЗУ, а значить й історії революційного руху на Західній Україні.

Археографічна ж передмова занадто стисла. Зокрема, в ній не викладено принципів відбору та археографічного опрацювання документів. Мало сказати про те, що ряд питань з історії революційного руху ще не вивчені; треба було хоча б перерахувати їх. Доцільно було б назвати видані документальні збірники, вказавши на прогалини в них. Тоді б даний збірник був би тісніше зв'язаний з попередніми виданнями.

Вкажемо ще на одну неточність в археографічній передмові. На стор. 4 читаємо: «Усі документи публікуються вперше». Зіставлення документів рецензованого збірника з іншими показує, що відозва ЦК КПЗУ до робітників і селян Західної України у зв'язку з кривавою розправою польської поліції над селянами в Заболотіві за участь в першотравневій демонстрації від травня 1924 р. (док. 76), відозва Стрийського окружного комітету КПЗУ в зв'язку з арештом комуністів Стрию і Сколе від січня 1925 р. (док. 83), телефонограма Стрийського староства воеводському управлінню про розстріл безробітних у Стрию від 31 березня 1926 р. (док. 98), телеграма Станіславського воеводського управління до Міністерства внутрішніх справ про похорон жертв кривавої середи в Стрию від 2 квітня 1926 р. (док. 101), відозва ЦК КПЗУ і ЦК КСМУ до робітників і селян Західної України та польських солдатів з закликом виступити проти підготовки нападу Польщі на СРСР від вересня 1926 р. (док. 110), відозва ЦК КПЗУ до робітників Західної України з закликом до боротьби проти фашистського терору від грудня 1926 р. (док. 121), донесення Стрийського повітового управління поліції Стрийському повітовому староству про робітничу демонстрацію, яка вимагала судового процесу над робітниками, що брали участь у подіях «кривавої середи» (док. 133), раніше були опубліковані у збірнику «Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною» під №№ 58, 68, 87, 89, 101, 112, 117. Маніфест Центрального Комітету Комуністичної партії Східної Галичини (док. 19), відозва ЦК КПЗУ до робітників і селян Західної України з нагоди 9-х роковин Великого Жовтня (док. 114) були опубліковані в збірнику «Боротьба трудящих Волині за визволення з під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.) ч. I під №№ 1 і 134. Відозва ЦК КПСГ до новобранців Східної Галичини з закликом бути готовими до боротьби проти буржуазної влади (док. 43) і відозва Тернопільського окружного комітету КПЗУ до робітників і селян Тернопільщини з закликом до боротьби проти фашистського терору (док. 109) були опубліковані в збірнику «Революційна боротьба на Тернопільщині» під №№ 81 і 89.

Передрук деяких з цих документів виправданий. У новому збірнику вони подані

без скорочень і в кращому перекладі, але це слід було оговорити у передмові.

Рецензент не мав змоги звірити документи збірника з оригіналами, тому про передачу текстів говорити важко. Однак, окремі огріхи впадають в око навіть при першому ознайомленні із збірником. Найсамперед є пропуски в тексті документів без застережень (док. 19). Зустрічаються хоча й відмічені, але не вмотивовані пропуски тексту (док. 142) і в той же час упорядники вставили слова від себе й там, де це не викликалось необхідністю. Є й окремі фактичні неточності. Так, документ під № 106, датований 1926 р., а в тексті говориться про 1927 рік.

Науково-довідковий апарат складається з коротких підрядкових приміток, списку скорочень і короткої хронології важливіших подій. Інший науково-довідковий апарат, зокрема іменний та географічний

показчики, відсутні. Відсутність показчиків тим більше не вмотивована, що вони є в першому томі.

Не можна погодитися і з тим, що упорядники не дали приміток про газети, що зустрічаються в тексті, події і факти. Хроніка також могла б бути далеко повнішою.

Про оці (хай дрібні) хиби багато сказано не для того, щоб применшити наукове значення даного збірника (воно безсумнівне), а для того, щоб запобігти повторення їх у третьому томі збірника, над яким колектив Львівського облдержархіву тепер працює.

Збірник «Під прапором Жовтня» буде корисним не тільки фахівцям — історикам, але й пропагандистам та агітаторам, широкому колу трудящих, що цікавиться історією рідного краю.

І. Вільний.

Нотатки про книги

Н. Ф. Бельчиков, Ю. К. Бегунов, Н. П. Рождественский, *Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей*, Изд-во Академии наук СССР, М.—Л., 1963, 360 стор. (Академия наук СССР. Комиссия по истории филологической науки).

У передмові до довідника автори наводять цікаві цифрові дані: рукописна спадщина тих східно- і південнослов'янських народів, які користувалися кириличним і глаголичним письмом, налічує для IX—XVII ст. не менше 100 тисяч рукописних книг і багато десятків тисяч актів. Тільки частина цього велетенського культурного багатства відбита в друкованих описах та оглядах.

Неодноразово робилися спроби опрацювати бібліографічні показчики таких описів¹. «Довідник-показчик друкованих описів слов'яно-російських рукописів», виданий Комісією по історії філологічної науки, найкращий з них як щодо повноти, так і щодо методики опрацювання матеріалу.

Упорядники зібрали відомості про майже 2900 найважливіших друкованих описів збірок слов'янських кириличних і глаголических рукописів X—XVII ст. При цьому найдокладніше відбита територія СРСР. В усіх можливих випадках подавалися відомості про місце зберігання колекцій у наш час.

До більшості бібліографічних записів додається анотація про кількість описаних рукописів. Однак у довідник не заносилися публікації текстів, а також літературознав-

чі й історичні праці, написані на підставі рукописів, в яких не дається їх опис.

У розділі, присвяченому Україні (стор. 221—245) перелічується близько 100 описів різноманітних колекцій та окремих рукописів. Найцінніші з них зберігаються тепер у Центральному державному історичному архіві УРСР у Києві, Державній публічній бібліотеці Академії наук УРСР у Києві, в Державних наукових бібліотеках у Львові і в Одесі, в наукових бібліотеках Львівського і Ужгородського університетів. Староукраїнські рукописи і архівні матеріали розпорошені, буквально, по цілому світі. Тому відомості про кириличні рукописи написані в XI—XVII ст. на Україні, подаються також в різних розділах, присвячених іншим країнам і державам.

Дані про українські збірки рукописів подаються досить повно і до них не легко подати суттєві доповнення. Проте вражає відсутність відомостей про описи активних книг ЦДІА УРСР у Києві, що видавалися друком у 1869—1909 рр. 48 описів активних книг стосується XVI—XVII ст. і вони повинні були знайти місце на сторінках «Довідника-показчика», адже аналогічний матеріал (наприклад, про описи ЦДІА Литовської РСР) наводиться у книзі. Реєстр опублікованих описів активних книг розміщено в книзі «Кременецький земський суд. Описи активних книг», вип. I, К., 1959, стор. 209—216, відомий, до речі, упорядникам.

Ось ще ряд доповнень, які стосуються рукописних колекцій на Україні та поза її межами: А. Кралицький, *Пам'ятники старинної руської письменності в Угорщині*, «Світ», Ужгород, 1870, № 15—16, 19; його ж, *Харатейна псалтир XV в.*, «Карпат», Ужгород, 1876, № 33 і «Слово», Львів, 1876, № 96 (це публікація опису Мукачівського псалтира XV ст., зробленого І. Срезневським); його ж, *Мукачівська псалтир XV в.*, «Карпат», 1884, № 4; В. Охримович, *Рукописні церковні книги в с. Волосянці, Стрийського повіту*,

¹ У «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР» рецензувався показчик Д. Джапарідзе, *Medieval Slavic Manuscripts*, Кембрідж (Масачусетс), 1957 (№ 5 бюлетеня за 1962 р., стор. 78—79) та відповідний розділ у бібліографічному словнику Л. Махновця, *Українські письменники*, т. I, К., 1960 (№ 1 бюлетеня за 1962 р., стор. 74—75).

«Записки Наукового товариства ім. Шевченка», т. 19, Львів, 1897, стор. 1—8 (розділ *Miscellanea*); В. Щурат, Два письма еп. Винницького, «Шематизм всього клеру греко-кат. єпархій... Перемиської, Самбірської і Сянської на р. 1907», Жовква, 1906, с. XXXVI—XLVIII (подається опис рукописної збірки XVII ст. з Перемиської капітульної бібліотеки); M. Weingart, Zpráva o karpatoruských knihovnách a rukopisech v Presově, Užhorodě a v Mukaceve, «Casopis Musea Kralovství Českého», т. 96, Прага, 1922, с. 273—278; О. Колесса, Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII—XVI в., «Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі...», ч. I, Прага, 1925, с. 406—432 (продовження статті, опублікованої в «Довіднику-показчику» за № 2094); E. Chwalewik, Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie, т. 1—2, Варшава—Краків, 1926—1927; J. Sprogis, Inwentarz Wileńskiego Archiwum Centralnego, cz. 1, Вільнюс, 1929; Ю. Гаджега, Мідяницьке (Medenziensis) толкове євангеліє, «Карпатський світ», Ужгород, 1929, стор. 422—425; Дві грамоти воеводи валаського Івана Мирчі Великого. Палеографічно-лінгвістичний нарис, «Byzantinoslavica», т. 3, Прага, 1931, стор. 415—429 (грамоти XV ст. в Головному архіві давніх актів у Варшаві); В. Січинський, Передмова рукописного євангелія кінця XVI ст. з Маковичі на Закарпатті, «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», т. 151, Львів, 1931, стор. 189—191 (подається також опис самого євангелія); Є. Грицак, Капітульна бібліотека в Перемишлі, «Сьогочасне й минуле», Львів, 1939, № 1, стор. 96—98; Z. Ameisenowa, Rękopisy i pierwodruki iluminowane biblioteki jagiellońskiej, Вроцлав—Краків, 1960 (між іншим, описано один український рукопис); М. Худаш, Лексика українських ділових документів кінця XVI—початку XVII ст., К., 1961 (на стор. 9—23 описується 10 пам'яток з архіву львівської ставропігії—тепер в ЦДІА УРСР у Львові); М. Тихомиров, Отрывки славянских рукописей в Матенадаране, «Банбер Матенадарані», т. 6, Єреван, 1962, стор. 235—247. Для доповнення відомостей про каталоги рукописів бібліотек Польщі варто використати їх перелік, опублікований в книзі W. Hahn, Bibliografia bibliografij polskich, вид. 2-е, Вроцлав, 1956, стор. 29—68.

Жаль, що упорядники наводять лише фрагментарні відомості про рецензії на описи рукописів. В багатьох з них уточнюються дані про колекції рукописів. Доданий до книги показчик географічних назв не цілком задовольняє—пропущено, наприклад, Христинополь (№ 2034), Кременець (№ 2076).

Незважаючи на те, що упорядники намагалися в усіх випадках позначити сучасне місце зберігання рукописних колекцій, «Довідник-показчик» не може замінити інше цінне видання подібного змісту—книгу О. Рогова «Сведения о небольших

собраниях славяно-русских рукописей в СССР», у якій докладніше висвітлюється питання про долю окремих рукописних колекцій.

Слід відзначити, що зміст «Довідника-показчика» набагато ширший, ніж можна було сподіватися від заголовку. У показчику забібліографовано описи не тільки російських, а й українських, білоруських, болгарських, сербських, македонських рукописів, тобто на мовах усіх тих слов'янських народів, що застосовували кирилицю і глаголичну графіку у своїй писемності.

Сучасне слов'янознавство уперто висуває важливу наукову вимогу складання зведеного каталогу слов'янських рукописів у світовому масштабі.

Рецензований «Довідник-показчик»—не тільки важливе і цінне джерело для істориків, літературознавців, мовознавців. Він, безперечно, допоможе також реальніше підійти до завдання створення зведеного каталогу слов'янських рукописів.

Д. Ярославич.

Революционное народничество 70-х годов XIX века. Сборник документов и материалов в двух томах. Редакционная коллегия: С. Н. Валк, С. С. Волк, Б. С. Итенберг, Ш. М. Левин. Том I. 1870—1875 гг. Под редакцией Б. С. Итенберга. Составитель В. Ф. Захарина. Издательство «Наука». Москва, 1964, 530 стор.

Уміщена на обкладинці книги символічна картинка—зірчатий смолоскип на фоні тюремних ґрат і темної ночі—вдало передає суть напруженої, героїчної боротьби і різнонапрямної діяльності революційного народництва 70-х років. Відрадно констатувати, що за глибоке, об'єктивне дослідження ролі і місця в суспільному русі Росії учасників цієї боротьби останнім часом взялося широке коло істориків. З цієї проблеми з'явилися окремі праці і статті на сторінках журналів.

Однак, слід принагідно зауважити, що спеціальних розвідок про діяльність революційних народників на Україні досі немає. Недостатньо вивчені й інші напрями визвольних змагань. Все це говорить про те, наскільки збіднено подано в історичних працях суспільний рух на Україні в 70-х роках.

На докладніше висвітлення чекає ще багато питань загальної проблеми революційного народництва. Тому введення в науковий обіг нових документів, доведення їх до великої аудиторії істориків заслуговує схвалення, бо воно сприятиме скорішому розв'язанню невирішеного.

Збірник документів, про який тут йдеться, складається з короткої передмови, трьох частин (80 документів) і додатків.

Перша частина «Ідеологія революційного народництва першої половини 70-х років XX століття» має три розділи: а) Матеріали програмного характеру; б) Рукописи неопублікованих рефератів, статей, прокламацій та брошур; в) Листи, заяви та інші матеріали.

Серед матеріалів першого розділу помітно виділяються стаття П. Л. Лаврова «Наша программа» (№ 2) і «Прибавление «А» до книги М. О. Бакуніна «Государственность и анархия»» (№ 3). Революційна молодь на початку 70-х років зачитувалась цими працями, дискутувала щодо шляхів і тактики боротьби з царизмом.

В. К. Дебогорій-Мокрієвич у своїх спогадах про переддень масового «ходіння в народ» на Україні пише: «Вихідним пунктом наших розмов часто була бакунінська книга «Государственность и анархия», і особливо вміщене в кінці її «Прибавление «А», в якому Бакунін говорить спеціально про Росію і закликає російську молодь йти в народ для організації бунтів. Необхідність йти в народ більше чи менше всіма усвідомлювалась; усяк відчував живу потребу що-небудь робити в народі, проте на саму цю діяльність дивились різно і про це дуже багато сперечались. Як би там не було, але ці розмови не залишалися безплідними» (Вл. Дебогорій-Мокрієвич, От бунтарства к терроризму. Книга І. «Молодая гвардия». Москва 1930 Ленинград, стор. 164).

Привертають увагу: програма товариства «чайковців» — записка П. О. Кропоткіна «Должны ли мы заняться рассмотрением идеала будущего строя?» (№ 4), як свідчення нових пошуків революційної теорії; статутний документ початку 1875 р. — «Программа деятельности. Устав революционера и организация тайного общества» (№ 5), який свідчить про те, що після руху 1873—1874 рр., який «далеко не був централізованим і пройшов широким неорганізованим потоком» (Вл. Дебогорій-Мокрієвич, названа праця, стор. 154), серед революційних народників намічається поступовий перехід від гурткової діяльності до утворення централізованої конспіративної організації.

Документи, вміщені у другому розділі, написані революціонерами-практиками напередодні та під час «ходіння в народ». У прокламаціях, які розповсюджувались і на Україні, статтях, рефератах тощо піднімаються різні питання. Тут:

і різка критика реформи 1861 р. — «Что прежде с нас брали кнутом, теперь берут голодом. Да, братцы, хороша эта воля дворянская. Обошли нас ловко господа с царем своим, чисто дело обделали, и славу нажили за освобождение, и карман-то набрали пуше прежнего; наделили нас песком да камнями по три десятины на душу да заставили оброк платить не хуже прежнего; выкупать ее, значит, родимую нашу-то землю-матушку, что отцами да дедами с испокон века возделана, с потом и кровью вспахана, слезами омочена!» (№ 6, стор. 126);

і розуміння того, що все зло тогочасної дійсності коренилось в «самих основах общественного строя, в его неправде для слабого, для бедного, для большинства» (№ 9, стор. 133);

і віра в народ та необхідність знищення існуючого ладу революційним шляхом — «Надо убедиться, что никакая деятельность легальная, открытая, совершающаяся в

пределах закона (особенно у нас) и направленная на пользу всего народа, невозможна и бесполезна, что одна деятельность необходима и полезна — это возбуждение и организация всенародного бунта, социальной революции...» (№ 13, стор. 147) і т. д.

Для істориків України безперечний інтерес з багатьох боків становлять статті з рукописного журналу № 1 чернігівського революційного гуртка — «Задача революционной партии в России», «Что делать?» (№ 12).

Документи останнього розділу першої частини також подають важливі відомості про світосприйняття і погляди революціонерів (особливо заяви Іполита Мишкіна — № 22, № 23).

Друга частина «Діяльність революційно-демократичних гуртків першої половини 70-х рр. і «ходіння в народ» включає такі розділи: а) гуртки 1869 — початку 1872 рр. та їх діяльність; б) діяльність революційних гуртків і «ходіння в народ» (1872—1875 рр.).

В останньому розділі подані різні за характером (зізнання пропагандистів, свідчення селян, жандармські рапорти, донесення царю, судові постанови, листи революціонерів тощо) документи, які засвідчують активну діяльність народників у Петербурзі, Москві, 17 губерніях Росії (в кожній окремо), в тому числі шістьох губерніях України — Київській, Подільській, Полтавській, Херсонській, Харківській, Чернігівській.

«Київська губернія. Тут уміщено уривки із зізнань учасників «київської комуні» П. Ф. Ларіонова (20 грудня 1874 р.; № 39) та К. К. Брешковської (29—30 січня 1875 р.; № 40). Ларіонов, зокрема, розповів про склад «комуні», дещо про внутрішню організацію та штаб-квартиру її. Брешковська показала, як в силу гнітючих обставин розвіювались надії на мирні, легальні шляхи внесення якихось прогресивних змін в існуючий стан речей і під впливом невдач на цьому путі росли переконання в необхідності нелегальної революційної боротьби; назвала місця, де вона перебувала з метою пропаганди (Сміла, Білозір'я, Черкаси, Кременчук, Тульчин).

«Київська комунa» і її діяльність за-слуговують на окреме дослідження. Уривки із указаних свідчень дають дуже скупі відомості про неї. Для вивчення її історії потрібне детальне вивчення комплексу відповідних документів, що зберігаються в архівах України і Москви, та спогадів.

Подільська губернія. У листі (5 лютого 1873 р.; № 48) до П. І. Михайловича учитель сільської школи в с. Мурафа. Ямпільського повіту, С. С. Топачевський пише про літературу, яку він використовує (і яка ще потрібна) для своєрідного навчання-пропаганди серед молоді, спрямованого на усвідомлення нею причин тяжкого становища хлібороба і виховання майбутніх «вожаків селянства». У свідченнях робітника цукрового заводу О. І. Танчина (10 жовтня 1874 р.; № 49) йдеться про поширення народницької лі-

тератури вчителькою приходського училища містечка Чорноострова, Проскурівського повіту, О. В. Охріменко, зокрема таких брошур як «Дедушка Егор», «Митюха», «О деньгах» та збірника «Степные очерки».

У зв'язку з цим слід указати на необхідність дослідження таких питань: роль прогресивного учительства в поширенні народницьких ідей на Україні, використання народниками в пропаганді української літератури, географія поширення народницько-пропагандистських творів.

Полтавська губернія. З постанови начальника Полтавського губернського жандармського управління від 13 серпня 1874 р. (№ 50) довідуємося про пропаганду О. М. Калюжного та інших членів харківського революційного гуртка серед селян Кобеляцького повіту, яка стала приводом до поширення чуток про те, «що земля повинна бути спільною і буде такою, якщо не стане панів, для чого ніби в трьох губерніях погодились покінчити з панами». Про поширення таких же чуток в Кобеляцькому повіті доповідають 9 вересня 1874 р. з III відділу Олександр II (№ 51).

Тут треба висловити незгоду з тим, що до прямих результатів народницької пропаганди укладачами збірника віднесено поширювані чулки про переділ землі (див. заголовок до док. № 51). Вона могла бути лише поштовхом для них. Віра в справедливий переділ землі ніколи не покидала селян після 1861 р., коли їх безсоромно обідали як липку. Інколи було досить одного слова, щоб жевріюча віра починала пломеніти. На ці селянські чекання покладали деякі надії народники (Вл. Дебагорий-Мокриєвич, названа праця, стор. 171, 213 та ін.).

Доречно тут подати запис із «Щоденника» професора Київського університету О. Ф. Кістяківського, зроблений, правда, дещо пізніше — 28 липня 1879 р.: «Недавно Маков, министр внутренних дел, по повелению государя распорядился, чтобы народу было объявлено о том, чтобы он не питал ложных надежд на получение земли, на какой бы то ни было новый раздел, и чтобы он не внимал ложным слухам о раздаче земель. Это объявление правительства прямо направлено против давно затаенной мысли нашего малороссийского народа, что настанет час — слушний час — когда земля панская пойдет в общий раздел. Это убеждение, или справедливое верование, глубоко запало в душу малороссийского народа; он его лелеет, он ему верит как царствию небесному в будущей жизни; расстаться с ним для него все равно, что расстаться с тем, что для него всего дороже. Само собою разумеется, что ударить в это верование полицейским распоряжением все равно, что ударить в сердце народа, все равно, что стаять на его грудь коленом» (ЦДІА УРСР у Києві, ф. 263, оп. I, спр. 14, арк. 19—20).

Харківська губернія. Із свідчень (9 жовтня 1874 р.; № 63) учня залізничного технічного училища в Харкові О. З. Дзюбіна, який був членом революційного гуртка, організованого А. В. Андреевою, довідуємося про методи і зміст

народницької пропаганди, про те, як шляхом критики тогочасного суспільного ладу і студій російської революційно-демократичної та європейської соціалістичної літератури поступово прищеплювалися молоді «ідеї невдоволення урядом» і йшло залучення її до революційної боротьби.

Цікавий документ № 64 (уринок з свідчень 17 грудня 1874 р. І. П. Клементьєва, учасника харківського революційного гуртка, організованого С. П. Коваликом). У ньому йдеться про харківський революційний гурток семінаристів, очолюваний Миколою Крутіковим та Юрієм Говорухою-Отроком. Клементьєв розповів зокрема, що на всіх сходках учасники гуртка говорили про безвихідно тяжке становище нижчих класів суспільства, необхідність зміни існуючого в Росії державного ладу шляхом революції. «Взамін старого не передбачалось ніякої визначеної форми правління; говорили, що ніхто, навіть самі агітатори, які збудили революцію, не повинні бути ні законодавцями, ні встановлювачами нового порядку, не повинні нав'язувати народу ту чи іншу форму правління, що необхідно дати змогу самому народу вибирати ту чи іншу форму правління. У вигляді передбачення висловлювали, що, вірогідніше, майбутня форма правління буде правління общинне, на взірць того, як тепер існує селянське сільське і волосне громадське управління. Для досягнення революції у вказаному вище напрямі передбачалося, щоб усі агітатори ішли в народ...» (стор. 336). Тут же названо багато революційної літератури, яка передавалась з рук в руки студентами і семінарстами, зокрема праця Карла Маркса «История гражданской войны во Франции в 1871—1872 гг.».

Херсонська губернія. Тут подано матеріали з протоколу дізнання в справі про революційну і антирелігійну пропаганду вчителя сільської школи с. Мала Миколаївка, Ананьївського повіту, В. Й. Тельє (9—10 липня 1875 р.; № 65).

Чернігівська губернія. З чотирьох документів найбільшу увагу привертють — постанова від 6 вересня 1874 р. (№ 66) прокурора Ніжинського окружного суду про арешт учителя сільської школи с. Пліски, Борзнянського повіту, І. Д. Трезвинського (звинувачений в поширенні серед селян «учення, спрямованого на повалення насильницькими засобами існуючого державного порядку») та уринок з показання семінарста А. К. Карловича про революційну пропаганду керівника гуртка в Чернігові Г. Г. Божко-Божинського серед вихованців духовної семінарії.

Серед документів третьої частини «Матеріали по процесах «50-ти» і «193-х» найкolorитнішими є промови П. О. Алексєєва (№ 74), С. І. Бардіної (№ 72), Г. Ф. Здановича (№ 73), І. М. Мишкіна (№ 77), в яких порушено багато питань революційного руху 70-х років у Росії.

У кінці збірника вміщені додатки: коментарі по змісту опублікованих документів, огляд документальних матеріалів ЦДАЖР СРСР з історії революційного народництва першої половини 70-х рр.

XIX ст., списки скорочень, показчик нелегальної літератури, яка згадується в документах, іменний показчик.

У змістовному і продуманному щодо структури огляді документальних матеріалів є чимало відомостей про революційні гуртки (стор. 453—455), народницьку пропаганду (стор. 467—471) на Україні. Такий огляд, окрім усього, цінний ще й тим, що на основі його, при додатковому вивченні документальних матеріалів інших архівів країни, можна видати книгу довідкового характеру про всі революційні гуртки Росії, які існували в той час.

Іменний показчик складено в основному вдало. Однак, тут трапляються деякі огріхи. Наприклад, у документі № 39 згаданий Хотько як учасник «київської комуні». Ця неточність потрапила і в показчик. У «київській комуні», як відомо, брав участь не Хотько, а Іван Михайлович Ходько (див. про нього Вл. Дебогорій-Мокрієвич, названа праця, стор. 229—232 та ін.; під цим прізвиськом і ініціалами він проходить і по документах Київського губернського жандармського управління). До учасників «київської комуні» беззастережно віднесено братів Левенталь і сестер Камінер. В. К. Дебогорій-Мокрієвич у згаданих спогадах пише, що вони не були членами «комуні» (стор. 143). Є й інші недогляди.

В цілому ж, археографічне опрацювання збірника проведено на належному рівні.

Погоджуючись із оцінкою всіх опублікованих документів, даною автором передмови (стор. 7), слід сказати, що збірник буде корисним як для фахівців, так і широкого загалу любителів історії.

Звичайно, в такому невеликому за обсягом збірнику документів про діяльність революційного народництва першої половини 70-х років на території всієї Росії не могли знайти достатнє висвітлення навіть основні питання цієї ж проблеми стосовно України. Тому, нам здається, треба було б хронологічно продовжити серію збірників — «Суспільно-політичний рух на Україні 1856—1862 рр.» (вид-во АН УРСР, К., 1963) і «Суспільно-політичний рух на Україні в 1863—1864 рр.» (вид-во «Наукова думка», К., 1964), видавши документи і про славні сторінки боротьби революційних народників на Україні.

А. Катренко

І. Г. Шовкопляс. Основи археології. К., 1964, 272 стор. Державне учбово-педагогічне в-во «Радянська школа».

Жодна історична наука не зазнала у своєму розвитку такого великого і всебічного поширення джерелознавчої бази з початку XX ст., як археологія. Особливого розвитку досягла вона у післявоєнні роки в Радянському Союзі та в країнах народної демократії.

Археологія завоювала собі самостійне місце в історичній науці саме для тих періодів, від яких не дійшло до нас будь-яких відомостей у писемних джерелах, не залишилось ніякої писемної документації. До того ж археологічні матеріали мають

одну яскраву рису, якої бракує всім іншим історичним джерелам. Вони — правдиві рештки минулого, реальні залишки дійсності, що, переборюючи опір часу, збереглися такими, якими вони були тисячоліття тому.

В пізнанні минулого на підставі археологічних даних усе залежить від кількісного нагромадження матеріалів, від умінь дослідника бачити те, що він розкопав, від спроможності сприймати річ і явище в усіх їх зв'язках.

Запровадження спеціального курсу з основ археології на історичних факультетах університетів та педінститутів відповідає потребам викладання історії в наших вузах. Якщо зовсім нещодавно археологія була трактована як одна з допоміжних наук (поруч з палеографією, сфрагістикою, нумізматикою або історичною географією в кращому разі), то тепер вона зайняла провідне місце при розробці історичного процесу за докапіталістичних формацій, хоч тут і доводиться робити поки що перші, але вже досить певні кроки.

Запровадження курсу з основ археології у програмі вузівського викладання історії викликало потребу у створенні відповідного учбового посібника. Книга І. Г. Шовкопляса «Основи археології» — це перший посібник з основ археології, написаний для вузів Української РСР. Досі видавництво «Радянська школа» видало в перекладах на українську мову дві праці відповідного профілю. Це — А. В. Арциховський «Основи археології» (К., 1955) та О. О. Альмарик і О. Л. Монгайт «Що таке археологія» (К., 1958). Однак ні А. В. Арциховський, ні О. Л. Монгайт не є фахівцями з археології південної частини Радянського Союзу. Вони ніколи не проводили, на відміну від Б. О. Рибаківа або Б. М. Гракова, розкопок на Україні і не досліджували археологічних культур, поширених у межах лісостепової і степової ландшафтно-географічних зон Східної Європи. Тимчасом значна кількість важливіших археологічних культур Радянського Союзу, як-от: Трипілля (IV—III тисячоліття до н. е.), культура скіфських племен у першому тисячолітті до н. е., черняхівська культура (II—V ст. н. е.), ранньослов'янські пам'ятки VI—VII ст. н. е., найвидатніші давньоруські пам'ятки часів Києворуської держави, засвідчені переважно, а то й виключно лише на території Української РСР. Згадані культури здебільшого зовсім невідомі на суміжних територіях Білоруської РСР та Російської РФСР.

У книзі І. Г. Шовкопляса широко використані результати археологічних досліджень на території України в цілому їх обсязі, здійснених як за останні роки, так і за весь попередній час. Перед автором стояло багато складних і відповідальних завдань: охопити в стислому викладі, відповідно до програми вузівського курсу, всі археологічні періоди та епохи — палеоліт, неоліт, епоху міді-бронзи, ранній залізний вік, середньовіччя, — разом з тим розкрити співвідношення синхронних культур та їх належність до соціально-економічних формацій.

Виклад у праці ясний і простий, позбавлений суб'єктивних уподобань і довільних тенденцій. У книзі немає нічого зайвого. Частини урівноважені. Автор не намагається обстоювати будь-що-будь власні думки. Він воліє ознайомити читача з поглядами, які панують або переважають у науковій літературі. Він уникає етнічних визначень археологічних культур, згоджуючись з тим, що «етнічна належність більшості археологічних культур невідома» (стор. 7).

Книга стоїть на рівні сучасної археологічної науки. Ми не вважаємо доцільним у цій рецензії викладати зміст книги розділ за розділом. Як уже сказано, автор прагнув зберегти найбільшу об'єктивність при інтерпретації археологічних пам'яток, культур і загальних положень. Як він зазначає, «нерідко, наприклад, одні і ті ж археологічні пам'ятки і навіть культури визнаються як датовані по-різному, внаслідок чого різним буває і висвітлення окремих питань історії суспільства на певних територіях... У цій книзі автор додержується найбільш поширених і загальноприйнятих положень, відзначаючи одночасно ті з них, з приводу яких існують найбільш значні розбіжності серед дослідників» (стор. 35).

Виникає питання, якою мірою автор в урочовому вузівському посібнику повинен був викладати і стверджувати певні положення лише тому, що вони «найбільш поширені і загальноприйняті»? Ця позиція досить небезпечна. Адже існують істини історичні й істини історіографічні. Останні аж ніяк не повинні фігурувати в посібнику на тому ж рівні і в тій самій якості, що й перші. Тимчасом у книзі таке відрізнєння часто-густо не провадиться. Наведемо кілька прикладів для ілюстрації.

Трипільські племена — землеробські. Згідно з загальнопоширеним поглядом, це було мотичне хліборобство. В книзі читаємо: «Середній етап розвитку трипільської культури характеризувався високим розвитком мотичного землеробства» (стор. 103). Те саме зауважено про пізній етап розвитку трипільської культури, репрезентований поселенням в с. Городську Коростишівського району Житомирської області на р. Тереві: «Землеробство відігравало допоміжну роль і провадилося за допомогою мотик» (стор. 104). З свого боку, не думаю, щоб ті крем'яні знаряддя з Городська, які звичайно фігурують в літературі як мотички, можна було б вживати для обробітку ґрунту!..

Або ще інший приклад при постановці питання про розмежування історичних та історіографічних істин. Йдеться про іранство скіфів. У підручнику студент прочитає: «Встановлено, що скіфи являли собою союз споріднених племен, мова яких належала до північно-іранської групи мов... Встановленням іраномовної етнічної приналежності скіфських племен покладено кінець безпідставним спробам вважати їх предками східних слов'ян» (стор. 145).

Так, безперечно, в історіографії панує погляд, ніби скіфи за своєю мовною та етнічною приналежністю іранці. Цей по-

гляд загально поширений в історіографії питання. Його дотримуються Вс. Міллер, М. Фасмер, В. І. Абаєв. Цей погляд, без критичної попередньої перевірки, був перенесений в археологічну літературу.

На початку книги автор зауважив: «Етнічна належність племен більшості археологічних культур невідома і вони фігурують під назвами племен відповідних культур» (стор. 7). Як ми уже казали, це, безперечно, слушна і єдино виправдана позиція. Однак автор не дотримався цілком цього погляду і весь VIII розділ (стор. 199—231) означив: «Стародавні східні слов'яни та їх сусіди». Під цю етнічну рубрику він, без жодних застережень, впровадив розгляд як пам'яток черняхівської культури, так і більш хронологічно ранньої зарубинецько-корчуватської культури (стор. 200—210), пішовши на поступку історіографічній, до речі, ніяк не аргументованій позиції групи дослідників. Тимчасом навіть один з найбільш активних прихильників цього погляду М. Ю. Брайчевський у своїй новішій праці «Біля джерел слов'янської державності. Соціально-економічний розвиток черняхівських племен» (К., 1964) змушений був у «Вступі» до своєї праці зазначити: «Проблеми етногенезу тих племен, що є об'єктом даної праці, ще чекають спеціального дослідження, для успішного здійснення якого, очевидно, потрібне розширення джерелознавчої бази» (стор. 5).

Ми подали ці кілька зауважень зовсім не для того, щоб закинути щось авторові або ж якоюсь мірою зменшити наукову і навчальну цінність даної книги. Ми не можемо не брати до уваги ті великі труднощі, які стояли перед автором і які довелися йому перебороти. Але, передбачаючи потребу, що незабаром, очевидно, виникне в другому, повторному виданні «Основ археології», хотілося б застерегти автора від недооцінки ним згаданої тут настанови — необхідності чіткого відрізнєння історичних та історіографічних істин, як про це згадано вище.

Нарешті, слід відзначити вдале оформлення книги, багато і різноманітно ілюстрованої, прекрасну роботу художника М. Прокопенка. Слід сподіватися, що видавництво «Радянська школа» не спиниться на зробленому, а продовжить працю, започатковану виданням «Основ археології», у тому ж напрямі. Очевидно, на черзі стоїть видання серії книжок, обсягом 3—5 друк. арк. з окремих розділів археології, починаючи від палеоліту й до часів Київської Русі.

В. Петров.

Pomianyk of Horodysche. Edited by J. B. Rudnytskyj. Winnipeg. University of Manitoba Press, 1962, [2], 54 стор.

(Пом'яник з Городища. Видав Я. В. Рудницький. Вінніпег, видавництво Манітобського університету, 1962, (2), 54 стор.

Село Городище поблизу м. Червонограда (колишнього Христинополя) на Львівщині в минулому було одним з важ-

лих культурних осередків Південної Волині. Ще в XV ст. тут була велика монастирська бібліотека, з якої до нас дійшли унікальні пам'ятки писемності: пергаментний Апостол XII ст. (Христинопольський Апостол), «Бучацьке» євангеліє XII—XIII ст., псалтир XIII—XIV ст., збірники проповідей XV—XVI ст., пергаментні уривки XII—XIII ст.¹

Український славіст О. Колесса ще у 1902 р. виявив у церкві в Городищі пом'яник (інакше субітник, тобто списки померлих для поминальних богослужень), написаний протягом 1484—1737 рр. Пізніше цей рукопис був куплений для Кабінету рідкісної книги бібліотеки Манітобського університету в Канаді. Тепер цей рукопис вважають найстарішим кириличним рукописом на Американському континенті. Нещодавно першу частину цього рукопису (54 сторінки) опубліковано шляхом фото механічної репродукції. Публікація містить цінний матеріал для вивчення української палеографії XV ст., а також для ономастики, частково і для генеалогії та історичної діалектології. На жаль, публікація вийшла без відповідної вступної статті і без коментарів, які полегшували б дослідникам та студентам користування цією цікавою пам'яткою української писемності.

Я. Григоренко.

В. В. Цибульський. Современные календари стран Ближнего и Среднего Востока. Синхронистические таблицы и пояснения. Изд-во «Наука», М., 1964. 236 стор. (Академия наук СССР. Институт народов Азии).

Серед календарних систем, що в різні історичні періоди діяли на території України, були також системи східного походження. В архівних та нарративних джерелах (типу хронік), писаних східними мовами, що стосуються минулого України, вживалися різні ери літочислення, які без спеціальних математичних формул або перевірних таблиць не легко синхронізувати із загальноприйнятим літочисленням. Для української хронології цінні ті розділи і параграфи довідника В. Цибульського, в яких докладно пояснюються такі календарні системи: монгольський місячно-сонячний календар 12-річного тваринного циклу, що вживався в XII—XIV ст. на завойованій монголо-татарами території України, а також, можливо, кочовими племенами в більш давній період; арабський календар місячної хіджри, що застосовувався в Криму в XIV—XVII ст.; турецький місячно-сонячний календар «Малі», що офіційно вживався там з останньої чверті XVII ст. до 1783 р.; єврейський місячно-сонячний календар, який вживало

єврейське населення українських міст протягом ряду століть. Багато сумлінно опрацьованих перевірних таблиць, опублікованих в книзі В. Цибульського, допомагає перераховувати роки різних східних систем літочислення на роки прийнятої у нас ери. При їх допомозі можна перевести на григоріанський календар також дати з позначенням дня і місяця.

Праця «Сучасні календарі країн Близького і Середнього Сходу» (всупереч заголовкові вона торкається також давніх календарів) тісно в'яжеється із завданням дослідження хронології історії України. Вона допомагає виправити ті помилки в датуванні окремих подій, що зустрічаються в історичних працях внаслідок некоректного використання перекладених в минулому східних джерел. В цих перекладах, переважно ще дореволюційного часу, є чимало помилок, що виникли при перерахуванні датування за східними системами літочислення на європейську. Слід підкреслити, що В. Цибульський своєю працею усуває помилки, які є в довідниках із східної хронології, виданих протягом останнього часу в Радянському Союзі, зокрема, в таких як «Синхронистические таблицы хиджры и европейского летоисчисления» (2-е вид. під ред. акад. Й. А. Орбелі, М.-Л., 1961) і Г. Д. Мамедбейлі «Синхронистические таблицы для перевода дат» (Баку, 1961). Помилки, правда, іншого характеру, є також в тих місцях розділу «Хронологія» (автор А. О. Введенський) учебного посібника «Допоміжні історичні дисципліни. Короткий курс» (К., 1963), в яких розглядаються східні календарні системи.

Я. Д.

Ibn Battuta, Osobliwość miast i dziwy podróży 1325—1354. Wybór. Tłumaczyli z języka arabskiego T. Majda i H. Natorf. Redakcja naukowa, wybór i przedmowa A. Zajaczkowskiego. Komentarze opracował T. Majda. Warszawa, «Książka i Wiedza», 1962. XXIV, 383 s., 14 ark. il., 1 karta.

(Ібн-Баттута, Особливості міст та чудеса подорожей 1325—1354. Вибране. Переклади з арабської мови Т. Майда і Г. Наторф. Наукова редакція, підбір і передмова А. Зайончковського. Коментарі опрацював Т. Майда. Варшава, «Книжка і знання», 1962).

Берберійський мандрівник Абу-Абдаллах Мухаммед ібн-Абдаллах ібн-Ібрагім (1304—1369) — більш відомий під іменем Ібн-Баттуті. Він вважається одним з найбільших мандрівників середньовіччя. За 29 років цей мандрівник об'їздив майже всі нехристиянські держави того часу. Він мандрував по Північній Африці, Близькому Сході, Східній Європі, Середній Азії, Індонезії, Китаї. Бував він також на території сучасної України.

Приблизно у 1331—1332 рр. мандрівник тричі перетяв південноукраїнські степи

¹ О. Колесса, Південноволинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII—XVI ст. частина II—III, IV, Прага, 1923—1925 (відбиток з Наукового збірника Українського університету в Празі).

своїми маршрутами Крим—Астрахань—Сарай (золотоординська столиця на Волзі), Сарай—Константинополь і Константинополь—Сарай.

До нас дійшли обширні спогади Ібн-Баттуті, продиктовані писареві марокканського султана. Власне так постала одна з найцінніших географічних праць періоду феодалізму.

Польський переклад вибраних уривків з опису подорожей Ібн-Баттуті здійснено на підставі єдиного повного наукового видання (*Voyages d'Ibn Batoutah*, т. 1—4, Париж, 1853—1858), підготовленого К. Дефремері та Б. Р. Сангвінетті.

У польському виданні наводяться, зокрема, найцікавіші фрагменти з опису подорожі Ібн-Баттуті по Україні. Вони відбивають його перебування в Кафі (Феодосії), Кірамі (Судаку), поїздки татарськими арбами через степи, побут і звичаї їх кочового населення.

Південь України був тоді в складі Золотої орди (розділ про Дешт-і кипчак, тобто степ кипчаків, уміщено в книзі на стор. 111—125, коментар до нього — на стор. 353—356).

Описи Ібн-Баттуті, які стосуються цієї степової імперії, вважаються на сьогодні одним з найкращих і, в деяких випадках, єдиним джерелом про ряд історичних подій, про рівень культурного розвитку населення, державний лад та адміністративний устрій підкорених монголо-татарами східноєвропейських просторів.

Видання здійснене під керівництвом одного з найвидатніших польських сходознавців А. Зайончковського. Воно має науково-популярний характер. Шкода тільки, що при його підготовці не враховувалися рукописні варіанти «Особливостей міст та чудес подорожі». Можливо, що цим вдалося б з'ясувати загадкове місце про «віддалені на один день від столиці султана Сара» «гори русів» (Карпати?), заселені ясноволосими і синьоокими християнами. В горах цих були копальні срібла, в яких виготовляли срібні зливки «саум» (гривні).

Наукове використання видання А. Зайончковського утруднюється відсутністю позначень пропущених місць тексту.

Я. Д.

Нові надходження

ДОНЕЦЬК

Торік у Донецький облдержархів надійшла на зберігання частина документальних матеріалів за 1963—1964 рр. по особовому фонду Героя Соціалістичної Праці К. А. Северінова, бригадира комплексної бригади комуністичної праці шахти № 5/6 ім. Димитрова тресту «Червоноармійськвугіль».

Серед документів знаходяться копії довідок про роботу бригади і хід виконання зобов'язань, техніко-економічні показники бригади та листування з шахтарями зарубіжних країн.

Архів поповнився також документами шахти комуністичної праці № 5-біс «Трудовська» тресту «Петровськвугіль», яка передала копії відзивів іноземних делегацій про відвідання шахти, поздоровчі телеграми шахтарям народно-демократичних країн і IV-й міжнародній конференції шахтарів та ін.

Від фабрики ім. Володарського м. Донецька надійшли інформації про роботу підприємства та фотознімки, що відтворюють виробничий процес.

В. Сапронова

ПРИЛУКИ

Протягом минулого року філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках прийняв на збереження 3768 од. зб. В основному це документальні матеріали промислових підприємств міста, Дмитрівського райвиконкому та його відділів, Прилуцького фінвідділу, сільських Рад, колгоспів Прилуцького та Дмитрівського районів, Яблунівської районної інспектури ЦСУ.

Серед прийнятих документів — інформації, доповідні зведені відомості про стан промислових підприємств міста, акти про збитки, завдані війною промисловим підприємствам міста, про відбудовні роботи, заміну та ремонтуювання техніки, капітальне будівництво підприємств; протоколи засідання виконкомів і сесій сільських та районних Рад депутатів трудящих колишнього Дмитрівського (тепер Ічнянського)

районів, кошториси, бюджет, звіти про виконання бюджету сільських Рад та райвиконкомів, матеріали про роботу комісій по виборах до Верховної Ради СРСР, місцевої Ради та народних суддів; плани, звіти, протоколи загальних зборів колгоспників і засідань правлінь колгоспів, книги обліку фондів, натуральних та грошових доходів та їх розподіл; статистичні відомості про наявність посівної площі, врожайності зернових і технічних культур, кількість худоби; матеріали перепису сільського населення та інші статистичні відомості по Яблунівському району.

Прийняті документальні матеріали являють певний інтерес для дослідників. Вони розкривають боротьбу трудящих за відновлення зруйнованого війною народно-господарства міста і району.

М. Котеленець.

СІМФЕРОПОЛЬ

Кримський облдержархів поповнився новими документальними матеріалами. Серед них документи облвиконкому за 1945—1962 рр. Вони висвітлюють боротьбу трудящих Криму за відбудову народного господарства у післявоєнні роки, за виконання семирічного плану тощо.

Ряд матеріалів характеризує стан відбудови міста-героя Севастополя, а також відбудову і реконструкцію Сімферополя, Ялти, Керчі, Феодосії, Євпаторії, Алушти тощо, відбудову і розвиток курортів Криму та поліпшення їх роботи.

Інші документи показують відбудову і розвиток сільського господарства в Криму, перетворення півострова у квітучий край. Це, зокрема, документи про ползахисні насадження і будівництво ставків та водоймищ, про будівництво Північно-Кримського каналу, про розширення площ садів і виноградників, відбудову і розвиток водного господарства в районах Криму.

Тут же є матеріали соціалістичного змагання сільрад, документи про виконання міськрайвиконкомами Криму наказів виборців, звіти депутатів, про проведення виборів до Верховної Ради СРСР і РРФСР.

Є документи про роботу промислових підприємств, розвиток місцевої промисловості, звіти про виконання планів народного господарства, рапорти про соцзмагання, про будівництво тролейбусної лінії Сімферополь—Ялта, зрошення земель Криму, розвиток науки, культури й освіти.

За 1943—1963 рр. прийнято документи Державного арбітражу Криму (155 од. зб.). Тут є листування з партійними і радянськими органами про діяльність арбітра-

жу, протоколи оперативних нарад при головному арбітрі, річні статистичні звіти про роботу арбітражу, арбітражні справи тощо.

Надійшли також нові документи особового походження. Це — фонд відомого в Криму історика-краєзнавця П. Надінського. Серед матеріалів є рукописи його творів, наприклад, «Очерки по истории Крыма», статей, листування тощо.

М. Поліщук

Хроніка

В КОЛЕГІЇ АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР

На черговому засіданні Колегії, що відбулося 22 грудня 1964 р., обговорювалося питання про стан архівної справи в Запорізькій та Кримській областях і заходи щодо її поліпшення.

З доповідями виступили завідувачий Архівним відділом Запорізького облвиконкому О. П. Литвяков, Кримського облвиконкому О. Д. Белікова.

На засіданні виступили заступник начальника Архівного управління УРСР Л. В. Гусева, начальник оргметодичного відділу В. С. Коновалова, начальник АУ УРСР С. Д. Пількевич, старший науковий співробітник Архівного управління А. М. Катренко та ін.

Доповідачі і виступаючі відзначили, що в цілому дещо поліпшилася робота архівних установ Запорізької та Кримської областей. Вжито заходів до виконання урядових постанов з архівної справи від 1963 р.

Архівні відділи звернули увагу на контроль за постановкою документальної частини поточного діловодства та за роботою відомчих архівів. Практикується складання номенклатур справ окремих систем установ.

Одним з досягнень у роботі архівного відділу Кримського облвиконкому є те, що значно поліпшився стан зберігання та упорядкування документальних матеріалів в установах області, які за 1962—1964 рр. упорядкували 65656 од. зб.

Заслугує на увагу така форма роботи з відомчими архівами, як організація громадських оглядів. Її застосували запорізькі архівісти, організувавши в 1964 р. огляд установ Придніпровського раднархозу.

Перебудовано роботу експертно-перевірних комісій, розширилось використання документів.

Однак у роботі архівних установ Запорізької та Кримської областей є ще ряд недоліків. Насамперед у ряді провідних установ областей (облкомунгоспі, облсоцзабезі, обласному управлінні заготівель сільськогосподарських продуктів Запорізької області, в педінституті імені М. В. Фрунзе, обласному управлінні торгівлі Кримської області) документальні

матеріали не упорядковані. Особливо в незадовільному стані матеріали у відомчих архівах, районних і сільських установах. У ряді установ документальні матеріали й досі зберігаються з 1943—1944 рр. і не упорядковані.

Погано забезпечені приміщеннями районні і міські держархіви у Запорізькій області. Так, Мелітопольський і Пологський міські державні архіви не мають приміщень, а чотири райархіви з десяти — розміщені у тісних приміщеннях, непридатних для концентрації документальних матеріалів.

Трохи кращі справи у Кримській області. Тут всі міські й районні держархіви забезпечені приміщеннями, повністю повернули в установи документи по особовому складу, налагоджений облік документальних матеріалів. Але в райміськархівах відсутнє планове, систематичне комплектування їх матеріалами районних та міських установ, колгоспів і радгоспів. У незадовільному стані ще перебувають документальні матеріали довоєнного періоду, що зберігаються у міськархівах Криму.

Погіршилася робота Кримського облдержархіву. Він протягом ряду років не концентрував документальних матеріалів від провідних установ, організацій, підприємств та райміськдержархівів області, хоч ще у 1962 р. облвиконкомом тимчасово для цього було надано архіву приміщення.

Документальні матеріали багатьох важливих фондів архіву перебувають у поганому стані. Не проводиться реставрація, підшивка, картонування та мікрофільмування документальних матеріалів.

Запорізький облдержархів комплектувався документальними матеріалами в дуже незначному обсязі. За 1962—1963 рр. на державне зберігання в облдержархів надійшло всього 50 тис. од. зб. З районних держархівів документальні матеріали не приймалися. Науково-технічна обробка фондів проводиться в малому обсязі, стан описів здебільшого незадовільний.

Організаційно-методичне керівництво архівною справою у Запорізькій і Кримській областях ще перебуває на низькому рівні.

Причиною незадовільного стану роботи є пасивне ставлення керівників архівних відділів та облдержархівів до вирішення актуальних питань розвитку архівної справи.

Колегія прийняла рішення, в якому визначені конкретні заходи щодо виправ-

лення недоліків, допущених у роботі архівних установ цих областей і піднесення архівної справи на належний рівень.

На засіданні Колегії розглядалося також питання про організацію соцзмагання між архівними установами республіки.

В. Боднар

КОНФЕРЕНЦІЇ ДОСЛІДНИКІВ

ПРИЛУКИ

У грудні минулого року у філіалі Чернігівського облдержархіву в Прилуках відбулася конференція дослідників, що працювали у читальному залі.

За час з 1943 по 1964 р. у читальному залі філіалу працювало 367 дослідників—наукових працівників, учителів, агрономів, економістів, інженерів, студентів, журналістів. Академік АН УРСР І. З. Штокало і доктор медичних наук Ю. Ю. Вороной виявили документи про відомого російського математика Г. Ф. Вороного. Виявлені документи використані ними при виданні 3-го тому творів Г. Ф. Вороного. Дослідники М. В. Данилевський, М. М. Крупник і О. Л. Воеділо виявлені документи використали при написанні і виданні книги «Тростянецька семинталізована худоба». П. Л. Можелевський і М. В. Данилевський використали документи архіву при виданні книги «Молочна ферма колгоспу імені 10-річчя Жовтня». Кандидат педагогічних наук І. В. Пуха відвідує читальний зал протягом 15 років. Виявлені документи він використав для написання кандидатської дисертації, зокрема статті «Перший етап боротьби за утвердження радянської школи на Україні», яка опублікована в «Наукових записках» Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР тощо. В різних журналах та газетах опубліковані десятки статей з використанням матеріалів нашого архіву.

Найбільше, порівняно з минулими роками, працювало дослідників у 1963—1964 рр., це у зв'язку з написанням «Історії міст і сіл Радянської України». У 1964 р. читальний зал відвідало 92 дослідники, які працювали протягом 168 днів. Серед них: наукових працівників—4, директорів шкіл—8, учителів—32, економістів—5, фахівців сільського господарства—3, журналістів—3, студентів—3 та інш. Ними використано 295 од. зб. та 225 книг і комплектів газет. Виявлені документи використані для написання нарисів про міста і села УРСР, статей до журналів і газет, складання доповідей і лекцій, використання на уроках історії та географії, в шкільних історичних та краєзнавчих гуртках.

У конференції взяли участь учителі, агрономи, економісти, працівники газети «Правда Прилуччини», архівісти, директор Прилуцького краєзнавчого музею. Вони заслухали доповідь директора філіалу про зміст документальних матеріалів, що зберігаються у філіалі, рівень їх використан-

ня та роботу читального залу. Доповідач закликав присутніх висловити свої міркування про поліпшення дослідницької роботи і роботи по використанню документів, виявлених ними в архіві, в наукових, пропагандистських та народногосподарських цілях.

У своїх виступах учасники конференції поділилися досвідом роботи. Так, О. О. Івахненко розповів про те, що він періодично відвідує читальний зал протягом 5 років, з любов'ю і охоче працює над документальними матеріалами. По матеріалах архіву він опублікував у місцевих газетах дві статті, прочитав понад десять лекцій, використовуючи архівні документи. Він підкреслив, що у філіалі облдержархіву в Прилуках є чимало фондів документальних матеріалів, які ще не розроблені. Це фонди Прилуцької полкової канцелярії, міського магістрату та міської ратуші. Філіалу необхідно запланувати їх до розробки, а ми, дослідники, допоможемо їх вивчити, що дасть багатий матеріал до вивчення історії, економіки, побуту рідного краю XVIII—XIX ст. Агроном-садівник Г. Ф. Шишацький сказав, що у 1964 р. по матеріалах, виявлених в архіві, ним написана стаття у місцеву газету і ці матеріали були використані для надання практичних порад працівникам виробничого колгоспнорадгоспного управління.

Учителька середньої школи № 2 Л. Скотаренко працювала над документами про боротьбу прилучан за встановлення влади Рад і допомогу Радянській Армії під час Великої Вітчизняної війни, п'ять разів бувала в архіві з екскурсіями учнів IX—XI класів. Матеріали архіву використані на уроках історії та географії, що значно полегшило засвоєння програмного матеріалу з відповідних тем.

Учителька школи № 4 М. І. Корінь розповіла, як за її рекомендацією учень XI класу школи А. Г. Галич працював у читальному залі над матеріалами по темі «Вітчизняна війна 1812 р. та участь у ній прилучан», написав реферат, який викликав великий інтерес у школі. Чимало виявлених у читальному залі документів вона використала на уроках історії.

Директор Прилуцького краєзнавчого музею П. Г. Ульянов відзначив, що багато виявлених під час роботи у читальному залі архівних матеріалів використано для експозиції музею.

У 1964 р. філіал облдержархіву разом з краєзнавчим музеєм влаштував дві виставки документів, присвячені пам'яті В. І. Леніна і 150-річчю з дня народ-

ження Т. Г. Шевченка. Він запросив дослідників, що працюють у читальному залі, відвідувати і музей, де зібрано чимало документів і фото з історії рідного краю.

О. Ф. Білик зазначив, що ще мало лекторів і пропагандистів міста використовують місцеві архівні матеріали в лекціях для трудящих та в гуртках партійної освіти і порадив працівникам філіалу зв'язатися з міськкомом партії з тим, щоб архівні матеріали повніше використовувалися в лекціях та гуртках сітки партійної освіти.

Учасники конференції зобов'язалися ще більше працювати над вивченням архівних матеріалів, допомогти архівістам у справі залучення нових дослідників, всіляко сприяти популяризації та широкому використуванню документів архіву.

С. Головня.

ТЕРНОПІЛЬ

У грудні в читальному залі Тернопільського облдержархіву відбулася перша конференція дослідників та відвідувачів архіву, присвячена використанню документальних матеріалів через читальний зал у наукових та агітаційно-пропагандистських цілях.

Її учасники заслухали інформацію про зміст документів архіву та форми їх використання. Зав. кафедрою марксизму-ленізму Тернопільського медінституту тов. Чернявський звернув увагу на наукову цінність зібраної колекції документів, у яких висвітлюється визволення Тернопільщини від німецько-фашистських загарбників весною 1944 р. Він висловив думку про потребу встановлення тісних зв'язків між кафедрами міста та партійним і державним архівами, а також краєзнавчим музеєм у справі обговорення планів наукових праць та підготовки до видання тематичних збірників документів.

Дослідник М. С. Колеса — інструктор обкому КПУ, відзначив, що більш повному збереженню документів в установах сприяє посилення контролю з боку архівістів. Запропоновані ним зміни розпорядку дня роботи читального залу дадуть змогу відвідувачам працювати у вечірні години.

Цікаві питання порушив у своєму виступі дослідник-мистецтвознавець тов. Медведик у зв'язку з наближенням відзначення 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Завідуючий обласним відділом охорони здоров'я тов. Титар спинився на використанні та упорядкуванні документів лікувальних установ області, запропонував зібрати спогади про стан охорони здоров'я за часів ланської Польщі, бо багато документів не збереглося.

Завідуюча партархівом Тернопільського обкому КПУ П. Т. Дубініна обмінялась враженнями про нараду, що відбулася в ЦК КПУ про участь архівів у підготовці до відзначення 50-річчя Великої Жовтневої революції та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Вона закликала надати допомогу учасникам революційних подій

1917 р., громадянської війни та членам КПЗУ в написанні своїх спогадів.

Персональний пенсіонер У. У. Краглик підтримав пропозиції товаришів щодо налагодження тісних контактів між архівними установами та науковцями Тернопільщини. Висловив думку, щоб архіви подбали про виявлення матеріалів в інших архівах щодо організаційного стану комуністичних організацій на Тернопільщині в період буржуазної Польщі у зв'язку з підготовкою «Історії міст і сіл Української РСР».

Виступаючи висловили побажання періодично проводити подібні конференції, які є дуже цінними для науковців і тих, хто цікавиться минулим свого краю, соціалістичними перетвореннями та досягненнями трудящих у створенні матеріально-технічної бази комунізму, їх боротьбою за виховання нової людини.

М. Глинський.

ХАРКІВ

25 листопада минулого року в приміщенні читального залу Центрального державного архіву Жовтневої революції і соцбудівництва УРСР відбулася конференція дослідників та працівників архівів Харкова, в якій взяли участь до 40 чол.

Тут обговорювалося питання про використання документальних матеріалів архівів у науково-дослідницьких цілях в читальних залах і про заходи щодо поліпшення умов роботи дослідників в архівах.

Директор ЦДАЖР УРСР В. О. Вострикова у своїй доповіді спинилася на документальних матеріалах архівів Харкова, на використанні їх дослідниками та заходах, проведених архівами за останній час щодо поліпшення умов роботи дослідників.

В обговоренні взяли участь кандидати історичних наук М. А. Литвиненко, М. К. Колісник (Харківський державний університет), І. Я. Мирошників (Харківський сільськогосподарський інститут ім. Докучаєва), Н. І. Ксендзенко (Харківський стоматологічний інститут), М. Г. Паламарчук (Харківський медичний інститут), кандидат педагогічних наук Н. Я. Фридьєва (Харківський бібліотечний інститут) та ін.

Виступаючи висловили задоволення обслуговуванням дослідників та створеними умовами для них в архівах. Однак відзначили низьку якість мікрофільмів таких важливих фондів, як ЦВК і Раднарком УРСР.

Конференція пройшла при активній участі усіх присутніх.

І. Руднева.

СЕМІНАР АРХІВІСТІВ ПІДПРИЄМСТВ РАДНАРГОСПУ

В кінці минулого року Архівний відділ Донецького облвиконкому провів тижневий семінар архіваріусів промислових підприємств Раднаргоспу.

Учасники семінару прослухали лекції: «Організація діловодства в радянських установах і його значення в роботі архівів», «Класифікація та індексація документів», «Експертиза цінності і відбір документальних матеріалів на державне зберігання» та ін. А з таких питань, як складання описів та номенклатур справ, упорядкування документальних матеріалів, відбір їх на державне зберігання було проведено практичні заняття.

ОГЛЯД ВІДОМЧИХ АРХІВІВ м. СЕЛИДОВЕ

За пропозицією Архівного відділу виконком Селидівської міської Ради в IV кварталі минулого року провів огляд архівів підвідомчих установ, організацій і підприємств.

Огляд сприяв тому, що за станом на 1 січня 1965 р. всі підвідомчі міськвиконкому установи, організації і підприємства упорядкували свої матеріали по 1963 р. включно.

В. Смальченко.

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ З ПИТАНЬ АРХІВОЗНАВСТВА ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У грудні минулого року в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові відбулася наукова конференція, присвячена підсумкам роботи теоретичних семінарів з питань архівознавства та спеціальних історичних дисциплін. В її роботі взяли участь понад 100 співробітників Центрального історичного та обласного архівів, Університету, Інституту суспільних наук, музеїв, наукових бібліотек та інших установ Львова.

Директор Центрального історичного архіву УРСР Н. Ф. Врадій виступила з доповіддю «Підсумки роботи теоретичних семінарів з питань архівознавства і спеціальних дисциплін історії».

Підводячи підсумки роботи теоретичних семінарів за 1964 р., доповідач повідомила, що за звітний період в архіві відбулося шість семінарських занять та одна наукова конференція, на яких заслухано й обговорено 28 доповідей і повідомлень. Вони в основному були присвячені питанням архівознавства, джерелознавства, сфрагістики, філігранології, археографії, історії установ та відзначенню історичних дат.

З питань архівознавства присутні заслухали доповідь Н. В. Павленко про «Архівне будівництво у Львові за роки Радянської влади», в якій доповідач висвітлила основні напрями роботи архівів за останні 25 років та з'ясувала завдання, що стоять перед архівістами.

Доцент Я. П. Кісь спинився на питаннях, що стосуються спеціальних історичних дисциплін, зокрема на питанні про «Розви-

ток допоміжних історичних дисциплін у Львові». Доповідач коротко спинився на розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львові, починаючи з XVIII ст., коли у Львівському університеті була створена відповідна кафедра. Я. П. Кісь підкреслив, що після XXI і XXII з'їздів КПРС почався новий етап у розвитку допоміжних історичних дисциплін. Відбуваються конференції та семінари архівістів і науковців Львова з питань архівознавства та спеціальних історичних дисциплін. Велику допомогу у проведенні цих заходів надає академік І. П. Крип'якевич.

Водночас науковцями Львова обговорювалася книга А. Введенського, В. Дядиченка, В. Стрельського «Допоміжні історичні дисципліни» («Радянська школа», К., 1963), в чому взяли участь Я. Д. Ісаєвич, Я. П. Кісь, В. В. Зварич, О. В. Маркевич, Я. С. Мельничук, П. Х. Пирожено, О. Я. Мацюк, О. А. Купчинський та ін. Виступаючи відзначили позитивні і негативні сторони книги, зробили ряд критичних зауважень, внесли цінні пропозиції та одноставно висловили думку про доцільність доповнення її новими даними та потребу перевидання.

Питань сфрагістики стосувалась доповідь В. О. Гавриленка «Історіографічно-бібліографічний огляд сфрагістики Радянського Союзу». Доповідач охарактеризував історію розвитку сфрагістики Радянського Союзу, починаючи з XIX ст. Велику увагу було приділено українській сфрагістиці. Історія розвитку сфрагістики пов'язувалася з розвитком історіографічної думки цього періоду. Доповідач дав аналіз поглядів дворянських буржуазних і радянських дослідників сфрагістики, а також навів багато бібліографічних відомостей про сфрагістичну літературу. В. О. Гавриленко приходить до висновку, що радянська сфрагістика стоїть у перших рядах сфрагістичної думки за тематикою досліджень, за зв'язком даних сфрагістики соціально-економічної і політичної історії, а недоліком вважає те, що архіви, музеї, видавництва ще мало публікують даних про печатки, внаслідок чого маємо мало публіцистичного матеріалу про нашу сфрагістику.

Питанням філігранології була присвячена доповідь О. Я. Мацюка «Водяні знаки документів — джерело до вивчення історії паперової промисловості України кінця XVIII — першої половини XIX ст.». Доповідач на основі водяних знаків дав огляд українських папірень періоду кінця XVIII — першої половини XIX ст., охарактеризував торгівлю папером в країні і за кордоном.

Джерелознавчий характер мали чотири доповіді, а саме: М. М. Кравця «Комуністична партія Західної України — організатор боротьби трудящих за возз'єднання з Радянською Україною», в якій на основі документальних джерел було дано характеристику шляху боротьби трудящих Західної України за возз'єднання з Українською РСР. М. І. Струтинський в доповіді «Нові документи про легендарного розвідника, Героя Радянського Союзу М. І. Кузнецова» охарактеризував спільну боротьбу

проти фашистських загарбників в тилу ворога та героїчні подвиги легендарного розвідника. О. Я. Мацюк у доповіді «Документи ЦДІА УРСР у Львові про першодрукаря Івана Федорова» зробив огляд архівних джерел, що стосуються життя і друкарської діяльності першодрукаря Івана Федорова. До цього ж питання слід віднести доповідь Р. С. Кулачковського «Поземельні кадастрові матеріали ЦДІА УРСР у Львові на службу радянського землеволодіння».

Питання дослідження історії установ у Галичині стосувалась доповідь Г. І. Дмитерка «До історії розвитку шкільництва на західноукраїнських землях (1772—1918 рр.)».

Питань археографії стосувалась доповідь Ю. Ю. Сливки «Принципи відбору документів для збірника «Антинародна діяльність Ватикану і церкви на Україні (XIII ст.—1946 рр.)».

Відзначенню 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка присвячено семінар, на якому були заслухані чотири доповіді: доктору філологічних наук М. Ф. Матвійчука—«Світове значення творчості Т. Г. Шевченка», О. А. Дорошенка—«Пам'ятники Т. Г. Шевченку в Галичині», Я. Г. Сеніка і О. А. Купчинського—«Документи ЦДІА УРСР у Львові про Т. Г. Шевченка» та В. І. Котельникової—«Т. Г. Шевченко в документах Львівського обласного державного архіву».

Відзначенню історичних роковин була присвячена доповідь Б. К. Дудикевича «Антифашистські виступи трудящих Львова у квітні 1936 р.».

Враховуючи досвід 1964 р., говорила доповідач, можна накреслити план роботи семінарів на цей рік. Надалі слід звернути особливу увагу на вивчення окремих теоретичних питань архівознавства, зв'язаних безпосередньо з практичною діяльністю архівів; вивчати історію окремих архівів, канцелярій установ; історію бібліотек, музеїв, приватних збірок документів; історію друкарства та історію книги; звернути особливу увагу на розробку питань архівознавства, зокрема удосконалення науково-довідкового апарату архіву, на заходи по забезпеченню збереженості документальних матеріалів та їх консервацію, розробку принципів по підготовці алфавітних покажчиків населених пунктів до документальних матеріалів архіву, досліджувати історію установ. Треба продовжувати та поглиблювати дослідження в галузі спеціальних історичних дисциплін.

Старший науковий співробітник Центрального історичного архіву УРСР О. В. Маркевич виступив з доповіддю «Печатки Комуністичної партії Східної Галичини». Він, зокрема, розповів про виявлення серед документальних матеріалів Львівського окружного суду мандату, виданого члену КПСГ Осипу Крілику (партійний псевдонім Васильків). Великий інтерес становлять дві печатки КПСГ, якими завірений згаданий мандат. О. В. Маркевич на основі дослідження багатьох архівних джерел—матеріалів судового слідства Свято-

юрського процесу, прогресивної преси 1922—1923 рр. та літератури—встановив, що виявлений мандат є автентичний, визначив час його написання, для якої мети він був виданий, хто його писав, хто з членів ЦК КПСГ підписував мандат, криючись під псевдонімами Сосенко і Шанін, чому на мандаті стоїть дві печатки, а не одна, хто зберігав і де переховувались печатки, як виглядали, чи були ще інші печатки для засвідчення партійних документів.

Досліджуючи мандат, О. В. Маркевич зв'язався з колишніми керівними членами КПСГ і КПЗУ, зокрема з С. Ф. Сеніком, членом ЦК КПСГ з грудня 1920 р. по жовтень 1921 р., який деякий час переховував одну із згаданих у доповіді печаток. Аналізуючи джерела, О. В. Маркевич встановив час використання печаток.

В обговоренні доповідей взяли участь Г. С. Сизоненко, Й. С. Гронський, В. А. Ольшевич, О. Т. Вайнбаум, С. В. Ігнатюк, Й. Завадка, Б. Ф. Штикало та ін.

Виступаючи одноголосно висловили думку, що проведення щомісячних теоретичних семінарів з питань архівознавства і спеціальних історичних дисциплін справа корисна як для архівістів, так і для науковців, які займаються розробкою окремих питань архівознавства та спеціальних дисциплін історії, висловили побажання продовжувати проведення щомісячних семінарських занять й у 1965 р.

Наукова конференція прийняла рішення, в якому висловлюється потреба в цьому році звернути особливу увагу на вивчення окремих теоретичних питань архівознавства, зв'язаних безпосередньо з практичною діяльністю архівів, а також вивчати історію окремих архівів, канцелярій установ, історію бібліотек, музеїв, приватних збірок документів, історію друкарства та історію книги. Необхідно розробляти питання архівознавства, зокрема удосконалення науково-довідкового апарату архіву, організацію заходів по забезпеченню збереженості документальних матеріалів та їх консервації, розробку принципів по підготовці алфавітних покажчиків населених пунктів до документальних матеріалів архівних фондів, досліджувати історію установ, продовжувати і поглиблювати дослідження в галузі допоміжних дисциплін історії.

Для організації підготовки та проведення щомісячних семінарських занять з питань архівознавства і спеціальних історичних дисциплін наукова конференція затвердила організаційний комітет у складі 11 осіб, головою якого обрано академіка І. П. Крип'якевича.

П. Захарчишина.

ДОКУМЕНТИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО АРХІВУ ПРО ДРУЖБУ З БАЛКАНСЬКИМ НАРОДОМ

Дружба між російським і балканським народами має свою славу історію. Почалася вона ще в 1875—1876 рр., коли могут-

ня хвиля національно-визвольного руху проти турецького ярма охопила всі балканські народи. Боротьба братів-слов'ян знайшла глибоке співчуття в серцях народів Росії. Чим тільки могли: грошми, продуктами, санітарними матеріалами, одягом допомагали вони. Сотні російських добровольців відправлялись на Балкани.

Особливо істотною допомогою була здійснена вступом Росії в квітні 1877 р. у війну з Туреччиною.

У матеріалах Чернігівського облдержархіву, зокрема, у фонді «Черниговское местное управление общества Красного Креста» є чимало документів, які свідчать про глибоке співчуття і любов населення Чернігівщини до повсталих. До цих документів належать рапорти, листи, зведення, донесення, підписні листи. 23 серпня 1875 р. міністерство внутрішніх справ дозволило приступити до збору добровільних пожертвувань на користь тих, що потерпіли від повстання у Боснії та Герцоговині.

Документи вказаного фонду розповідають, як цей збір проходив на Чернігівщині.

Часто, щоб зібрати гроші для пожертвування, селяни продавали жито. Селяни та козаки Алтинівської волості Кролевецького повіту продали 1000 пудів жита із запасних магазинів і одержали 540 карбованців передали на користь хворих та поранених воїнів. Те ж саме зробили мешканці Атюшської волості, с. Рождественського та ін.

Були випадки, коли влаштовували вечори і концерти, збори від яких також йшли на пожертвування. Викладач С.-Петербургської консерваторії О. І. Рубець у жовтні 1877 р. дав концерт в м. Стародубі, збір від якого становив 157 крб. Труп акробатів, що гастролювала в м. Мглині, половину грошей, зібраних від вистав у травні 1877 р., віддала у розпорядження комітету хворих та поранених воїнів. Увесь збір (65 крб. 43 коп.) від своєї вистави в Клинцях у червні 1877 р. віддав акробат Сорокін.

У вересні—листопаді 1877 р. мешканці Глухівського повіту зібрали 60 пудів тютюну, Борзенського — 400, Ніжинського — 800, Сосницького — 500 пудів тютюну. Крім збирання грошей і одягу мешканці Чернігова 29 серпня 1876 р. відправили у Сербію санітарний загін у складі двох лікарів, трьох фельдшерів та 10 служителів з поклажею до 25 пудів.

12 червня 1877 р. селяни Коропської волості на своєму сході прийняли таке рішення:

«События на Балканском полуострове глубоко отозвались в сердце каждого русского и каждый с непоколебимой предан-

ностью готов подвергаться на великие жертвы... и для защиты бесчеловечно угнетенных родственных народов Балканского полуострова постановило: от мала до велика отдать всю нашу жизнь и каждый, кто на собрании находится, по 1 руб., а находится 102 человека, то 102 руб.».

В архівних матеріалах є прізвиська наших земляків, які боролися за свободу і незалежність балканських народів.

За скупими рядками донесень і рапортів криється величезна, по-справжньому людяна любов російського народу до своїх братів. Дружба нашої країни з балканськими народами пройшла випробування роками і залишилась непорушною.

*І. Рабинович,
О. Романова.*

«В БОРЬБЫ ЗА РАДЯНСКУ ВЛАДУ НА РОВЕНЩИНЕ»

Ровенський облдержархів разом з Обласним краєзнавчим музеєм підготували і видали агітаційний плакат, присвячений 25 роковинам возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Тема плаката — боротьба трудящих Ровенщини за своє соціальне і національне визволення та возз'єднання з УРСР в 1920—1939 роках.

З полотна плаката на нас дивляться мужні обличчя кращих представників пролетаріату, селянства і трудової інтелігенції — Івана Власовича Вальчука, Ольги Петрівни Солімчук, поета-революціонера Кліма Автономовича Ткача та ін. Життя та революційна діяльність кожного з них — це самовіддана вірність справі Комуністичної партії, справі В. І. Леніна. Про них пишуть свої твори історики, письменники і поети. З них бере приклад наша радянська молодь. В центрі плаката — карта Ровенщини, на якій позначені місця революційних подій, а також розташування найкрупніших місцевих організацій Комуністичної партії Західної України, нижче — хроніка найважливіших революційних подій. На плакаті вміщені також фотознімки комуністичних листівок, нелегальних газет, журналів, брошур, які з величезним риском для життя комуністи і комсомольці Ровенщини розповсюджували серед народних мас.

Плакат «В боротьбі за Радянську владу на Ровенщині» виданий на доброму папері, триколірний, тиражем в 3000 екземплярів.

В. Тищенко.

МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОГО БІОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

ЛІТЕРАТУРНА ПОЛТАВЩИНА

ВАНЧЕНКО, ПЕТРО ЗАХАРОВИЧ (11. I. 1898 — 10. III. 1937) — український рад. письменник-гуморист і актор. Нар. в с. Жуки Полтавського р-ну в родині бідного селянина. Закінчивши земську 2-класну школу, пішов працювати: був писарем у Тахтаулівській волості, конторщиком у маєтку Кочубея, продавцем взуттєвої крамниці в Полтаві, тощо. Багато читав і самотужки підготувався до вступу в Полтавське комерційне училище, яке й закінчив у 1917 р. Захопившись театром, вступив до трупі Д. Козачковського (Полтава) і успішно виступав у п'єсах «Назар Стодоля», «Маруся Богуславка», «Циганка Аза», «Наталка Полтавка» та ін.

З літературними творами почав виступати з 1924 р. Перша збірка оповідань «Жива реклама» з'явилась в 1928 р. у Харківському в-ві «Плужанин». Потім вийшли збірки «Мужність» (1928), «Обов'язок. Три пальці». (1929), «Клопіт цирульника Еміля Термана» (1930), «Повість без назви» (1930), «Онопрій Кудь» (1933).

Помер у м. Пермі, ставши жертвою несправедливих репресій. Посмертно реабілітований.

Літ.: (Бібліограф. довідка) В кн.: Художня л-ра, видана на Україні за 40 років, ч. I. Х., 1958, стор. 32.

ВАСИЛЕНКО, ВІКТОР ІВАНОВИЧ (31. I. (12. II) 1839 — пом. на поч. XX ст.) — український письменник-ентограф, статист і дослідник минулого. Нар. на Полтавщині в дворянській сім'ї, служив у земстві, потім у Полтавському селянському банку. Вивчав культуру, побут і економіку села, зокрема історію ярмарків, селянських земельних товариств, освіти тощо. Його етнографічні і статистичні матеріали друкувалися в журн. «Северный вестник», «Киевская старина», «Юридический вестник», «Труды Полтавской ученой архивной комиссии», в газетах «Полтавские губернские ведомости» (в 90-х роках), «Полтавский вестник» та ін.

Головні його праці: «Остатки братств і цехов в Полтавщині» («Киевская старина», 1885), «Очерки Полтавщины» («Северный вестник», 1885—1887), історико-економ. нарис «Опішня» (відбитки газ. «Полтав. губ. ведомости»), статті «Об исследовании сельских ярмарок», «Посполитые Гадячского полка по описи 1785 г.» («Труды», в. 6, 2 ч.) та ін.

Літ.: І. Ф. Павловський. Краткий биограф. словарь ученых и писателей Полтавской губ., 1912, стор. 31; Д. А. Иваненко. Записки и воспоминания (1888—1908), Полтава, 1909, стор. 37—38.

ВАСИЛЬЧЕНКО, СТЕПАН ВАСИЛЬОВИЧ (спр. прізвищ. Панасенко; 8. I. 1879— 11. VIII. 1932) — український рад. письменник і вчитель. Нар. в Ічні Прилуцького пов. на Полтавщині в родині безземельного селянина-шевця. Закінчив Коростишівську вчительську семінарію (1897). В 1902—1904 рр. вчителював у с. Драбове, Полтавської губ. Після недовгого перебування в Глухівському вчительському ін-ті знову повернувся на Полтавщину. Вчителював у селах Брусове, нині Хорольського р-ну, де вперше почав навчати дітей українською мовою, потім у Зубанях, тепер Глобинського району.

Починаючи з 1914 р., С. Васильченко часто бував у Миргороді. В 1917 р. як революційний делегат був присутній на губернському з'їзді в Полтаві. Влітку 1920 р. він подорожував по Україні в складі хорової капели «Думка» як журналіст. Письменник побував у Лубнах, Ромодані, Кременчуці, Крюкові, Полтаві. Ця подорож допомогла йому сформуватись як радянському письменнику.

Пізніше, вчителюючи в Києві, подовгу бував у Миргороді, де жила його сім'я. Полтавські враження і топоніміка відбилися в ряді оповідань («Чайка» та ін.).

Літ.: Деркач Б. А. — Степан Васильченко (життя і творчість). К., 1957; В. Костюченко. Степан Васильченко. Літературний портрет. Держлітвидав, 1961.

* Початок див. «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», № 1, 1965 р.

ВЕДМІЦЬКИЙ, ОЛЕКСАНДР МИКИТОВИЧ (літ. псевд.; Метеорний Ол., Меттеор; нар. 1894) — український рад. поет і критик. Побачив світ у м. Прилуках на Полтавщині в родині батрака. До революції працював у підпільних українських організаціях, редагував нелегальний журнал. З власними творами виступив у кінці 20-х років. Належав до літ. організації «Плуг». Закінчив інститут народної освіти, вчителював. Одночасно займався літературно-критичною діяльністю. Живе в РРФСР.

Головні поетичні збірки Ведміцького: «Під загравами повстань» (1923, Прилуки), «В ореолі. Агіткартини» (1924, Прилуки), «З ліхтарем по селах» (зб. малих фейлетонів, 1925, Прилуки), «Шумить тополя» (поезії, 1927, Харків), «Агітатори. Освітняські гуморески» (Х., 1927), «Покоси» (1929), «Вугіль» (1931). Добірка віршів поета вміщена у зб. «Із поезії 20-років» (К. 1959).

Літ.: Біограф. довідка в прим. до зб. «Із поезії 20-х років», «Рад. письм.», К., 1959, стор. 401.

ВЕЛИЧКО, САМІЙЛО (САМОІЛ) ВАСИЛЬОВИЧ (бл. 1670 — не ран. 1728) — український козацько-старшинський літописець. Нар. на Полтавщині. Навчався в Київській академії. Знав кілька мов. У 1690—1708 рр. служив у генерального писаря В. Л. Кочубея та в канцелярії Війська Запорізького, де, за його словами, «былем не последнем».

Усунутий з посади Мазепою, В. оселився в диканському маєтку страченого Кочубея і там займався писанням «Сказання о войне казацкой» та вчителював. Його «Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в.» є літературно обробленим твором, складеним з багатьох оповідань. Ця праця є важливою пам'яткою вітчизняної історіографії, мови і літератури поч. XVIII ст.

Літопис С. Величка був одним із джерел багатьох історичних творів Т. Г. Шевченка. Він познайомився на написанні таких поезій як «П. С.», «Три літа» та ін. Роком 1728 помічено інший твір В. «Космографія» (866 стор., не надрукований), написаний під диктовку (останні роки письменник був сліпий).

Помер і похований у с. Жуки, поблизу Полтави.

Літ.: Я. Дзиря — Шевченко і українська рукописна література. Журн. «Вітчизна», 1964, № 5.

ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ, ІОАНН (р. н. невід. — пом. 1726) — український віршопи-сець. Гадають, на поч. 1680-х років працював у Чернігові в друкарні Лазаря Барановича (укр. літ. і церк. діяч XVII ст.), згодом був пресвітером Успенської церкви в Полтаві.

І. Величковський залишив два збірники українських віршів: «Зегар з полузегарком» (1690), «Млеко от овцы пастыру належное» (1691) і латино-польський панегірик, присвячений Барановичу. У своїх творах розробляв теорію т. зв. барочного віршування (вишуканоформалістичний стиль) і дав зразки віршів складної форми. Збірки повністю не видані.

Літ.: Білецький О. І — Хрестоматія давньої укр. літератури (доба феодалізму), вид. 2., К., 1952.

ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ, ПАІСІЙ (спр. прізвищ, та ім'я — Величковський, Петро Іванович; 1722 — 15 (27). XI. 1794) — автор богословсько-полемічних творів, перекладач. Нар. у Полтаві в сім'ї настоятеля Успенської соборної церкви і поета. Рано осиротів. Деякий час навчався у Київській академії, але незабаром пішов жити по монастирях, прийнявши на 19 році чернецтво під іменем Платона. Далі жив у монастирях Молдавії, на Афоні, де прийняв ім'я Паїсія. В 1747 р. став священником у Мернополянському скиту (Валахія); з 1779 р. жив у молдавському Нямецькому монастирі і в 1790 р. прийняв там сан архімандрита.

П. Величковський переклав цілу бібліотеку богословських творів (Ісаака Сіріна, Златоуста, Мелетія та ін.). Цінні його «Листи», зібрані та видані вже після смерті. У 1887 р. в Одесі видано книгу: «Житие и писания старца Паисия Величковского».

Помер у Молдавії.

Літ.: Возняк М. Л., — Історія української літератури, т. III; Малороссийская обитель на Афоне, Журн. «Киевская старина», кн. I (т. XL), 1893, стор. 34—40; В. Бучневич. Записки о Полтаве. Полтава, 1902, стор. 366—367, 448.

ВЕНГЕРОВ, СЕМЕН ПАНАСОВИЧ (5(17). IV. 1855 — 14.IX. 1920) — російський історик л-ри, бібліограф. Нар. у Лубнах. Мати — німецька письменниця Пауліна Венгерова. Вищу освіту здобув у Петербурзькому ун-ті (юридичн. і філологічн. ф-ти). Друкуватися почав з 17 років. За поглядами був близький до народників. Як літературознавець належав до культурно-історичної школи. Він створив серію монографій про Белінського, Аксакова, Писемського, Гончарова, Гоголя. Редагував літ. відділ «Нового энциклопедического словаря» Брокгауза і Ефрона, а також ряд заборонених до 1905 р. видань.

Одна з найвизначніших праць В. — 6-томний «Критично-біографічний словник російських письменників і вчених з початку російської освітності до наших днів». Він утверджував світове значення рос. л-ри, проте в оцінці окремих письменників припускав однобокий аналіз.

У 1909 р. в Харківському ун-ті С. Венгерову було присуджено вчену ступінь доктора російської словесності. Підтримував тісні літературно-наукові зв'язки з діячами української літератури, зокрема з Ів. Франком та ін.

Помер у Москві.

ВЕНГРОВ, МОІСЕЙ (НАТАН) ПАВЛОВИЧ [4 (16). IV. 1894]—російський рад. письменник. Нар. в Прилуках Полтавської губернії. В 1915—1917 рр. брав участь у революц. русі. Після революції працював у закладах народної освіти. В 1936 р. закінчив ін-т Червоної Професури.

Літ. діяльність почав віршами в 1918 р. Виступав у журн. «Современный мир», «Летопись» та ін. Випустив кілька збірок дитячих творів: «Хвои» (1918), «Мышата» (1918), «Зверушки» (1929) та ін. Редагував журнали «Еж» (1928—1929) і «Мурзилку» (1933—1937).

Значно більший його літературознавчий доробок. Це книги: «Дмитрий Фурманов» (1955, спільно з М. Ефрос), «Краткий словарь литературоведческих терминов» (1958, спільно з Л. Тимофеевим), «Александр Блок» (в книзі: «История рус. сов. лит-ры», т. I, 1958) та ін.

Літ.: Гусман Б., Натан Венгров, в його кн.: Сто поэтов, Тверь, 1923.

ВЕР, ВІКТОР (літ. псевд. Черевка, Віктора Прокоповича; 1901—1941) — український рад. поет. Нар. в родині робітника-залізничника м. Полтави. Брав участь у громадянській війні, працював на Морському заводі в Севастополі. У 20-х роках почав виступати з поезіями в журналах «Червоний шлях», «Всесвіт», «Нова генерація». В липні 1941 р. добровільно вступив до лав Червоної Армії і загинув при обороні Києва.

Головні твори письменника: зб. поезій «Колона пісень» і поема «Колектив» (1931), літературно-критичний нарис «Данте», переклад на українську мову «Гамлета» В. Шекспіра (в цьому перекладі п'єса, вперше на укр. сцені, була поставлена Харківським театром ім. Шевченка, згодом Львівським театром ім. Заньковецької). Частина віршів опублікована в зб. «Із поезій 20-х років» (1959).

Літ.: В. Ковалевський. Віктор Вер.— Журн. «Вітчизна», 1961, № 12, стор. 210.

ВЕРБИЦЬКИЙ, МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ (літ. псевд.— Миколайчик Білокопитий; 13.II. 1843 — 10.XII 1909) — український поет і педагог. Нар. в Чернігові. Вчився у Київському і Петербурзькому ун-тах, звідки був звільнений за участь у студентському русі. Близько 40 років видав учительській роботі в Чернігові, Полтаві (в 60-х роках викладав рос. мову в гімназії й інституті шляхетних дівчат), Рязані, Орлі. Серед його улюблених учнів були Марія Заньковецька та Леонід Андреев.

У 1862 р., під час життя в Полтаві, став співробітничати в журналі «Основа». Друкувався в антологіях «Вік» і «Українська муза», альманасі «З потоку життя». На творчості Вербицького відчутний вплив Шевченка і народної пісні. В окремих віршах засуджується паразитизм панства й соціальний гніт («Паняночці», «Невольник»). Літературна спадщина повністю не зібрана. Добірка віршів опублікована в збірнику «Поети пошевченківської доби» (1961).

Художній образ М. Вербицького створив поет Іван Савич у поемі «Марія Заньковецька».

ВЕЧЕРЕНКО, ЯРОСЛАВ ТРОХИМОВИЧ (24. XI. 1918) — журналіст і поет, керівник Кременчуцького літературного об'єднання. Нар. в селищі Коломак Валківського району на Харківщині. Закінчив філологічний ф-т Кіровоградського педінституту. Учасник Великої Вітчизняної війни. Після демобілізації працював у Полтаві, а з 1949 р. — в Кременчуці на педагогічній і журналістській роботі.

Поетичні твори В. опубліковані в збірниках: «Партия — наш рулевой», «Літературна молодь», «Добрий ранок» (Полтава), журналах «Дніпро», «Советская Украина», в багатьох газетах. Він був ініціатором укладання збірника поезій і пісень «Трудовий Кременчук» (1957). Підготував першу збірку віршів.

Я. Вечеренко — член Спілки журналістів СРСР.

ВИРГАН, ІВАН ОНИКІЙОВИЧ (справж. прізвище — Вергун; 1.VI. 1908) — український рад. письменник і лінгвіст. Нар. в с. Матвіївка Градизького р-ну в селянській родині (нині село перенесено в інше місце). В с. Вереміївка закінчив семирічку. На учнівські роки припадають перші літературні спроби (спочатку оповідання, а потім вірші). З 1927 р. вчився в Кременчуцькому педтехнікумі. В 1928 р. в газеті «Робітник Кременчуччини» опублікував перші вірші. З 1929 р. став членом кременчуцької філії літ.-молодіжної організації «Молодняк». Його ім'я з'явилося на сторінках газ. «Комсомолец України», згодом — в журналі «Молодняк».

Після закінчення педтехнікуму вчителює. В 1940 р. закінчив Харківський університет. Перша книга віршів «Озброєна лірика» вийшла в світ 1934 р. З того часу поет видав понад 10 поетичних збірок. Головні з них: «Щастя-доля» (1938), «Поворот сонця на літо» (1947), «Вибране» (1956), «В розповні літа» (1959), «Над Сулою шумлять явори» (1961), «Вибрані твори» (1965) та ін.

І. Вирган — поет самобутній, проникливий лірик, майстер соковитого слова, знавець народної творчості. Пише також прозу (кн. «Даринка з братиком», 1963), виступає як перекладач. Разом з М. Пилинською уклад «Російсько-український фразеологічний словник» (з 1960 р. друкується в журналі «Прапор»).

Живе в Харкові.

Літ.: Ю. Барабаш. Пісні — багаті, як земля. В кн.: Іван Вирган. В розповні літа. X. 1959, стор. 3—12, В. Фургайло. Хвала життю (показано зв'язки І. Виргана з Полтавщиною). «Літературна газета», 1958, 30 травня.

ВИТАВСЬКИЙ, РОДІОН ПЕТРОВИЧ (р. нар. і см. невідом.) — маловідомий український байкар. В 60-х роках м. ст. жив у Полтаві. Брав участь у виданні журналу «Основа». Був знайомий з Т. Г. Шевченком (в останній період життя поета).

У квітні 1861 р. в «Основі» вміщено байки Витавського: «Доля», «Мірошник», «Лисиця і Бабак», «Жаба й Віл». Брав участь у роботі полтавських недільних шкіл і полтавської «Громади» та в посадженні шевченківського дуба в Полтаві (1861), який росте й нині. Ф. Ткаченко радив Тарасу Григоровичу одружитись на дочці Витавського.

Літ.: Листи до Т. Г. Шевченка. К., В-во АН УРСР, 1963, стор. 299.

ВИШНЕВСЬКИЙ, ДАВИД КЕЛЬМАНОВИЧ (8. I. 1910) — український рад. письменник. Нар. в Кременчуці в робітничій сім'ї. Працювати почав рано: кур'єром в установі, в газетній експедиції, учнем слюсара в Кременчуці, Кривому Розі, слюсарем на заводах Харкова — «Світло шахтаря» і ХЕМЗі. Вчився у вечірній робітн. школі і в Харківському ун-ті, але не закінчив його.

Літ. діяльність В. почав 1930 р. оповіданням «Його прізвище», надрук. в заводській газеті «Генератор» та альм. «Гарт». В 1932 р. окремим виданням вийшло оповідання «Брак» (в-во «Молодий Більшовик»). У 1933 р. з'явилися повісті «Обрії» і «Лінії сплетінь», у 1934 — зб. оповідань «Мрійник».

В 1933—41 рр. працював заступником редактора журн. «Заклик», редактором у в-ві «Молодий Більшовик», в радіокомітеті, ст. редактором сценарного відділу Київської кіностудії художніх фільмів.

В 1941—49 рр. В. служив у Радянській Армії. Брав участь у Вітчизняній війні як кореспондент армійської і редактор дивізійної газети.

Написав і видав книги: «Бронзовий сокіл» (1941), «Прості серця» (1948), «Повісті про невідомих» (1956; в перекл. рос. мовою — «Повести о безвестных мастерах», 1958), повість про В. І. Леніна «Сімдесят другий день» (1959; рос. мовою — «Семьдесят второй день», 1962; повість також перекл. на угорську і румунську мови, 1964), «Риси твого обличчя» (1962). В співавторстві з В. І. Соколом написав дві п'єси: «Дім на горі» і «Твое добре ім'я». За сценарієм В. поставлено художній кінофільм «Ластівка» (1957, кіностудія ім. Довженка).

З 1934 — член Спілки письменників СРСР. Живе в Харкові.

Літ.: В. Оскоцкий. «День семьдесят второй». — «Литературная газета», 1963, 23 квітня; В. Боянович. Дорогий образ. — Журн. «Прапор», 1963, № 11.

ВИШНЯ, ОСТАП (Остап Вишня — літ. псевд. Губенка, Павла Михайловича; 12. XI. 1889 — 28. IX. 1956) — видатний український рад. сатирик і гуморист. Нар. в містечку Груні Полтавської губ. (тепер Ахтирського р-ну Сумської обл.) в багатодітній селянській сім'ї. Вчився в Зіньківському двокласному училищі. Друкуватись почав з 1919 р. Його книги: «Діли небесні» (1923), «Кому веселе, а кому й сумне» (1924), «Самостійна дірка» (1945), «Вишневі усмішки» (1950), «Вибране» (1954) та ін. Перекладав на українську мову Гоголя, Чехова, Гашека.

У 20-х роках Остап Вишня жив і працював у селах Лука Лохвицького району та Мануйлівка на Кременчужчині. В 40-х роках бував у Полтаві на вшануванні пам'яті Котляревського, відвідував музеї, виступав на літературних вечорах. Про це є записи в його відомому щоденнику «Думи мої, думи мої...».

Літ.: І. Дузь. Остап Вишня. Літературний портрет. К., Держлітвидав, 1962; Ю. Мартич. Здійснення мрій (про перебув. О. Вишні в Полтаві). «Літ. газета», 1958, 19 грудня.

ВІЛЬЯМС, АЛЬБЕРТ РІС (28. IX. 1883 — 27. II 1962) — прогресивний американський письменник-публіцист, автор ряду книг про В. І. Леніна і Жовтневу революцію. Походить з шахтарської сім'ї. Під час першої світової війни став журналістом. Влітку 1917 р. приїхав у Росію, познайомився з В. І. Леніним і разом з Дж. Рідом брав участь у революції. Пропаганді ідей Жовтневої революції присвятив всю свою діяльність. В Радянському Союзі він прожив в цілому близько 10 років.

Восени 1924 р. Вільямс приїхав на Україну. Він хотів побачити, як змінилось життя в гоголівській Диканці, і прожив там кілька тижнів. Письменник брав участь у громадській роботі села, а також збирав матеріал, який увійшов у книгу «Російська країна» (Нью-Йорк, 1928; розд. «America comes to Dikanka»). Багато енергії віддав Вільямс справі взаєморозуміння між СРСР і США, боротьбі за мир.

Твори: А. Р. Вільямс. О Ленине и Октябрьской революции. М., Госполитиздат, 1960.

Літ.: П. Ротач — Слідами старої фотографії. Газ. «Комсомолец Полтавщини». 1959, 18, 20, 23 листопада; Г. Тимченко. Наш вірний друг. Газ. «Ленінська зміна» (Харків), 1963, 29 вересня.

ВОВК (ВОЛКОВ), ФЕДІР КІНДРАТОВИЧ (17. III. 1847 — 29. VI. 1918) — український бурж. літератор, етнограф, археолог і антрополог. Нар. в с. Крячківка Пирятинського р-ну. Закінчив Київський ун-т. В 1876 р. брав участь у виданні празького «Кобзаря», де вміщено ряд безцензурних творів Шевченка. З 1879 до 1905 р. жив у Франції як емігрант. Після повернення в Росію працював у Петербурзі (з 1907 р. — приват-доцент, а з 1917 р. — професор ун-ту).

Ф. Вовк — один з перших дослідників палеоліту на території України, зокрема відомої Мізинської стоянки на Чернігівщині, зібрав значний матеріал з етнографії укр. народу. Всього опублікував понад 450 праць.

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Л. Грабко</i> — Усовершенствование описей документальных материалов в Львовском облгосархиве	3
<i>Г. Рубан, Н. Савченко</i> — Состояние делопроизводства Укрсовнархоза и пути его усовершенствования	6

ОБМЕН ОПЫТОМ

<i>С. Голосная</i> (Николаев) — Комплексная обработка документальных материалов в Николаевском облгосархиве	16
<i>А. Глазков, И. Нудьга</i> (Харьков) — Организация работы и использование документальных материалов технического архива	18
<i>Е. Новикова</i> (г. Жданов Донецкой обл.) — Помощь горархива ведомственным архивам	22
<i>Г. Мурашко</i> (Чернигов) — Исполнение запросов о стаже работы колхозников	23
<i>Е. Тодосина</i> — Постоянно действующие курсы повышения квалификации работников делопроизводства	25
Перечень документальных материалов, подлежащих передаче на хранение в государственные архивы УССР с областных Советов, областных, городских, фабрично-заводских и местных комитетов профсоюзов	27

СООБЩЕНИЯ

<i>Д. Попович</i> (Ужгород), <i>А. Наседкин</i> (Запорожье) — Смотр архивов учреждений, организаций и предприятий	37
<i>Р. Головин</i> (Львов) — К истории первого портрета Тараса Шевченко на Львовщине	42
<i>М. Гуменюк</i> — Библиографические общества на Украине	44
<i>Н. Митрофанов</i> (Москва) — В. И. Эйнгорн — историк и архивист	49

КОНСУЛЬТАЦИИ

О целесообразности передачи на государственное хранение похозяйственных книг	54
--	----

ДОКУМЕНТЫ

<i>В. Шабанов</i> (Симферополь) — Трудящиеся Крыма Владимиру Ильичу Ленину	55
<i>Ив. Крипякевич</i> (Львов) — Письма Максима Кривоноса	57

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОЧНИКОВ

<i>Н. Кривцова</i> (Симферополь) — Первые выборы в Советы в Крыму	64
<i>Я. Дашкевич</i> — Армяно-половецкие источники по истории Украины	66

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ

Участие архивистов в написании истории городов и сел Украины	74
Д. Шмин — Житомирская область. Ю. Хонинева — Киевская область.	
А. Савчак — Ровенская область.	

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Рецензии

И. Вильный — Документы о революционной борьбе трудящихся Западной Украины	77
ЗАМЕТКИ О КНИГАХ	79
НОВЫЕ ПОСТУПЛЕНИЯ	87
ХРОНИКА	89
Материалы к Украинскому биографическому словарю	
П. Ротач (Полтава) — Литературная Полтавщина	95

Научно-информационный бюллетень Архивного управления УССР
(на украинском языке)

Літературний редактор Ю. І. Васьковський
Технічний редактор В. І. Мізерський
Коректор Т. П. Шалашинська

Рукописи авторам не повертаються

Підписано до друку 25.ІІІ.1965 р. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Фіз. друк. арк. 6¹/₄. Ум. друк. арк. 8,75. БФ 02113. Тираж 8920. Зам. 191. Ціна 20 коп.

Київська книжкова друкарня № 6. Київ, вул. Виборзька, 84.

